

ISSN:2181-3558

«SCIENCE AND RESEARCH»

JOURNAL

OF INTEGRATED EDUCATION
AND RESEARCH

INTEGRATSIYALASHGAN
TA'LIM VA TADQIQOT JURNALI

ЖУРНАЛ ИНТЕГРИРОВАННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЙ

**THE JOURNAL OF
INTEGRATED
EDUCATION AND
RESEARCH**

ISSN 2181-3558

VOLUME 2, ISSUE 1

COLLECTION B

JANUARY 2023

Tahririyat a'zolari

- Berdialiev A. f.f.d., prof.*
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Мадымапов Т.Т. yur.f.d., prof.
Мурзаева С.Р. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Mahmudov N.M. fil.f.d., prof.
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent
Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent
- Achilov N.K. fil.f.d., dotsent*
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujaev H.B. ped.f.f.d., dotsent, TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d.
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent
Dexqonova M.Sh. f.f.d.
Hasanov A.M. fil.f.d.

Mas'ul kotib: M.Yusupov

TEACHING ACADEMIC TERMS BY VARIOUS METHODS IN ENGLISH LANGUAGE

Otamurodova S.A.

An English teacher of the department “Languages” of Tashkent State Agrarian University

Abstract. English teachers from Agriculture field could implement the use of academic terms based on the variety or diversity of agriculture terms, being aware that terms learning strategies must be purposefully taught, to improve the existing situation, and contribute to their professional profiles. One of the most crucial issue is that teachers need to be aware of different learning approaches such as kinesthetic, visual, auditory and reading/writing learners in order to use different methodologies and approaches so that all students can benefit.

Key words: academic terms, specific, agricultural sector, presentation, discussions, demonstration, class experiments, problem solving, digital learning.

Аннотация. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги инглиз тили ўқитувчилари атамаларни ўргатиш стратегиялари мақсадли равишда ўргатиш. Мавжуд вазиятни яхшилаш ва ўзларининг касбий профилларига хисса қўшиш кераклигини англаган холда. Қишлоқ хўжалиги атамаларининг хилма-хиллиги ёки хилма-хиллигига асосланган академик атамалардан фойдаланишлари мумкин.

Энг муҳим масалалардан бири шундаки, ўқитувчилар кинеситик, визуал, эшитиш ва ўқиш, ёзиш каби турли хил таълим усулларида хабардор булишлари керак, бунда барча талабалар фойда олишлари учун турли методология ва ёндашувлардан фойдаланиш керак.

Калит сўзлар: академик атамалар, ўзига хос, қишлоқ хўжалиги сектори, тақдимот, муҳокамалар, намойиш, синф тажрибалари, муаммоларни хал қилиш, рақамли ўрганиш.

Аннотация. Преподаватели английского языка в области сельского хозяйства могут использовать академические термины на основе разнообразия сельскохозяйственных терминов, осознавая, что стратегии изучения терминов должны преподаваться целенаправленно, чтобы улучшить существующую ситуацию и внести свой вклад в их профессиональные профили. Одна из наиболее важных проблем заключается в том, что учителя должны знать о различных подходах к обучению, таких как кинестетические, визуальные, аудиальные и чтение/письмо, чтобы использовать разные методологии и подходы, чтобы все учащиеся могли получить пользу.

Ключевые слова: академические термины, специфика, аграрный сектор, презентация, обсуждение, демонстрация, классные эксперименты, решение задач, цифровое обучение.

Teaching students English language terminology in agricultural field is a fundamental and crucial component for ESP students. It is very challenging for the ESP teachers to perform both the task of English teachers and have good knowledge of all the students' subjects. This article is aimed to extend a general

academic terms to the students of agricultural field on the basis of English materials. It is concentrated on presenting the most useful vocabulary for specific purposes, namely agriculture. Academic terms has to be coincide for all the needs of the students A good knowledge of the English academic terms in the field of Agriculture will improve all the skills of the students: speaking skills (speaking with fluency, good pronunciation, good conversation with specific agriculture terms), as well as reading ones and comprehension (understanding the main ideas of the text, presenting reports in/from the field, skimming and scanning activities).. English teachers from Agriculture field could implement the use of academic terms based on the variety or diversity of agriculture terms, being aware that terms learning strategies must be purposefully taught, to improve the existing situation, and contribute to their professional profiles.

Choosing the suitable methodology to teach ESP courses is another challenge that the teachers face in order to achieve a successful ESP course. Another crucial issue is that teachers need to be aware of different learning approaches such as kinesthetic, visual, auditory and reading/writing learners in order to use different methodologies and approaches so that all students can benefit. As Hutchison and Water highlighted that the starting point of teaching a language is to understand how people learn (Hutchison & Water, 1987). The teacher's role in ESP courses is to be the facilitator of the learning process.

Teach students how to look up words and apply dictionaries, or use the internet to search for more information, emphasize that terms have restricted meaning across disciplines. Teach them to consult with an expert of the field, to clarify the exact meaning of the terms. There are words which students come across frequently, if students know these words, they will have possibilities to learn low-frequency words. Some techniques that can be used in ESP course: visual technique: - some words are difficult to explain, showing them pictures or real objects can help them understand the terms; definitions and explanation: – giving the definition of the words in both languages; matching- matching words with sentences or pictures; giving the synonym or antonym of the words for example- ground- field or landscape; grains- particles (synonym) or integration-separation (antonym); guessing from the context: it means to understand it from the context by activating background knowledge. Teachers should guide students to success of being fluent and confident in all the areas of using ESP. Some suggestions that can be applied in class to help in memorizing and learning new terminology: organizing discussions related to the field of their study, by dividing the students based on their skills level and giving them freedom to contribute by giving suggestions regarding the topics. encourage students to work and research independently rather than memorizing language rules choose materials which suit the students' needs help students how to fit into target situation by organizing role-plays in class; prepare students to be able to present in front of an audience make a presentation on aspects of agriculture and environment and it increases the likelihood to introduce and acquire new vocabulary enlarge their knowledge through reading extensively. And these academic terminologies should be attained

by student by a number of successful teaching methods by professors and assistants.

The research findings established that the lecture method, class discussions, class projects, problem solving, and tours and field trips were the common methods in agriculture classes. Though recommended in the literature review section, digital learning was hardly mentioned as a teaching approach for this study.

Terminology in the field of agriculture is directly related to the ongoing socio-economic processes in society. In today's world, the media is facing huge changes in the agricultural sector in the context of various climate changes, socio-political events, complex economic processes.

The most successful teaching process should lead to the result in having a student creativity and critical attitude. This process should encourage students' ability to adapt to the given situation, mutual communication with other course mates as well as desire for independent research and solving the anticipated problems. The goal of teaching terms methods in the field of agricultural science (because of its specificity) is that students memorize new course material, which is often necessary to be deepened by the additional curriculum content, and to apply theoretical knowledge in practice. According to Klafki (1971), teaching methods are used to enable the successful teaching and successful learning for students. Teaching and learning are always directed towards contents oriented to the target - the knowledge or cognition, abilities or skills, behaviors or attitudes.

Agricultural teaching approaches have been operationally defined in this study to refer to the processes or methods of attending to agriculture students' needs, experiences, and feelings both theoretically and practically and making appropriate interventions to help them develop relevant skills for food security. The mostly applied methods of teaching in agricultural field are; the lecture method, class discussions, demonstration, class experiments, problem solving, and tours and field trips. However, with the emergence of technological advancement, digital learning has also risen especially in higher education.

High school agricultural knowledge broadens the students' capacity and makes them more effective, self-reliant, resourceful, and capable of solving farming problems even at their youthful stage.

Class projects on gardens give students an opportunity to participate in hands-on learning that teaches not only the intended subject terms but also responsibility, teamwork, and respect for nature as well as promote healthier eating habits and a practical opportunity for students to reconnect with nature and the ecology that surrounds them.

Applied education subjects such as agriculture, home science, business studies, computer studies, art and craft, and music are the centerpiece of the practical aspects of the high school. In the current trends of agricultural education, various teaching approaches have been approved in the syllabus to be used in the teaching of agriculture terms in high schools. These include the lecture method,

class discussions, demonstration, class experiments, problem solving, tours and field trips, and the current digital learning.

Lectures usually take place in a classroom and referred to as talk and chalk or textbook method. This method is teacher centered with little participation from learners. Students are passive in this teaching process and knowledge transmitted by the teachers in the learning process.

Discussions teaching method in agriculture allows the teacher to stimulate critical thinking on the learners. This approach helps the teacher establish a rapport with the students, demonstrating an appreciation of their contributions and challenging them to think more deeply and to articulate their ideas more clearly. Through class room discussions, a set of acquired skills that is necessary for establishing and developing interpersonal relationships such as communication skills, cooperation, emotional intelligence, and critical thinking is developed. Discussion can be improved through incorporation of digital technology. The usual purpose of outdoor training through tours and field trips is to develop teamwork skills. Field trips to agricultural centers, industries, farmlands, etc., where students get firsthand experience and practice of the theoretical methods of agriculture, can prove to be very helpful. However, assignments, write-ups, and projects must be given to students to aid them to participate effectively in the field trips.

In the context of this study, agriculture students can benefit from such experiences by employing the team spirit in study-based and community projects such as nursery practices and poultry projects from where they can sell the produce to both the school and the community making them food secure.

Through the demonstration method, the teacher does whatever the learners are expected to do at the end of the lesson by showing them how to do it and explaining the step-by-step process to them. The demonstration may include diagrams, charts, e-learning, and other illustrative materials accompanied by an oral explanation. The audience observes the process, listens to the explanation, and poses questions during or at the conclusion of the demonstration. The demonstration method increases students' interest and understanding and consequently promotes high achievement rate. Demonstration procedures in agriculture may include machine milking, how to preserve fish, how to graft a mango tree, or how to install drip irrigation in a home garden. In the context of the current study, incorporation of demonstration improves both recall and psychomotor skills when the students are allowed to repeat the same procedures either individually or in groups.

The project method is a teacher-facilitated collaborative approach in which students acquire and apply knowledge and skills to define and solve realistic problems using a process of extended inquiry. Class projects are therefore student-centered, following standards, parameters, and milestones clearly identified by the teacher. The project teaching method is based on the conviction that learning by doing, discussing in groups, and revisiting ideas and experiences are superior ways of gaining a better understanding of one's environment. According to existing literature, practical work through class projects makes learning more enjoyable and their purposes in agricultural education have expanded beyond skill acquisition and

proficiency to include personal development for diverse career preparation beyond agriculture. The current study advocates class projects as an important part of an agricultural education that provides application of concepts taught in class. Students can hence transfer the acquired skills to their homes.

According to, multimedia projects allow students to explore subject matter using film, audio, and even software they create. Technology provides the possibility of including multimedia and interactive resources that can make adult learning more attractive and realistic, encouraging and even inspiring adults to develop their skills. Videos, radio, mobile phones, and television are among the information communication technology (ICT) tools that are gaining popularity in enhancing agricultural terms for students to access agricultural-related knowledge and information. When incorporated into the classroom setting, the social learning nature of the ICT devices can fast-track skills development in agriculture and be the bait to making youths be more interested in agriculture. The utilization of mobile technologies in game-based learning improves the effectiveness of the educational process and augments students' knowledge; hence, an effective educational game design must achieve a balance between fun and educational value. Additionally, the use of computers, tablets, digital cameras, video conferencing technology, and Global Positioning Systems(GPS) devices can all enhance a student's learning experience. The intuitive nature of the mobile technology, their affordability compared to other ICT devices, mobility, usability, and accessibility among the youth are factors that can ease their integration in agriculture.

Reference

1. Research Journal of Agricultural Science, 52 (2), 2020 187
2. Buskist, W. And Saville, B. K., 2001. Rapport-building: creating positive emotional contexts for enhancing teaching and learning. Association for Psychological Science. Vol.14, no.3.
3. Carter, R. & Mccarthy, M., 1988, Vocabulary and Language Teaching. London and New York: Longman
4. Chittenden, M., Rogers, L. and Smith, D., 2003. Focus: 'Targetitis ails NHS. Times Online, [online] 1 June.
5. Basturkmen.H., "Ideas and Option in English for Specific Purposes" Lawrence Erlbaum Associates, Publisher, London 2006
6. Dudley-Evans.T (1997) An overview of ESP in the 1990's "The Japan Conference on English for Specific Purposes Proceeding" (Aizuwakamatsu City, Fukushima, Novemeber 8, 1997)
7. Dudley-Evans.T & St.John.M.(1998), "Developments in English for Specific Purposes" A multi-disciplinary approach Cambridge University Press
8. Coxhead.A., (2013) "Vocabulary and ESP" in Paltridge,B., &Stafield,S., "The Handbook for Specific Purposes" A John Wiley & Sons, Ltd., Publication

ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ИНТЕРАКТИВ ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИНИ ЯРАТИШ МЕТОДИКАСИНИ БОШҚАРИШ МОДЕЛЛАРИ

Зарипов Олимжан Кувандиқ ўғли

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти н.ф.ф.д.(PhD)

olimjon4300@gmail.com

Abstract. The article discusses the content and functions of management models for the methodology of creating interactive educational resources in the e-learning environment, the levels of creation of electronic information educational resources, types of electronic educational resources, electronic educational resources, the use of interactive learning and interactive educational tools, electronic resources for the transfer of educational materials, the development of a system of electronic resources for e-learning.

Key words: Electronic resources, interactive educational resources, interactive learning, interactive educational tools, electronic graphic works, virtual stands

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и функции моделей управления методологией создания интерактивных образовательных ресурсов в среде электронного обучения, уровни создания электронных информационных образовательных ресурсов, виды электронных образовательных ресурсов, электронные образовательные ресурсы, использование интерактивного обучения и интерактивных образовательных инструментов, электронные ресурсы передачи учебных материалов, разработка системы электронных ресурсов электронного обучения.

Ключевые слова: Электронные ресурсы, интерактивные образовательные ресурсы, интерактивное обучение, интерактивные образовательные инструменты, электронные графические работы, виртуальные стенды

Аннотация. Ушбу мақолада, Электрон таълим муҳитида интерактив таълим ресурслар яратиш методикасини бошқариш моделлари мазмуни ва функциялари, электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш даражалари, электрон таълим ресурсларининг турлари, электрон ўқув-тарбиявий ресурслар, интерактив ўқитиш ва интерактив таълим воситаларидан фойдаланиш ҳамда ўқув материалларини узатишнинг электрон ресурслари, ўқитишни ташкил этиш электрон ресурслари тизимини ривожлантириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилди ва амалиётга тадбиқ қилинди.

Калит сўзлари: Электрон ресурслар, интерактив таълим ресурслар, интерактив ўқитиш, интерактив таълим воситалари, электрон график ишлар, Виртуал стендлар

Кириш. Замонавий жамиятда рўй бераётган узлуксиз таълимни электронлаштириш жараёни турли электрон таълим ресурслари сонининг ўсиши билан бирга олиб борилмоқда. Уларни олий таълим соҳасида қўллашнинг оммалашиб бораётганлиги электрон таълим ресурсларининг сифатини ўқув жараёнида фойдаланишга яроқлилиги нуқтаи назаридан

баҳолашни зарур қилиб қўяди. Электрон таълим ресурсларининг тузилиши ва услубий мазмунига бўлган талаблар бугунги кунда ҳам етарли даражада тартибга солинмаган, бу эса бир томондан ишлаб чикувчилар (курс муаллифлари) учун маълум даражада эркинлик беради ва бошқа томондан, электрон таълим ресурсларининг тарқалишини ва уларни таълим жараёнида амалга оширишни секинлаштиради, чунки стандартлаштириш етарли эмас, шунингдек ЭТР ва ЭЎУП контентининг эксперт баҳосини мураккаблаштиради. Электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ва яратиш бўйича ҳозирги вақтда аниқ бир электрон таълим ресурси учун қўлланиладиган ягона стандарт мавжуд эмас.

Асосий қисм. Электрон таълим муҳиtida интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш ва таълим-тарбия жараёнларини илмий асосда ташкил этиш ва самарадорлигини оширишда талабаларнинг фаоллигини таъминлаш, паст даражадаги ўзлаштирадиган талабалар билан юқори ўзлаштирадиган талабаларнинг ҳамкорликдаги ўқув жараёнини ташкил этиш, уларда креатив ва тизимли фикрлаш, мустақил қарор қабул қилиш, интеллектуал қобилиятларини намоён этувчи вазифалардан ҳисобланади.

Электрон таълим муҳиtida талабаларда интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш кўникмасини ривожлантиришни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш механизмларини лойиҳалаштириш, шунингдек, электрон таълим ресурси орқали билим олиш кўникмасини ривожлантириш жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини таъминлаш, унинг заруриятини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан илмий асосларини яратиш методикасини бошқариш моделларини куйидаги масалаларни ҳал этилиши зарур: талабаларда электрон таълим муҳиtida интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш кўникмасини ривожлантириш субъектлари (талаба ва ўқитувчилар)нинг шахсий хислатлари ва ижодий қобилиятларини ривожлантириш даражаси ва илмий-методик таъминот ўртасидаги номувофиқлик; танқидий фикрлаш, ахборотни мустақил излаш, таҳлил қилиш ва қайта ишлаш кўникмалари шакллантирилмаган; компьютер графикаси фанидан мустақил таълим олиш кўникмасини ривожлантиришни бошқаришнинг функция ва методлари ҳамда уларни амалга оширишга замонавий ёндашувларни илмий асосланмаганлиги; мураккаб педагогик тизим сифатида компьютер графикаси фанидан интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш кўникмасини ривожлантириш компонентларининг ўзаро алоқадорлиги ва узвий боғлиқлигини таъминловчи инновацион ёндашувларни амалиётда қўллаш технологияларини ишлаб чиқилмаганлиги; компьютер графикаси фанидан интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш кўникмасини ривожлантиришда такомиллаштиришда раҳбарлар, ўқитувчилар ва талабаларнинг қўшимча таълим олиш учун шахсий эҳтиёжларини шакллантириш, рефлексив таълимий муҳитни ва табиий рақобатни вужудга келтириш технологияларининг мавжуд эмаслиги; компьютер графикаси фанидан интерактив таълим ресурслардан фойдаланиш кўникмасини ривожлантириш йўналишларида ўқитувчиларнинг касбий компитентлигини ривожлантиришга қаратилган узлуксиз малака ошириш

жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш механизмларини ишлаб чиқилмаганлиги ва ҳ.к[1].

Интерактив таълим ресурсларини яратиш биринчи навбатда фаол фойдаланувчилар гуруҳига қаратилиши керак.

Интерактив сўзи инглиз тилидан олинган бўлиб, “inter” – ўзаро (взаимный), “act”-фаолият қилмоқ (действовать) маъносини билдиради.

Интерактив ўқитиш - талаба ўзида олдин мужассамлашган тажрибадан фойдаланган ҳолда, ўқув жараёнида фаол иштирок этади, машғулот давомида шахсий рол ўйнаб, янги тажрибалар орттиради, олган тажрибалари асосида дарсни таҳлил қилиб, ўзига керакли муҳим материалларни олади ҳамда ўзининг кундалик фаолияти билан боғлайди.

Интерактив ўқитишда маъруза ва амалиёт бир бутун машғулотнинг қисмлари деб қаралади ва бу ўқитувчи ҳамда талабанинг ўзаро таъсири ҳамда талабаларнинг машғулот давомида фаол иштирок этиш даражаси билан белгиланади[2].

Интерактив таълим воситалари – бу турли хил алоқа объектлари: компьютер, алоқа техник қурилмалари, дастурий таъминот ва унинг имкониятлари, муайян дарснинг муаммоларини ҳал қилиш учун махсус ишлаб чиқилган ва танланган элементлар, шунингдек, талаба ва ўқитувчининг хатти-ҳаракатлари билан ўзаро алмашилиш жараёнини амалга оширишга ёрдам берадиган фаолиятлар.

Электрон график ишлар ёзма ишларга ўхшаш бўлиб, улардан техник жараёнлар (география, компьютер графикаси, математика, чизмачилик, расм, технологик таълим)да кенг кўламда фойдаланилади.

Электрон хрестоматия (юн. “chrestos” – яхши, фойдали, “manthano” – ўрганаман, ўқийман) – ўзида муайян ўқув модули (ўқув фани) асосларига оид энг самарали маълумотлар ёки улардан парчаларни қамраб олган тўплам шаклидаги электрон ўқув манбаи.

Рақамли видео лавҳалар – ўқув модули (ўқув фани) бўйича билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга ёрдам берадиган маълумотларни ўз ичига олган 3D ўлчамдаги замонавий ўқув манбаи.

Виртуал стендлар – реал объект, предмет, жараён, воқеа ва ҳодисаларнинг электрон модели; Матн, расм, схема, жадвал, диаграмма ва б. Шаклдаги ахборот, жараён ҳамда виртуал муҳитларни яратиш, сақлаш, ишлов бериш, рақамлаштириш ва тизимли равишда амалга оширишни ифодаловчи компьютерли восита.

Таълим жараёнида имитация ва моделлаштириш электрон-таълим ресурсларидан фойдаланиш, ишлаб чиқилган таълим ресурслари моделларини қўллаш, уларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганиш, "компьютер" тажрибаларини ўтказиш, шунингдек, эксперимент маълумотларини шарҳлашни ўрганиш имконини беради.

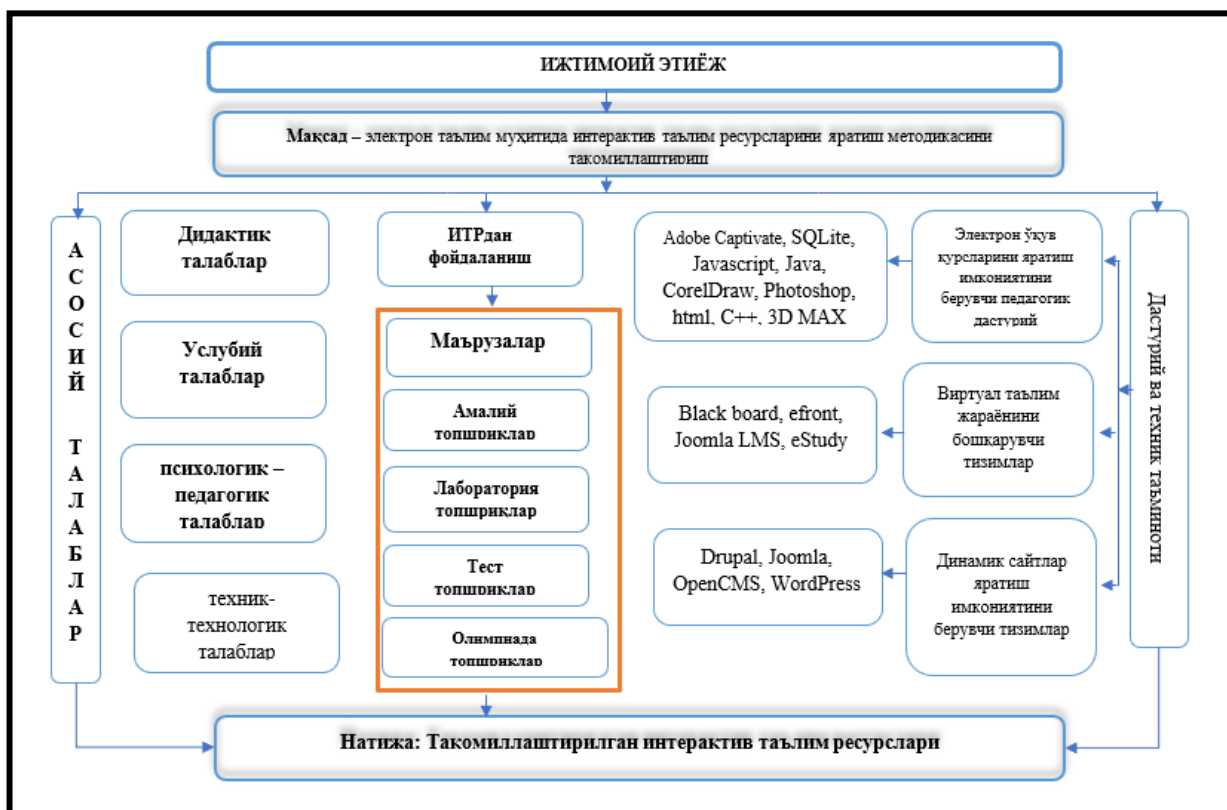
Ушбу тадқиқот ишимизда интерактив таълим ресурсларидан таълим жараёнида фойдаланишнинг педагогик фаолиятга таъсир кўрсатишни ўрганамиз.

Бизнинг фикримизча, hozirgi vaqtda informatika ўqituvchilarni tayёрлаш uchun zamonaviy talablar қўйилмоқда. Standart dasturlarni қўллаш ва улардан оптимал ечимни олиш uchun фойдаланиш қобилиятини шакллантириш асосий вазифа бўлмоқда. Белгиланган мақсадларга эришиш uchun назарий билим олишга йўналтирилган таълимдан амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилган бўлиши керак. Фақат аниқ маълумотлар орқали талабаларга ўргатиш мумкин, информатикада усулларни қўллаш uchun интерактив таълим ресурсларини моделни яратиш ва олинган натижаларнинг турли жиҳатларини таҳлил қилиш лозим. Шунини таъкидлаш керакки, кўриб чиқиладиган муаммоларнинг аксарияти компютердан фойдаланмасдан ҳал этилмайди.

Янги интерактив таълим ресурсларидан фойдаланиш таълимнинг замонавий ва долзарб вазифасидир. Ахборот технологияларини таълим соҳасига жорий этиш турли хил педагогик муаммоларни самарали ҳал қилишга имкон беради. Масалан, маърузаларда, семинарларда ва бошқа ўқув фаолиятида рақамли технологиялардан фойдаланиш тақдимот услубини тубдан ўзгартириши мумкин.

Педагогик жараёни моделлаштириш асосини, одатда, фикрлаш конструкцияси ташкил қилади ҳамда маълум маънода ўрганиладиган объектга ўхшаш бўлади ва айни вақтда у ёки бу даражада ундан фарқ қилади. “Жараён” ҳам маълумки кўп маъноли. Жараёни муайян натижага эришиш, ҳамда информатика ўқитувчининг ахборот маданиятини шакллантиришда амалга ошириладиган изчил ҳаракатлар йиғиндиси сифатида тушунамиз.

О.Д.Рахимов [2], Д.С. Тўхтасинова [3] ва бошқалар томонидан web технология асосида электрон ахборот таълим ресурсларини яратиш ва уларни амалиётга жорий этиш ва моделини яратиш муаммолари бўйича тадқиқот ишлари олиб борган. Тадқиқот ишимизда тақлиф этаётган “Электрон таълим муҳитида интерактив таълим ресурсларини яратиш” модели таълимни ахборотлаштириш шароитида замонавий информатика ўқитувчиси тайёрлашга қаратилган(1-расм).

1-расм. Интерактив таълим ресурсларини яратиш модели.

Дидактик талаблар: мослашувчанлик, интерфаоллик, компьютер визуаллаштириш имкониятлари, таълим олувчининг интеллектуал қобилиятини ривожлантириши, фикрлаш, мураккаб вазиятларда мустақил қарорлар қабул қила олиш маҳоратини ошириши, ахборотга ишлов бериш бўйича кўникмаларни шакллантириши, ўқув материални намойиш қилишнинг тизимлилик ва функционал боғлиқлигини, таълим беришнинг тўлиқлиги ва узлуксизлигини таъминлаши ҳамда муаммоли ва изланиш топшириқларининг интеллектуал ўргатувчи тизимига эга бўлиши.

Услубий талаблар: ўқув материални тақдим этишнинг тушунчали, образли ва ҳаракатли компонентларининг ўзаро боғлиқлигига таянган ҳолда яратилиши, ўқув материални юқори тартибли тузилма кўринишида таъминлаши, фанлараро мантиқий ўзаро боғлиқлик ҳисобга олиниши, таълим олувчига ўқув материални босқичма-босқич ўзлаштириш учун турли хилдаги назоратларни амалга ошириш имконияти яратилиши, барча амалга ошириладиган ҳисоблашлар визуаллаштиришнинг очик тизимига эга бўлиши, ўзгарувчан объектлар ёки жараёнларнинг боғлиқлиги намойиш қилиниши.

Психологик талаблар: ўқув материални намойиш қилиш нафақат вербал, балки когнитив жараённинг сенсорлик ва намойиш қилиш ҳолатларига ҳам мос келиши, қабул қилиш, диққат, фикрлаш, тасаввур қилиш, хотирада сақлаш каби психологик жараёнлар хусусиятларини ҳисобга олиши, ўқув материал мазмунида таълим олувчиларнинг ёши, таянч билимлари инобатга олиниши, образли ва мантиқий фикрлашни ривожлантиришга йўналтирилган бўлиши, ўқитишнинг кўргазмалилигини

таъминлаши, талабалар томонидан ўрганилаётган объектлар, уларнинг макетлари ёки моделларини сезгили, анланган ҳолда қабул қилиши ва шахсан кузатиши, ҳаётий тажрибасини ҳисобга олиш заруриятини кўзда тутиши.

Техник, технологик талаблар: локал ва бошқа ташқи ахборот ташувчиларда ва тармоқли тартиботда ҳаракатланиши, мультимедиа ва телекоммуникация технологияларининг замонавий воситаларини максимал қўллаш имконини бериши, ишлашда пухталиқ ва турғунлиқ таъминланиши, гетерогенлиги (электрон дарслиқ спецификациясида кўзда тутилган турли хилдаги компьютерли ва бошқа шунга ўхшаш воситаларда турғун ишлаши), ресурслардан самарали ва тўғри фойдаланиш имконияти яратилиши ва тестлаштирилган бўлиши[4].

Тадқиқот ишимизда таълимни ахборотлаштириш шароитида таклиф этилаётган “Электрон таълим муҳитида интерактив таълим ресурсларини яратиш” модели тажриба-синов ишларида ўзини ҳаётийлигини кўрсатди.

Хулоса. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, талабада электрон таълим муҳитида интерактив таълим ресурсларини яратиш ва ундан фойдаланиш – онгли ташкил қилинадиган ва бошқариладиган жараён бўлиб, тажриба-изланиш натижалари асосида ишлаб чиқилган модел мажмуаси талабанинг ахборот маданиятини шакллантиришга хизмат қилади.

Адабиётлар

1. Жанабергенова А. Математика фанидан мустақил таълимни ташкил этишда талабаларнинг математик тафаккурини ривожлантириш// «Умумтаълим фанларини ўқитишда инновацион методикалар». Республика миқёсидаги масофавий илмий семинар материаллари. Тошкент. Низомий номидаги ТДПУ ва СамДУ 2020й. 43-44 б.
2. Рахимов О.Д. электрон таълим ресурсларини яратиш талаблари ва технологияси. Замонавий таълим. Илмий амалий журнал -Т. 2016. 47-б.
3. Тўхтасинова Д.С. Электрон ўқув адабиётларини яратиш ва расмийлаштириш, услубий қўлланма, Т.2017.8б
4. Электрон таълим ресурсларига умумий талаблар. – ОЎМТВ, 2013. -10, 14-б.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI
TARBIYALASHDA ERKIN TARBIYA ASOSLARI***Sattorova Farida Saidovna**Buxoro viloyati Buxoro tumani 18-sonli DMTT tarbiyachi*

Annotatsiya. Erkin tarbiya tizimi uchun bolaning ko'ngli, tarbiyashunoslik ilmidagi ilgari surilganidek, istagan narsani yozish mumkin bo'lgan oq qog'oz emas.

Har qanday sog'lom bola dunyoga kelishda haqiqat, go'zallik, halollik, adolat singari bir qator ijobiy tuyg'ulari bilan birga tug'iladi va u hayoti davomida bu hislarni faoliyati, xatti-harakatida namoyish etib boradi. Erkin tarbiya texnologiyasi odamdagi mana shu tabiiy sifatlarga uyg'un holda ish ko'rishga monandligi, ularni takomillashtirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Bunday tarbiya insonning tabiiy axloqiy-ruhiy taraqqiyotiga hamohang bo'lib, har qanday bola tabiiy muhit va erkin faoliyat natijasidagina o'zligini boridek namoyish qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: erkinlik, bola, kompetensiya, tarbiyachi, pedagog, texnologiya, metod, ota-onalar, ta'lim sifati, mashg'ulot, markazlar.

Annotation. For the free education system, the child's mind is not a white paper on which you can write anything you want, as it is put forward in the science of education.

Any healthy child is born with a number of positive feelings, such as truth, beauty, honesty, and justice, and he demonstrates these feelings in his activities and behavior throughout his life. The technology of free education is important because it is similar to work in harmony with these natural qualities of a person, and is directed to their improvement. This type of upbringing is in harmony with the natural moral and spiritual development of a person, and any child can show his personality as a result of natural environment and free activity.

Keywords: freedom, child, competence, educator, pedagogue, case study, technology, method, parents, training.

Аннотации. Для системы бесплатного образования разум ребенка – это не белая бумага, на которой можно написать все, что угодно, как это выдвигается в педагогической науке.

Любой здоровый ребенок рождается с рядом положительных чувств, таких как правда, красота, честность, справедливость, и проявляет эти чувства в своей деятельности и поведении на протяжении всей жизни. Технология бесплатного обучения важна тем, что она подобна работе в гармонии с этими природными качествами человека и направлена на их совершенствование. Этот вид воспитания находится в гармонии с естественным нравственным и духовным развитием человека, и любой ребенок может проявить свою личность в результате естественного окружения и свободной деятельности.

Ключевые слова: свобода, ребенок, компетентность, воспитатель, педагог, кейс, технология, метод, родители, обучение.

Erkinlik – bu shaxsning subyektiv pozitsiyasini faqat tashqi majburlashsiz o'zi uchun ahamiyatini tushunishga asoslangan, harakatlarni amalga oshirish uchun imkon beradigan eng yuqori darajadagi ma'naviy qadriyat. Insonning yuksak darajada rivojlangan

sivilizatsion mavjudot sifatida mohiyatan nimani izlayotgani va uning mavjudligining ma'nosi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham u atrof-muhitga va sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan uning hayoti uchun ahamiyatligini aniqlash pozitsiyasi bilan murojaat qiladi. Erkinlik tufayli inson nafaqat atrofdagi haqiqatga moslashibgina qolmay, balki uni yaxshi hayot haqidagi g'oylarga muvofiq ravishda o'zgartiradi.

Erkinlik har doim nisbiydir. U ijtimoiy hayot sharoitlari bilan tartibga solinadi va turli shakllarda namoyon bo'ladi. Jumladan, ichki va tashqi erkinlik, vijdon erkinligi, tanlov erkinligi, intellektual erkinlik, ijod erkinligi, axloqiy erkinlik va hokazolar. Ichki erkinlik nafaqat insonning mustaqil, ma'suliyatli va ijodiy shaxs bo'lishi, o'z tanlovlari to'g'risida qaror qabul qilish irodasiga ega bo'lishi balki barcha ma'suliyatni o'z zimmasiga olishi bilan ham xarakterlanadi. Ijtimoiy ma'suliyat doimo erkinlikning namoyon bo'lishi bilan izohlanadi. Chunki bu boshqa shaxslarning ham manfaatlariga ta'sir qilish zarur. Har qanday shaxs o'zini erkin inson sifatida anglash barobarida boshqalarning u yoki bu erkinligini cheklashimiz mumkin ekanligini unutmasligimiz zarur.

Insonning axloqiy qadriyatlari qatoriga kiruvchi erkinlikni shakllantirishda ta'lim qanday rol o'ynaydi? Erix Fromm o'zining "Erkinlikdan qochish" nomli kitobida shunday yozadi: «... ijtimoiy jarayonlar nuqtai nazaridan olib qaralaganda tarbiyaning asosiy vazifasi shaxsning jamiyatda bajarishi kerak bo'lgan vazifalar uchun tayyorlashdan iborat. Ya'ni tarbiya uning fe'l-atvorini shunday shakllantirishi kerakki, u ijtimoiy xarakterga yaqinlashishi kerak. Shunda, uning intilishlari ijtimoiy hayot talablariga mos keladi.

Biz tarbiyani axloqiy, insonparvarlik qadriyatlarga asoslangan, inson taraqqiyotining maqsadli jarayoniga hamrohi sifatida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'zaro ta'siri natijasida amalga oshiriladigan jarayon ekanligidan xabardormiz.

Pedagogika nazariyasining maqsadlariga ko'ra tarbiyani turli xildagi aspektlarda tekshiradi.

Birinchi, tarbiya – sotsializatsiya jarayonining pedagogik tarkibiy qismi bo'lib, ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan harakatni nazarda tutadi. Jumladan, insonning jamiyatdagi integratsiyasiga, ijtimoiy rollarning kompleksini o'zlashtirishga yo'naltirilganligini nazarda tutish mumkin.

Ikkinchi, tarbiya insonning rivojlanishiga qaratilgan bo'lib, shaxsiy imkoniyatlaridan kelib chiqib eng yuqori darajaga erishishi uchun unga maksimal yordam beradi.

Uchinchidan, tarbiya insonning hayot normalarini qamrab oluvchi o'z madaniy elementlarining o'zlashtirishini nazarda tutadi. Natijada tarbiya jarayoni shaxsning rivojlanishiga olib keladi.

Biroq, ushbu uchala yondashuvning barchasi ham insoniyatni zamonaviy dunyoga kirib borishiga ko'maklashuvchi erkinlikni aks ettirmaydi.

Shundan kelib chiqib, tarbiya bolaning mavjudligini anglashi va o'z hayotining dizaynini qurish uchun maqsadli yo'naltirish lozim. Ana shundagina bolani erkin shaxs sifatida tarbiyalashga erishish mumkin.

J.P.Sparta so'zlariga ko'ra, "Inson o'zini qanday tug'ilgani emas balki, kim bo'lib shakllanishi muhimdir. Inson kelajakka intilib yashovchi hamda subyektiv tajriba asosida hayot kechiradigan mavjudotdir". Olimning aynan mana shu fikrlari ekzistensializmning birinchi tamoyili hisoblanadi.

Faylasuf olimlarning ekzistensializm tamoyili bo'yicha qarashlarining turlichaligiga qaramay ularni yagona fikr birlashtirib turadi. Bu shaxsning o'zini anglashi, shaxsiy fazilatlarining individual rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishidir.

Avvalo, bola rivojlanishining har bir bosqichida hayotning maqsadi va unga erishish yo'llarini belgilashi kerak. Bunga muvofiq, bolaning individual xususiyatlariga mos keladigan, uning xususiyatlarini inobatga olgan holda, faoliyatning turli turlariga kiradigan, mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari ishlarda shaxsning imkoniyatlarini ochib beradigan, har bir bolaga o'zini o'zi anglash imkoniyatini beradigan maxsus vazifalarni ajratib ko'rsatish kerak.

Bolalar bilan ishlashni ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishni loyihalashtiradigan va o'z loyihalarini amalga oshirish yo'llarini izlaydigan tarzda tashkil etish muhimdir.

Bolalarning o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorligini shakllantirishda uchta asosiy bosqichni ajratish mumkin: propedevtik, dolzarb va aks etuvchi.

Propedevtik bosqich bolalarga o'z-o'zini bilishda yordam berishni, ularning rivojlanishini loyihalashga tayyorlanishni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda asosiy vosita maxsus ishlab chiqilgan treninglar, individual maslahat berishdir. Hozirgi bosqichda o'z-o'zini rivojlantirish dizaynini pedagogik rag'batlantirish va loyihani amalga oshirishda yordam berish kerak. Ushbu bosqichda samarali vosita rag'batlantiruvchi diagnostika hisoblanadi.

Analitik bosqich bolalar tomonidan o'z-o'zini rivojlantirish natijalarini tushunishni, sanatoriy maktabining imkoniyatlaridan foydalanishni baholashni, yangi kompetensiyalarni egallash asosida o'z-o'zini rivojlantirishning yangi vazifalarini belgilashni o'z ichiga oladi

Erkin insonni tarbiyalash uchun o'qituvchining mavqei, uning bolalar bilan munosabatlarining mohiyati katta ahamiyatga ega. Bizning tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, erkin insonni tarbiyalash quyidagi shartlarga bog'liq:

- bola hayotini qat'iy tartibga solishni rad etish, ularga ma'lum bir qat'iyat namoyon bo'lishi bilan ratsional yo'llar bilan o'ylab topilgan narsalarga erishish uchun bosqichma-bosqich harakat qilish uchun zarur bo'lgan o'z-o'zini tashkil etish va o'zini o'zi boshqarish usullarini o'rgatish;

- tarbiyachilarni ichki dunyo

- bolalar tajribalari dunyosiga yo'naltirish, ularsiz ishonchli aloqalar va chuqur aloqalarni o'rnatish mumkin emas;

- tarbiyachi tomonidan shaxsning "men" ning erkin namoyon bo'lish huquqini amaliy tasdiqlashda bolaning ichki dunyosi avtonomiyasini tan olish;

- ustozlar o'sib borayotgan odamning dolzarb savollariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishdan, u uchun va hatto u bilan har qanday muammoni hal qilishdan bosh tortish;

- bolalarni ular uchun voqea bo'lishi mumkin bo'lgan, shaxsiy ahamiyat kasb etadigan va ijtimoiy tanlovni rag'batlantiradigan turli vaziyatlarga qo'shilish.

Shunday qilib, erkinlik insoniyat mavjudligining eng muhim axloqiy qadriyatlarini rolini o'ynaydi va erkin insonni tarbiyalash bu qadriyatning pedagogik faoliyatda namoyon bo'lishini aks ettiradi va ijtimoiy tarbiyaning maqsadli vazifasi sifatida qaralishi mumkin.

Adabiyotlar

1. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay'at yig'ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 20-martda "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus
4. F. Qodirova, Sh. Toshpo'latova, M. A'zamova Maktabgacha pedagogika T.: Ilm-ziyo. 2019-yil
5. Abdullaeva Q. Yangi pedagogik texnologiyalar. Boshlang'ich ta'lim. «O'qituvchi», 1998, 4-son, 16-21- betlar.

**G'ARB VA SHARQ FOLKLORIDA ALLALAR VA ULARNING MAZMUN
JIHATDAN QIYOSIY TAHLILI**

*Abdullayeva Soxibaxon,
Namangan Davlat Universiteti Jahon tillari fakulteti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi
abdullayevas191@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek hamda Yevropa xalqlari allalari namunalari mazmuni qiyosiy tahlil qilinadi. O'zbek allalarida mazmun asosan onaning his tuyg'ulari o'sha vaqtdagi holatlari yoki orzu umidlari ifodalanadi. Yevropa xalqlari allalarida esa alladan farzandlarni tinchlantirish vositasi sifatida foydalaniladi.

Kalit so'zlar: alla, parokanda, sharq xalqlari allalari, Yevropa xalqlari allalari

Abstract. This article compares the content of Uzbek and European lullabies. In Uzbek lullabies, the content is mainly the feelings of the mother, her situation at that time, or her hopes of dreams. Meanwhile, among European nations, it is mainly, used as a means of calming children.

Key words: lullaby, rhythm, eastern lullabies, European lullabies.

Аннотация. В данной статье сравнивается содержание узбекских и европейских колыбельных песен. В узбекских колыбельных содержание в основном составляют переживания матери, ее положение в то время или ее надежды мечты. Между тем, у европейских народов он, в основном, используется как средство успокоения детей.

Ключевые слова: колыбельная, ритм, восточные колыбельные, европейские колыбельные.

Qadim zamonlardanoq hayot tajribasini yetuk olimlardek tahlil qila olgan xalqimiz bolalar folklori asarlarini jahon pedagogikasi talablari asosida yaratishga erishdi. Bu talablarning eng muhimi mazkur namunalar tilidagi soddalik, mazmundagi yorqinlik bilan belgilangan. Shuningdek, bu asarlar, albatta, tarbiyaviy ahamiyat kasb etgani holda, bolalarda xalqiga, vataniga, qadriyatlarga, ajdodlariga xurmat ruhini shakllantirishi kerak edi. Bola hayot haqidagi dastlabki tajribalarga ega bo'lganidan uy hayvonlarining tabiati va xususiyatlari, vahshiy hayvonlardagi asosiy belgilar bilan ertaklar vositasida tanishib oladi. Ayni paytda, go'zallik qadriga yetish, his-tuyg'ulami ifodalay olish yo'llarini o'rganadi. Bola go'dakligidan onasining allasini eshitadi. Sevimli shoirimiz Cho'lpon ona allasidagi sehrli dunyo ifodasini shunday ta'rif etadi: "Bir bola uxlamasa, alla aytadilar. Bola tez uxlab ketar. Chunki ul andin bir lazzat his qilur". [7. 248-254-s] Bola ruhiga qilinadigan ta'sir, avvalo, ona mehri, ona qalbidagi muhabbat bilan yo'g'rilgan bo'ladi. Keksalarimiz alladagi bola ruhiga iymon, vatanga muhabbat, xalqiga xurmat, o'zi tug'ilgan oilaga izzat singdirish fazilatini ko'p qayd qilganlar. "Alla" lug'aviy jihatdan "charxpalak bo'lmoq", "yiqilmoq" ma'nosini ham beradi. Ayni paytda bu so'zning "Alloh"dan olingani ham olimlar tomonidan qayd etilgan. Xalq qo'shiqlarining bu turi deyarli hamma xalq og'zaki ijodida bor. Uni ruslar "kolibelnaya", gruzinlar "nanina" deb atashadi. Hatto Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'oti-t-turk" asarida "beshik" so'zi bor. Beshik bo'lganidan so'ng

mantiqan bolani ovutish qo'shig'ining bo'lishini tabiiy hol deb qabul qilish lozim. Alla qo'shiqlari mazmunan bir necha ko'rinishda bo'lishi mumkin:

1. Onaning farzand ko'rganiga shukr qilishi.
2. Farzandga baxt tilashi, uning kelajagini Yaratgandan so'rashi. [7.248-254s]
3. Yosh onaning his-tuyg'ularini ifodalashi, ba'zan turmushdan hasrat qilishi.

Ammo allaning mazmuni qanday ma'noni ifodalashidan qat'iy nazar onaning farzandiga bo'lgan muhabbati ustuvorlik qiladi. Asrlar davomida millatimizning ijodkor vakillari tomonidan yaratilgan xalq qadriyatlaridan biri bo'lgan alla momodan onaga o'tayotgan ma'naviy merosdir. Akademik G'afur G'ulom Hazrat Navoiyning "Farhod va Shirin" dostoni beshinchi bobidagi:

Beshik davrida chiniyu xitoyi,
Bo'lib yuz no'sh lab dastonsaroyi.
Ko'zining nozi eldin eltib uyqu,
Anga uyqu keturmakka navogo' baytlarida:

"Beshik atrofiga chinliklar va xitoyliklar yig'ilib, yuz ohang bilan alla aytar edilar. Bolaning ko'zidagi noz boshqalaming ko'zidan uyqusini qochirar va ular Farhodning uyqusini keltirish uchun alla aytar edilar", deb izoh beradi.[2.78-s] Farhodning ulg'ayganida buyuk Navoiy havas qilarli darajada barkamol inson bo'lib yetishishida ana shu allalar ta'sirini kim inkor etadi. Axir dunyo tanigan olimlarimiz, g'azal-u dostonlar bitgan adiblarimiz go'dakligida alla eshitib ulg'aygan-ku. Tibbiyot ilmining buyuk allomasi Abu Ali ibn Sino inson sog'ligida tovush va ohangning, allaning juda muhim ahamiyat kasb etishini qayta-qayta ta'kidlagan edi. Allani ona juda berilib aytadi. Ba'zan allani eshitgan odam onaning o'zi allaga aylanib ketdi, shekilli, deb o'ylaydi. Ammo shu paytda ona bolasining allani tushunmasligini hayoliga ham keltirmaydi. Qolaversa, buning ahamiyati ham yo'q, chunki muayyan lahzada ona xayollar olamida sayr qilayotgan bo'ladi. Bola uchun esa beshikning bir maromda tebranishi va alla kuyi ahamiyatlidir.

O'zbek bolalar folklori taniqli olim G'ani Jahongirov va professor Oxunjon Safarov tomonidan alla o'rganilgan. Xususan, O.Safarov ona aytadigan allalar mazmun va kompozitsiya jihatdan turlarga bo'linishini ko'rsatadi: parokanda, voqeaband, maishiy, tarixiy allalar mavjud bo'lib, ular bir-biridan farq qiladi [7. 248-254-s]. Har biri mustaqil mazmun bildiruvchi to'rtlik allalar parokanda hisoblanadi:

Men seni alla qilay, alla,
Ko'tarib katta qilay, alla.
Alla jonning rohati, alla,
Uyqu ko'zning rohati, alla.
O'rik yog'och beshiging, alla,
O'rgilib ketsin onang.
Tut yog'ochdan beshiging, alla,
Termulib o'tsin onang, alla.

Parokanda - tartibsiz, tarqatilgan ma'nosini ifodalaydi. Binobarin, parokanda allalarning har birini alohida aytish mumkin. Voqeaband allalarda misralardagi

mazmun bir-biriga bog‘lanadi, ya’ni voqeasi bandlangan, bog‘langan bo‘ladi. Ularni oldinma-keyin aytish mumkin emas:

Past-pastgina tepadan,
Toydim tushdim-o, alla.
Qo‘limga qaychi olib-o,
Senga - qo‘g‘irchog‘im-o,
Chopon bichdim-o, alla.
Yenglari tor kelmasin, deb
Qo‘lingga qarab-o, alla.
Chopon bichgan qo‘limni-yo,
Mening toylog‘im-o, alla,
Oyi bordir-o, alla,
Jonim bolam-o, alla.

Ma’lum bo‘ladiki, voqealik allalarning mazmunan birligi ularni aralash yoki almashtirib ijro etishga yo‘l qo‘ymaydi. Maishiy allalarda link yo‘nalish yetakchi bo‘ladi. Agar avvalgi tur allalarda ona maqsadi, asosan, alla aytishga qaratilgan bo‘lsa, maishiy turda ona endi alla aytishdan ham ko‘proq o‘zining ichki g‘amini, dard-hasratni aytmoqchi bo‘ladi. Endi, alla faqat vosita vazifasini o‘taydi. Bosh maqsad esa, his-tuyg‘uni ifodalashga qaratilgan bo‘ladi:

Shaftoli shoxiga zar, alla,
G‘aynoli bargiga zar, alla.
Men dadangga intizor, alla,
Ko‘z tikarman beqaror, alla.

Bu allani ko‘proq eri urushga ketgan, uzoq va xavfli safarlarda qatnashayotgan va oila erkaksiz qiynalayotgan paytlarda aytishgan. Ular link asarlar sifatida aytuvchi ichki kechinmalarini ifoda etgan. Tarixiy allalar nisbatan kam aytilgan. Ularda muayyan davr, voqea- hodisa aks etgan:

Afg‘oniston tog‘ligi-yo, alla,
Yaltillaydi balig‘i-yo, alla.
Kundan-kunga ortadi-yo, alla,
Amirlikning solig‘i-yo, alla.

Shunday qilib, bolalar folkloriga nisbat beriladigan allalar onaning qalb qo‘shig‘i hisoblangan. Bola allaning so‘zini tushunmagan, kuyidan rohat olgan. Ona bo‘lsa, bir tomondan, quvonchini, ikkinchidan, alami va dardini aytib ko‘nglini bo‘shatgan. Natijada, har ikki taraf: ona ham, bola ham yutuqda qolgan.

G‘arb folklorida ma’lum bo‘lgan eng qadimiy alla uels tilida bo‘lib, u 6-asr ingliz shoiri Aneiringa tegishli bo‘lgan “Aneirin kitobi” she’riy to‘plamida saqlanib qolgan. Qo‘lyozma 13-asrning oxiriga to‘g‘ri keladi, lekin 9-asrning asl nusxasidan ko‘chirilgan bo‘lishi mumkin, o‘zi esa og‘zaki an’analar orqali uzatilgan she’rlarni yozib olgan bo‘lishi mumkin.

Iso alayhissalomning tug‘ilishi bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab o‘rta asr ingliz misralari alla shaklini olgan, jumladan, “Alla, mening yoqtirganim, mening jasur o‘g‘lim, mening shirinim ” allasi zamonaviy allaning qadimiy versiyalaridan bo‘lishi mumkin. Biroq, bugungi kunda qo‘llanilgan allalarning aksariyati XVII asrdan boshlab, ingliz tilidagi eng mashxur bo‘lgan ba’zi allalar esa AQShdan

kelib chiqqan. Ingliz tilidagi mashhur allalar qatoriga “ Bye, baby Bunting ”, “ Scottish Lullaby ”, “ Suo Gân ” (Welsh Lullaby) va “ Hush, Little Baby ” kiradi.

Shotlandiya folklorida ko'plab allalar mavjud bo'lib, ular Shotlandiya gael shevasida, shotland va ingliz tillarida berilgan. Ularga bolaga bo'lgan mehrdan tashqari his-tuyg'ularni ham ifodalaydi. Bir qator an'anaviy allalarda ijtimoiy mazmuni ifodalangan. Va bu Shotlandiyaning zamonaviy folklorida hali ham mavjud, xususan, Jim Maklinning “Uyquda tabassum” (shuningdek, "Hush, Hush, Time to Be Sleeping" nomi bilan ham tanilgan), Mett MakGinningning “Konchining ninisi” (shuningdek, "Koori" nomi bilan ham tanilgan. Doon") va Karine Polvartning “Baleerie Baloo” allalarida ko'rish mumkin. Kristina Styuartning “Kist o Dreams” loyihasi Shimoliy Sharqdagi Dorik shotlandlaridan tortib, Shetlandning Shimoliy orol lahjalarigacha, Shotlandiya Gael va ingliz tilidagi misollargacha bo'lgan 30 dan ortiq Shotlandiya allalaridan iborat manbani taqdim etadi.

Alla qo'shiqlar odatda “alla-yo chaqalog'im, daraxt tepasida” yoki “tinchlan, chaqalog'im” yoki “Uxla, bolam,” yoki “Hush, chaqalog'im, indama” kabi misralardan iborat bo'ladi. Ingliz tilidagi “lullaby” atamasi onalar va enagalarning chaqaloqlarni tinchlantirish uchun chiqaradigan lu lu yoki la la tovushlaridan kelib chiqqan va sokin ovoz yoki yaxshi tun atamasi ma'nosini beradi. Shu davrgacha saqlanib qolgan eng qadimiy alla rimlik enagalarning Persiy maktabida yozilgan allalari bo'lishi mumkin: “Lalla, Lalla, Lalla, / aut dormi, aut lacte” (alla, alla, alla-yo uyquga ketgin bolam). Qadimgi xalq she'rlari sifatida allalar ma'nosiz to'rtliklardan tortib yarim balladalargacha bo'ladi. Ular bolalarcha qofiyalar bilan chambarchas bog'liq. Rodrigo Karo butun dunyoda uchraydigan bu tinchlantiruvchi ohanglarni "barcha qo'shiqlarning xurmatli onalari" deb atagan. [3.2-3-s] Federiko Garsiya Lorca “Ispaniya o'zining eng qayg'uli ohanglari va eng g'amgin matnlaridan o'z farzandlarining yquga yotqizish uchun foydalanadi” deb ta'kidladi va shunday xulosaga keldi: “Yevropa alla qo'shig'ini faqat bolani uxlatishga harakat qilish uchun aytadi, ispanlar kabi uning sezgirligini jarohatlash uchun emas”(“Allalar haqida”, 1928) [3.2-3-s] . Lorca bizga beshik qo'shiqlarini bolalarini uxlatmoqchi bo'lgan ayollar o'ylab topishganini eslatadi [3.2-3-s]. Ayollar o'zlarining charchoqlarini izhor qilib, bolalarini tinchitadilar. Shunday qilib, allalar ikki xil maqsadni ko'zlaydi. U. Bejarda aytiladigan eng qizg'in allani topib, shunday deydi: “Agar biz uni toshloq yerga tashlasak, bu oltin tanga kabi jiringlaydi”. Ushbu alla shunday boshlanadi:

Uxla, bolakay,uxla,

Chunki men seni kuzatib turaman.

Oллоhim bu yolg'on dunyoda omadingni bersin.

Iosif Brodskiyning go'dak qiziga bag'ishlangan she'ri “Alla” (“Men seni cho'lda tug'dim”) [4.36-s] U.H.Audenning eng go'zal erta lirikalaridan biri “Lullaby” (“Uxlayotgan boshingni qo'y, sevgilim”) [10. 46-s] bilan o'xshashdir. Reetika Vazirani (1962–2003) hayratlanarli va ta'sirli uch misrali “Alla” (2002) [8. 89-s] she'rini yozgan bo'lib, unda:

Uxlashing uchun senga qo'shiq aytmayman.

Men lablarimni qulog'ingizga bosgan bo'lardim va yuragim daxshati sizni hayajonga soladi, deb umid qilaman (I would not sing you to sleep. I would press my lips to your ear and hope the terror in my heart stirs you), -deb yozadi. [3.2-3-s]

G'arb allalariga haqida gapirsak, unda asosan, onaning ichki his tuyg'ularidan ko'ra bolaning uxlashiga undash yaqqol tashlanadi. Shu bilan bir qatorda bizda 'alla' har bir allada yetakchi o'rinda yursa, ya'ni alla qo'shig'ining asosiy qismini tashkil qilsa, ingliz allalarida deyarli bu so'z uchramaydi. Aksincha, alla biror voqea yoki ertakni ritmga solib bolaga aytib berilayotganday tuyuladi.

Lavender's Blue (traditional English)

Lavender's blue, dilly dilly,
Lavender's green
When you are king, dilly, dilly,
I shall be queen.
Lavender's green dilly, dilly
Lavender's blue
You must love me, dilly, dilly
'cause I love you.
Who told you so, dilly dilly,
Who told you so?
'Twas my own heart, dilly dilly,
That told me so [5. 40-s]

Ushbu allada onaning farzandiga bo'lgan muhabbati, uning kelajagiga bo'lgan ulkan ishonchi aytilsa, quyidagi allada esa ona bolani ovutib uxlatish uchun unga ertakni ritmga solib aytishini ko'rish mumkin:

Hush Little Baby (Mockingbird song) (traditional American lullaby)

Hush, little baby, don't say a word.
Papa's gonna buy you a mockingbird
And if that mockingbird won't sing,
Papa's gonna buy you a diamond ring
And if that diamond ring turns brass,
Papa's gonna buy you a looking glass
And if that looking glass gets broke,
Papa's gonna buy you a billy goat
And if that billy goat won't pull,
Papa's gonna buy you a cart and bull
And if that cart and bull fall down,
You'll still be the sweetest little baby in town. [5.40-s]

Sleep, My Babe (traditional Welsh lullaby)

Sleep, my babe, no ill betide thee
All through the night.
Guardian angels watch beside thee
All through the night.

O'er thy cradle stars are beaming
 Silver bright the moon is gleaming;
 You shall tread the land of dreaming
 All through the night.
 While the earth in calm reposes,
 All through the night.
 You shall sleep as sleep the roses
 All through the night.
 Hushed from sorrow and repining,
 Rest until the sun is shining,
 In my loving arms reclining
 All through the night. [5.40-s]

Yuqoridagi Uels xalqi allasi esa mazmun jihatdan o'zbek allalariga o'xshashligini ko'rish mumkin. Unda bolani tunda orom olib uxlashi uchun butun borliq allalashini tushunishimiz mumkin.

Ba'zi allalar xalq og'zaki ijodi bo'lib vaqtlar davomida og'izdan og'izga o'tib kuylanib kelingan bo'linsa, ba'zi allalarning muallifi esa haligacha saqlanib qolgan. Holbuki, o'zbek allalarida hanuzgacha allalar muallifi saqlanib qolinmagan.

Brahms' Lullaby –traditional lullaby by Brahms

Lullaby and good night, with roses bedight
 With lilies o'er spread is baby's wee bed
 Lay thee down now and rest, may thy slumber be blessed
 Lay thee down now and rest, may thy slumber be blessed
 Lullaby and good night, thy mother's delight
 Bright angels beside my darling abide
 They will guard thee at rest, may thy slumber be blessed
 They will guard thee at rest, may thy slumber be blessed [5.40-s]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz allalari o'zbek allariga nisbatan mazmun jihatidan torroqdir. O'zbek allalari davrlar o'zgarishi bilan mazmunan o'zgarib borgan, onalar o'z allari orqali o'z davrlarida mavjud muammolar-u xasratlarini kuyga solib farzandlariga kuylab berganlar.

G'arb xalqlari allarida esa ko'proq farzandning orom olishiga undovchi so'zlar yoki ertak, hikoyachalarni kuyga solinganini yuqoridagi misollarda ko'rdik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino. Javome' ilm ul-musiqiy.
2. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin. - T.: 1956.
3. Folk Traditions of Lullabies: Functional Analysis. Sohima Anzak, Aneela Sultana, Samia Zulfiqar. Global Sociological Review (GSR) Vol. IV, No. I (2019)
4. Iosif Brodskiy. Collected poems. 2000
5. Lullaby and Goodnight 33 Lullabies for Babies -Amy Robbins-Wilson
6. O. Safarov. O'zbek bolalar poetik folklori. Toshkent-1985.

**MAKTABLARDA MATEMATIKA FANINING O'QITISHNING ASOSIY
VAZIFALARI**

Ro'zimatova Dilrabo Olimjon qizi

*Farg'ona viloyati, Rishton tumani 38-umumiy o'rta ta'lim maktabi matematika
fani o'qituvchisi*

Annotasiya. Maqolada umumta'lim maktablarida matematika fanini o'qitishning asosiy vazifasi va uning dolzarb masalalari, matematika fanlari nazariyasi va unga bog'liq masalalar batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: didaktik, tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, taqqoslash, metodika.

Аннотация. В статье подробно описаны основные задачи обучения математике в общеобразовательной школе и ее актуальные вопросы, теория математики и смежные вопросы.

Ключевые слова: дидактика, анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия, сравнение, методология.

Abstract. The article describes in detail the main task of teaching mathematics in secondary schools and its current issues, the theory of mathematics and related issues.

Key words: didactic, analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, comparison, methodology.

Bolalarni oddiy hisob-kitoblarga o'rgatish haqidagi birinchi ma'lumotlar Qadimgi Sharq mamlakatlari tarixiga oid manbalarda uchraydi. Qadimgi Yunonistonning madaniyati matematik maktab ta'limining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi, bu yerda matematika miloddan avvalgi V asrda paydo bo'lgan. Dastlab, savdo, dengizchilik va hunarmandchilikning rivojlanishi bilan bog'liq holda boshlang'ich maktabda sanoq va amaliy geometriya o'rganilgan.

Matematika darslarida aqliy yuklamaning ortishi bizni o'quvchilarning o'rganilayotgan materialga qiziqishini, butun dars davomida faolligini qanday saqlab qolish haqida o'ylashga majbur qiladi. Matematikaga qiziqishning paydo bo'lishi ko'p jihatdan uni o'qitish metodikasiga, o'quv ishining qanchalik mohirona qurilishiga bog'liq. Shu munosabat bilan maktab o'quvchilarining fikr-mulohazalarini faollashtiradigan, ularni mustaqil bilim olishga undaydigan yangi samarali o'qitish usullari va metodik usullari rivojlanmoqda. O'qituvchi har bir o'quvchining faol, ishtiyoq bilan ishlashi haqida o'ylashi va bundan qiziquvchanlik, kognitiv qiziqishning paydo bo'lishi va rivojlanishi uchun boshlang'ich nuqta sifatida foydalanishi kerak. O'smirlik davrida ma'lum bir fanga doimiy qiziqish va moyillik shakllanadi, aynan shu davrda matematikaning jozibador tomonlarini ochishga intilish kerak. Matematika fani o'qituvchisi faoliyatining asosi o'quvchilar tomonidan oddiy matematik bilimlarni to'plash va yuqori darajadagi masalalarni yechish qobiliyatini rivojlantirish emas, balki har bir matematik muammoni o'rganishda o'qituvchining talabalar bilan hamkorligidadir. O'qituvchi o'qitishda talabalarni bilishning ilmiy usullari: tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, analogiya, taqqoslash, umumlashtirish, o'quvchilarning ijodiy, tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirish, ixtisoslashtirish va boshqalar bilan tayyorlanishi kerak. v

O'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muhim: bu bilimning yuqori darajasini va ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shadigan o'qitishning asosiy shakllari va usullari quyidagilardir: rolli o'yinlar, ishbilarmon o'yinlar, takroriy seminarlar - darslarni umumlashtirish, konferensiyalar, bahs-munozaralar, dialoglar, muammoli ta'lim, mustaqil ish, referatlar himoyasi, individual ish, ijodiy insholar, hisobotlar, xabarlar; test, dasturlashtirilgan nazorat, ilmiy-tadqiqot ishlari va h.k. Yuqoridagi barcha o'qitish texnologiyalari ta'lim sifati muammosini hal qilishga yordam beradi.

Barcha o'qitish usullari o'zining kuchli va zaif tomonlariga ega, shuning uchun maqsadlar, sharoit, mavjud vaqtga qarab, ularni optimal tarzda birlashtirish kerak. Aniqrog'i "O'quv jarayoni faol (o'quvchi o'z ta'lim subyekti sifatida ishtirok etadi) yoki passiv (bu yerda o'quvchi faqat qandaydir ta'sir etuvchi obyekt rolini o'ynaydi) bo'lishi mumkin. Ta'lim sifatiga erishish uchun kognitiv faoliyatning barcha bosqichlarini izchil bosib o'tish kerak. O'quv jarayonida turli shakl va usullardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Sinfda o'quv materialini idrok etishning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ishonch va tenglikning psixologik muhiti samarali o'quv hamda kognitiv faoliyatga yordam beradi. Matematikaning afzalligi shundaki, u inson ongini o'z-o'zini bilish uchun juda samarali vositadir va inson har doim ham ma'lum bir faoliyat sohasida yangi narsalarni yaratish imkoniyatiga ega bo'lmasa-da, ijodiy o'zini namoyon qilishga tayyor bo'lishi mumkin emas. Matematika unga yordam beradi, ijodiy salohiyatni uyg'otadi. Bu matematika fanining asosiy maqsadlaridan biridir. Maktabda matematikani o'qitish metodikasini umuman matematika fanini va turli yoshdagi o'quvchilarning o'quv jarayonlarining qonuniyatlarini ifodalash mumkin. Fanni o'qitish samaradorligi va sifatini oshirish maqsadida matematika fanini o'qitish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Matematika fanini o'qitish o'sib kelayotgan yosh avlodni o'qitishning jamiyat tomonidan qo'yiladigan maqsadlarini birinchi o'ringa qo'yadigan sohadir.

Maktabda matematikani o'qitish vazifalariga quyidagilar kiradi:

- matematikada eng aniq ifodalangan tafakkur elementlarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish;
- o'quvchini matematikaga qiziqtirish va uning matematik qobiliyatini rivojlantirish;

O'quvchilarda kognitiv qiziqishni shakllantirish uchun o'qituvchi muntazam ravishda darslarda bunga hissa qo'shadigan vazifalardan foydalanishi, ularni maxsus mashqlar yordamida muammolarni hal qilishga o'rgatishi kerak. Topshiriqlar, matematik jumboqlar uchun vazifalar-hazillar va topshiriqlardan foydalanish o'rinli bo'ladi. Demak, maktab o'quvchilariga matematikani o'rgatishning butun jarayonining asosiy vazifasi bilimlarni o'zlashtirish, ya'ni o'quv materialini tushunish va uni o'zlashtirish, shuningdek, bu bilimlarni turli vazifalarni bajarishda qo'llay olishdir. Maktabda matematikani o'qitishdan oldin o'qitishning umumiy maqsadlaridan tashqari matematika fanining xususiyatlari bilan belgilanadigan aniq maqsadlar ham mavjud. Ulardan biri matematik

tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishdir. Bu maktab o'quvchilarining matematik qobiliyatlarini aniqlash va yanada samarali rivojlantirishga yordam beradi, ularni ijodiy faoliyatga tayyorlaydi.

Adabiyotlar

1. Епишева О.Б. Общая методика преподавания математики в средней школе / Тобольск, Изд-во ТГПИ им. Д.И. Менделеева, 1997
2. Колягин Ю.М., Луканкин Г.Л., Мокрушин Е.Л. и другие. Методика преподавания математики в средней школе. Частные методики / М., Просвещение, 1977.
3. Черкасов Р.С., Столяр А.А. Методика преподавания математики в средней школе / Москва, Изд-во "Просвещение", 1985
4. Масадыхова, З., & Хатамкулова, Ш. (2018). Игровая технология при обучении немецкому языку. In *Молодежь и наука: реальность и будущее* (pp. 534-535).
5. Shohistakhon, H. (2022). INTERLINGUAL AND INTRALINGUAL INTERFERENCE. *Open Access Repository*, 8(11), 235-239.
6. Mirhojiddinova, J. D., Shavkatova, A. M., & Alijonova, M. D. (2022). Linguistic Features Of Unconventional Combinations And Agricultural Terms In Literary Texts. *Journal of Positive School Psychology*, 6(11), 1599-1604.
7. Mirzakhamdamova Dildora Zafarova. (2022). THE ROLE OF INDUSTRY IN PROVIDING EMPLOYMENT FOR THE LAYER OF THE POPULATION IN NEED OF SOCIAL PROTECTION (IN THE EXAMPLE OF FERGANA PROVINCE). E Conference Zone, 30–33. Retrieved from <https://www.econferencezone.org/index.php/ecz/article/view/1843>
8. Усманова. Д.(2023). ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В СИСТЕМЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. *Conferencea*, 30–33. Retrieved from <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1880>
9. Усмонова, Д. Т. (2022, January). ОСНОВНЫЕ УЧЕНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ НАУКИ. In *Multidiscipline Proceedings of Digital Fashion Conference (Vol. 2, No. 1)*.
10. Усмонова, Д. Т., & Миркомиллов, Ш. М. (2021). ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ ЧЕЛОВЕКА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ. ТОШКЕНТ-2021, 18.
11. Усманова, Д. Т., & Алимова, Ф. А. ОЦЕНКА МОНОМЕРНЫХ ФРАГМЕНТОВ НИТРАТОВ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ МЕТОДОМ ЯМР 13–СПЕКТРОСКОПИИ. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 191.
12. Oripova, K. (2020). The importance of tongue twisters.
13. Oripova, K. (2022). The prevalent problems are encountered by most students in learning English speaking.
14. Ubaydullayeva Durdonaxmonjon qizi. (2022). THE THEORY OF COMPOSITE SENTENCES AND COMPLEX SENTENCES IN MODERN LINGUISTICS. *Conferencea*, 171–173. Retrieved from <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/1853>

CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI*Niyazbaeva Aynura Jamgirbaevna**Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti 3-kurs studenti***Ustozi: Gulmaryam Kamalova Maksetdullaevna**

Annotatsiya. Qadimda Evropa va O'rta Osiyoda musiqiy asboblarning paydo bo'lishi va hozirgi kunda yoshlarning musiqaga b'olgan qiziqishining ortishi bo'lib hisoblanadi. Yurtimizda qadim zamonlardan kelayotgan jahon va milliy musiqqa asboblarni o'rganib chiqish va ularni kelajak avlodga yetkazib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: san'at, madaniyat, tarix, musiqqa asboblari turlari.

Abstract. The emergence of musical instruments in Europe and Central Asia in ancient times and the increasing interest in music among young people today. It is to study our world and national musical instruments, which have been in our country since ancient times, and to pass them on to the next generation.

Key words: art, culture, history, types of musical instruments.

Абстракт. Появление музыкальных инструментов в Европе и Средней Азии в древности и возрастающий интерес к музыке среди молодежи сегодня. В том, чтобы изучить наш мир и национальные музыкальные инструменты, которые были в нашей стране с древних времен, и передать их следующему поколению.

Ключевые слова: искусство, культура, история, виды музыкальных инструментов.

Chanqovuz – temirdan yasalgan puflab chalinadigan musiqiy asbob. Bu asbob Oltoy to'g'laridan boshlab Estoniya, Moldaviyaga qadar k'op xalqlarda mavjud. Chanqovuzni k'opincha temirchi ustalar yasagan. Miloddan avvalgi III asirlarda qadimgi nusqasi Mo'g'ulistonda Xiongnu xalqi o'rnida topilgan. Koloniya davrida XVI -XVII asirlarda Lotin va Shimoliy Amerikaning savdo markaziga kirib kelgan va tovar aylanmasida faol ishlatilgan. Chanqovuz ijrochisi asbobni lablari bilan qisib va chap q'oli bilan ushlab tishlariga yaqinlashtiradi. Til ong q'olning barmo'gi bilan tebratadi va tebranish paytida u tovush chiqaradi. Asbobta o'yin taronalari ijro etiladi. U yakka ijrochi va ansambl asbobi b'olib hisoblanadi.

Chanqovuz k'op xalqlarda mavjudligi bizga ma'lum, shu jumladan bu asbob har xil xalqlarda o'ziga xos nomga ega. Masalan: Rus xalqlarida "vargan", Yakutiyada "xomus", Ukraina, Moldova va Rim xalqlarida "drumba", Hind xalqida "morchang", Turkman xalqida "gopuz" Boshqurt va Tatar xalqida "kubiz", Estoniyada "parmuppil", Slavyanlarda "vargan" nomi bilan ataladi. Chanqovuz eng qadimgi va keng tarqalgan musiqqa asboblarning biri hisoblanadi. Amerikalik musiqashunos Frederik Kreyning fikriga k'ora, chanqovuz 5000 yil avval paydo b'olgan. Hozirgi vaqtda bu asbobning 162 dan ziyot turi mavjud. Chanqovuzlar tashqi k'orinishlari bilan farq qiladi. Shu jumladan ular odatda 2 katta guruhga b'olinadi. Ulardan biri mukkuri turidagi qatlamli asboblarni o'z ichiga oladi. Yana bitta guruhi aylana yoki kamonli chanqovuzlardan iborat. Har bir xalqning o'ziga xos asbobni yasash usullari b'olgan va ular tegishli shakl va

materialdan foydalangan. Ikkita umumiy bir xil chanqovuz asbobini topish mumkin emas. Lekin, tovush paydo etish prinsipi barcha turlar uchun umumiy bôlib qolgan. Bundan dental va labial arfalarga bôlinish paydo bôlgan. Til barmoqlar yordamida tebranish harakatiga keltiriladi. Yoğoch, suyak, hattoki qamish chanqovuzni yasash uchun material bôlishi mumkin. Shunga kôra, asboblarning tovush tamonidan sezilarli darajada farq qiladi.

Metall eng qulay material bôlib, u kôpchilik hunarmandlar tamonidan afzal kôrilgan. Metallning sifati tovushlar uyğunligining tãsirli va rang-barangligini kôrsatadi. Evropa professional musiqasida evrey arfasi XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida ishlatilgan. Avstriyalik kompozitor Iogann Albrechtsberger 1765-yilda chanqovuz va torli kamonli asboblarning uchun 7 konsert yozgan. Kompozitor tamonidan yozilgan konsertlar yuqori muvaffaqiyatga erishgan va hozirgi kungacha qadar salanib kelinmoqda.

Rus xalqida “vargan”. Qadimgi slavyan qabilalari orasida varganning birinchi topilgan qoldiqlari IX-X asrlarga toğri keladi. Buyuk Novgorodda olib borilgan arxeologik tadqiqotlarga kôra, XI-XV asrlarda varganning 11 turining qoldiqlari qadimda rus xalqlari yashagan hududlardan topilgan. Anton Kamenskiy tamonidan taklif etilgan jadval ma'lumotlariga kôra, topilgan qazilmalar o'sha davrdagi shahar markazi bôlib, unda kôplab millatlar istiqomat qilishgan, savdo-sotiq yaxshi rivojlangan, tovar va texnologiyalar almashuvi, ózaro madaniy boyitish yôlga qôyilgan.

“Xomus” Yakutiya. Yaqutlar va dolganlar asosan xomusdan foydalanadi. Dolganlar uni vargan deb ataydi. Yakutiya uchun lichinka yoki suyakdan yasalgan qatlamli xomus ham bor. “Jahon xalqlari Xomus muzeyi” Yakutiya uchun joylashgan. Muzeyda xomusning paydo bo'lish tarixi, dunyoning turli davlatlaridagi evrey arfalari haqida hikoya etiladi. Xomus muzeyi 1990-yil 30-noyabrda tashkillashtirilgan. Muzey yaratuvchisi Ivan Egorovich Alekseev - filologiya fanlari doktori, M. K. Ammosova - Rossiya Tãbiy fanlar akademiyasi akademigi, Yakutiya Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xizmatkori sifatida nom qozongan.

Xomus kolleksiyasi-muzey fondining asosi bo'lib xizmat qilgan. Muzeyda amerikalik professor Frederik Kreyn, Yakutiya Respublikasi xalq ustasi Gotovtsev Innokentiy Nikitich, Respublika hunarmandlari Bruntsev, Beskrovniylar óz faoliyatini yuritgan.

“Drymba” (Ukraina, Moldova, Rim). Drymba - Ukraina, Moldaviya va Ruminiya xalqlarida mashhur jaғ arfasi bólib hisoblanadi. Achinarlisi, jaғ arfasining aniq qaysi davrda paydo bólganligi haqidagi ma'lumotlar bizga qadar yetib kelmagan. G'arbiy Ukrainada drymba ayol kishi tamonidan chalinadigan yagona asbob bólib hisoblangan.

Vetnamda “Dan moi”. Dan moi (Vetnamcha, “dan” — asbob, “moi” — lablar) — Vetnam xalqlari musiqasida qóllaniladigan qatlamli arfa. Dan moi sózma-sóz " labdagi torli asbob"- deb tarjima qilingan, sababi bu tishlarga emas, balki lablarga birlashtirilib chalinadigan evrey arfalaridan biri bolib hisoblanadi. Frantciya milliy tadqiqot markazi professori Tran Quang Xai tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga kóra, dunyoda evrey arfalarining 50 ga yaqin turi bor bólib, ulardan 10 ni Vetnamda qóllanilgan. Dan moi 25 davlatlardan topilgan. Bu asboblardan eng mashhur turi standart plastinka “den mina” bólib hisoblanadi. Uning uzunligi 10 sm va óg'irligi taxminan 2, 5 gramm. Dan moi ijrochilarga tarona effektlarin yaratish uchun keng imkoniyatlarni taklif etadi.

Qirg'iz xalqida “temir komuz”. Temir komuz — qirg'izlarning eng qadimgi asboblarning biri, evrey arfasining bir turi. Uzunligi 5-7 santimetr bólgan taqa formasida, kengligi 5-2 santimetr bo'lgan tilining uzunligi 5-7 millimetrga chózilgan metall konstruktsiya bólib hisoblanadi. Temir, mis, bronza, kumush yoki oltin yasalgan. Taqaning órtasiga órnatilgan pólat plastinka til bólib xizmat ko'rsatgan. Ijrochi óg'izning formasin ózgartirib, tovushlar uygunligini nafas orqali chiqaradi. Qadim zamonda qirg'iz xalqida asbob faqat erkaklar tamonidan chalingan, hozirgi kunda bólsa bu asbob xotin-qizlar tamonidan chalinib kelmoqda.

Ózbek xalqida “chanqovuz” asbobi. Chanqovuz asbobi qadimiy asboblarning biri bo'lib hisoblanadi. U ijrochining belgili balandlikdagi barqaror bitta ovoz va o'sha ovoz obertonlaridan og'iz artikulyatsiyasi yordamida maxsus ovozlari chiqariladi. Ovozning baland yoki pastligi og'iz bo'shlig'ining katta yoki kichik ochilishiga aloqador bo'lib hisoblanadi. Qadim zamonlarda o'zbek xalqida dastlab chanqovuzlar suyakdan, keyin bo'lsa metaldan yasalgan bo'lib, asosan

xotin-qizlar tamonidan chalingan. Hozir Ozbekstonda asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Buxoro viloyatlarida metaldan yasalgan chanqovuzlar keng tarqalgan.

Qoraqalpoq xalqida chanqovuz asobi. Chimboy tamonda istiqomat qiladigan qoraqalpoqlarda Ariwxan ismli hunarli qiz b'olgan ekan. U naqsh t'og'ir ekan. Bir kuni kech b'olganda naqsh t'og'ib, charchap, bir nimalarni hayol surib o'tirganida, picho'gi yerga tushib ketibdi. K'op yillardan buyon foydalangan p'olat picho'gining dasta(sop)si tushib qolgan. Pastka tushayotgan vaqtda ipka tegib ketib "ding"etib, yoqimli ovoz eshitiladi.

Qiz darrov picho'gini olib, qiziqib qaraydi. Qarasa pichoqning dasta tarafi ingichka va qiyiqdek yupqa ekan. Barmo'gi bilan biroz qayishtirib, o'z holiga yuborib qolsa, undan jaranglab ovoz chiqqan. Charchab o'tirgan qiz yoqimli ovoz chiqqaniga hayratlanib, har xil uslubda chalib ovora b'olib o'tiradi. Oxirida uning ostiga kalit q'oyib, labiga olib boradi, gorizontol holatta tutib, ikki tishining orasin pichoqning qirrasiga ochib, pichoqning ingichka dastasin o'g'zining ichki tomoniga qarata chertib qarasa, p'olat uchining ovozi avvalgidan yaxshiroq va ochiqroq b'ola boshlabdi. Hattoki bir tarona paydo b'olgandek b'oladi. U p'olatdagi bunday xususiyatni sezib, Chimboyning q'oli gul temirchilaridan hisoblangan Shamurat ismli ustaga olib boradi. Ariwxan borib, Shamurat ustaga b'olgan voqeani birma-bir bayon etadi.

Zehinli va q'oli gul usta masalani tushunib, qizning aytganlarini amalga oshirishga harakat qiladi. Natijada, Shamurat usta bir asbobni yasagan. Uning nomini chanqovuz deb atagan. Qizning shanqovuzining tili picho'gining dasta tarafi

pichoq bólib qolgan. Sababi,u naxsh tóqib ótirganda pichoq bilan ip kesgan. Zerikkanida dam olib, pichoqning dasta tarafidagi shanqovuzni chaladigan bólgan."Bir qiz shunday qovuz yasatipti" degan xabarni shu zamondagi tóy-hashamlarda, yangi kózga tushgan qońgirotli Turımbet qizi Ziybagúl ismli xush-ovoz qiz eshitib kelib,Arıwxannig chertib ótirganiga qarab hayron bólipti. Ziybagúl Shamurat ustaga borib: - "naqsh tóquvchi qizning qovuziga óxshagan qovuz yasab ber, haqqingni beraman, lekin qovuz pichoqsiz bólsin,-deb yonida ótirib olibdi. Shamurat usta:-hozir bandman. Ertaga kel,-desa ham, Ziybagúlning ózi chanqovuzga shunday ishqiboz bólgani uchun ustaning yonidan ketmagan.

Uzun bóyli, gózal qiz ustaga yolvorib sóraydi. Shamurat usta:-Ha mayli, bir ishing tushib kelipsan, yasab beraman, lekin kórikni ózing yopasan,-dedi. -Qiz bolaning qiladigan ishi emas edi-ku,u qanday bólar ekan?-debdi Ziybagúl. Usta Shamuratning ózi ham bu ishga Ziybagúlni loyiq kórmay ótirgan edi. -Senga bu ishni qildirmas edim, kórik yopadigan shogirdimni bir joyga yuborgan edim,-deydi.Ishim tezroq bitsin,-dep Ziybagúl bunga rozi bólibdi. Nima qilsin axir, shanqovuzga ishqı ketgan. Axiyri chanqovuzni ózi aytganday qilib yasatib oldi. Chanqovuzning nomini chiqargan, uni asbob sifatida musiqiy asboblar qatoriga qóshgan, ósha qóli gúl Arıwxan bilan Qońgirotli qiz Ziybagúl ekan. Demak, chanqovuz kópchilik xalqlarda óz nomiga ega. Chanqovuzlarning ijro etish usulida bir-biridan farqi yuqori darajada va bu asbobni ushlash (pastanovka) ham bir xil emas. Masalan:Yakutiya xalqida asbobni ushlashi boshqa xalqlar asboblariga qaraganda boshqacha yàniy ular óng qólining texnikasi kuchliligi bilan ajraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. " Xalıq danalǵı". No`kis: Qaraqalpaqstan, 1988. Ayimbetov Q.
2. "Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı" Nókis."Qaraqalpaqstan" 1983. N.Japaqov, Q.Mámбетov, Q.Sultanov, A.Kárimov.
3. "Qaraqalpaqsha kórkem-óner atamalarınıń sózligi" Nókis, "Bilim",1991. Allamuratov.A, Dospanov.O, Tilewmuratov.G.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI AQLIY RIVOJLANTIRISH

Maxkambayeva Shaxrizoda Xusan qizi

JDPU, Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til yo'nalishi 541-19 guruh talabasi

Binoqulova Dilnora Sirojiddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy til yo'nalishi 543-22 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni aqliy rivojlantirish usullari, muammo va yechimlar haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: idrok, aql, ong, tafakkur, iodkorlik, diqqat, zakovat, mental, xususiyat, fikr, kamolot, didaktik o'yinlar.

Абстрактный. В данной статье описаны методы, проблемы и решения психического развития детей дошкольного возраста в системе дошкольного образования.

Ключевые слова: восприятие, разум, сознание, мышление, творчество, внимание, интеллект, психическое, особенность, мысль, зрелость, дидактические игры.

Abstract. This article describes the methods, problems and solutions of mental development of children of preschool age in the preschool education system.

Key words: perception, mind, consciousness, thinking, creativity, attention, intelligence, mental, feature, thought, maturity, didactic games.

Maktabgacha ta'lim muassasasi uzluksiz ta'limning birinchi qadami bo'libgina qolmay, balki faol, ijodkor va ma'naviy jihatdan boy shaxsni shakllantiruvchi ilk pog'ona hamdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori bunga dalildir.

Hayotning har bir davri rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlariga ko'ra, o'ziga xos bosqichlarga ega. Bolaning o'sib ulg'ayishida maktabgacha bo'lgan davrni shular sirasiga kiritish mumkin. «Bolajon» tayanch dasturida, «Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk, shu bilan birga maktabga tayyorlangan holatda shakllantirish maqsadini qo'Haydi», deyilgan. Buning uchun esa aqliy qobiliyatni rivojlantirish, aqliy mehnat qilish madaniyatini o'rgatish zarur.

Aqliy tarbiyasi yetuk, o'tkir zehni, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik, bu — donolik. Donolik insonning eng buyuk va oliyjanob fazilatidir.

Donolik shunday bir noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalqimizda «Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas», deyiladi.

Aql — keng ma'noda sezish va idrok etishdan boshlanib, tafakkur va hayotni o'z ichiga oladigan bilish jarayonlari yig'indisidir.

Aqliy faoliyat diqqatning har doim ma'lum maqsadga qaratilgan bo'lishini talab etadi. Kishining aqli uning asosiy faoliyatida erishgan muvaffaqiyati xususiyati bilan bog'lanadi.

Insoniyat paydo bo'lgandan beri odamlar orasida yetishib chiqqan barcha olim-u fozillar, shoir-u yozuvchilarning barchasi mukammal ilm egallash orqali o'z davrining e'tiborli kishilari darajasiga ko'tarilganlar. Sharq allomalaridan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Koshg'ariy, Alisher Navoiy va boshqalar mukammal ilm egallash orqali fanning turli sohalarida buyuk kashfiyotlar yaratganlar.

O'z davrining yirik ma'rifatchilaridan hisoblangan Abdulla Avloniy ham yoshlarni ilmi bo'lishga chaqirgan. U aql va ilmni ulug'lab: «Aql insonning piri komili, murshidi yagonasidir. Ruh ishlovchi, aql boshlovchidir», deb yozgan edi. U o'z fikrini aniqroq va ravshanroq anglatish uchun shunday deb yozgan: «Hayvonlar o'zlariga bo'laklar tarafdin qiladurg'on zulm va jabrlarni shox, tish, tirnoqlari ila qaytarurlar. Lekin inson aql-idroki soyasida o'ziga keladurg'on zarar va zulmlardan saqlanur. Yer yuzidagi hayvonlarni asir qilib, bo'ynidan bog'lab iplari uchini qo'llariga bergan insonlarning aqlidir».

Abu Ali ibn Sino aqlning rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok etishning birinchi bosqichi aqliy kategoriyalami tushuntirishdir. Ikkinchi bosqichga ikki xil fikmi idrok etish, uchinchi bosqichga o'zlashtirilgan bilim, fikrlarni idrok etish bilan erishiladi. Shunda u haqiqiy aql deyiladi.

Olim aqlni uch bosqichga bo'lar ekan, birinchi bosqichda yodlay oladigan, lekin hali harflarni ham, yozishni ham bilmaydigan bolalarni nazarda tutgan. Ikkinchi bosqichda tayoqchalarni chiza boshlagan, qalamdan foydalanishni

o'rganayotgan bolalarning aqli, uchinchi bosqichda aqliy shakllarni va ularga muvofiq hissiy obrazlarni egallagan inson tasvirlanadi.

Ibn Sino aql deganda insonning tug'ma iste'dodini, bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tushunadi. Aqlni ikki kategoriyaga bo'ladi:

1. Nazariy aql — borliqdagi umumiy narsalami idrok etish.
2. Amaliy aql — buyumlarni tanlashda turtki sifatida ko'rinadigan qobiliyatlar.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim berish g'oyasi birinchi bo'lib chex pedagogi Yan Amos Kamenskiy tomonidan ilgari surilgan. U ona rahbarligida 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish mumkinligini ko'rsatib berdi. Shu davrda bola yoshini e'tiborga olgan holda kishi o'rganishi lozim bo'lgan hamma narsaga o'rganishi lozim, deydi. Demak, maktabgacha yoshdagi bolalarga, ya'ni biz ta'lim-tarbiya beradigan bolalarga har tomonlama bilim, ko'nikma va malakalarni singdirishimiz mumkin ekan. U 19 bo'limdan iborat maktabgacha ta'lim dasturini tuzdi.

Y.A. Kamenskiy «Onalar maktabi» kitobida kichik bolalarning ta'lim tarbiyasiga, o'qish metodikasiga katta e'tibor bergan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy tarbiyalash, bu bolani faol fikrlash faoliyatini rivojlantirishga kattalaming ma'lum maqsad bilan ta'sir etishidir. U bolalarga tevarak-atrofdagi olam haqida bilimlar berishni, ularni sistemalashtirishni, bolalarda bilishga qiziqish uyg'otishni, aqliy malaka ko'nikmalarini tarkib toptirishni, bilish qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Bolalarni 6—7 yoshdan boshlab maktabda o'qishga o'tishi munosabati bilan ularni maktab ta'limiga tayyorlash uchun aqliy rivojlanish yetarli darajada bo'lishini ta'minlash tarbiyachilarning javobgarligini yanada oshiradi.

Aqliy kamolot, bu — yoshning o'sib, tajribaning boyib borishi oqibatida tarbiyaviy ishlar ta'sirida bolaning aqliy faoliyatida ro'y beradigan miqdor va sifat o'zgarishlarining majmuasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim tez sur'atlar bilan boyib boradi, nutq shakllanadi, bilish jarayonlari takomillashadi. Xullas, bola eng oddiy aqliy faoliyat usullarini egallab boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishini ta'minlash ularning kelajakdagi butun faoliyati uchun katta ahamiyatga ega. Bola ijtimoiy muhit ta'sirida aqliy tomondan rivojlanib boradi. Atrofdagi kishilar bilan muomala qilish jarayonida u tilni va u bilan tarkib topgan tushunchalar sistemasini o'zlashtiradi. Natijada maktabgacha tarbiya yoshidagi bola tilni shunchalik egallab oladiki, undan muomala vositasi sifatida erkin foydalanadigan bo'lib qoladi.

Aqliy rivojlanish fikrning kengligida, voqealarning har xil bog'lanishlarida, munosabatlarda, ko'ra bilish, umumiylashtirish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi dastlab muomalada bo'lish, narsalar bilan bajariladigan faoliyat natijasida, keyin esa o'qish, mehnat, samarali faoliyatlar jarayonida (rasm chizish, loydan shakllar yasash) amalga oshirib boriladi.

Hozirgi zamon pedagogika fanida bilimlar sistemasini o'zlashtirib olish, ularni jang'arish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish hamda yangi bilimlar hosil qilish

uchun zarur bo'lgan bilish faoliyati usullarini egallab olish aqliy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar va aqliy tarbiya berishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar sistemasini ilmiy dunyoqarashini shakllantirish.
- ✓ Bilishga doir ruhiy jarayonni rivojlantirish.
- ✓ Bilishga qiziqish va aqliy qobiliyati, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.
- ✓ Aqliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish.
- ✓ Bilishga doir ruhiy jarayon — sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutqni rivojlantirish aqliy tarbiyaning muhim vazifasidir.
- ✓ Tevarak-atrofni bilish sezish va idrok etishdan boshlanadi.

Ularning rivojlanganlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, borliqni bilib olish imkoniyati shunchalik ko'p bo'ladi. Shuning uchun uni bog'cha yoshidan boshlab rivojlantirib borish zarur. Bilishga qiziqish va aqliy qobiliyatni, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini, ularning sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat.

Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda bolaning imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, bola organizmining umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha yuk bo'lmasligi yo'llarini topish uchun maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonunlari va imkoniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi.

Keyingi yillarda olib borilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha tarbiya yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Bulami hisobga olgan holda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga beriladigan bilim, malaka va ko'nikmalarni yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Maktabgacha tarbiya yoshining oxiriga kelib bolalar tevarakatrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'lib qoladilar, asosiy fikrlash jarayonini egallab oladilar, narsa va buyumlardagi, voqealardagi muhim va muhim bo'lmagan tomonlarni ajrata oladigan bo'ladi qoladilar. Ularda o'quv faoliyatining dastlabki ko'rsatkichlari shakllanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavur ta'limi bo'ladi. Hayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy xayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali-obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so'z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda tafakkur faoliyatini tarkib toptirishi, bu hodisalarni, voqealarni chuqur anglab olish, ularning muhim bo'lgan va muhim bo'lmagan tomonlarini ajratishga o'rgatishi lozim.

Qiziquvchanlik bolaga xos xususiyatdir. U bolaning tevarakatrofdagi voqea-hodisalarga, narsa va buyumlarga qiziqish bilan qarashida, hamma narsani ushlab,

his qilib, diqqat bilan kuzatishida namoyon bo'ladi. Tarbiyachi kuzatishlar tashkil etib, bolalarda paydo bo'lgan savollarga o'z vaqtida javob berishga harakat qiladi, ularni mustaqil javob qidirishga yo'llab, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda qiziquvchanlikning susayishiga yo'l qo'ymaydi.

Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar qiziquvchanligini, ularning sinchkovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga qiziqish hosil qilishdan iborat. Bolalar bog'chasi oldida bolalarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish vazifasi turibdi. Qobiliyatlar tegishli faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi va rivojlanadi. Inson ziyraklik, fahm-farosatlilik, tanqidiy ko'z bilan qarash, sermulohazalik kabi sifatlari bilan ajralib turishi mumkin. Aqliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ya'ni eng oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muhim va muhim bo'lmagan belgilarni ajratib ko'rsatish, boshqa predmetlar bilan taqqoslash va hokazolarni tarkib toptirish maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridandir.

Bu ko'nikma va malakalar bilish faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, bolaga bilimlarni muvaffaqiyatli egallab olishga yordam beradi. Masalan, o'simliklar va hayvonlar bilan tanishtirish bo'yicha sistemali mashg'ulotlar olib borilgandan keyin bolalar ayrim o'simliklar yoki hayvonlar to'g'risida ma'lum bir tasawurga ega bo'ladilar.

So'ngra bolalardagi aqliy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish maqsadida tarbiyachi bolalar bilan quyidagi mashg'ulotlarni o'tkazishni rejalashtirishi mumkin: «Paxta o'simligini momaqaymoq o'simligi bilan taqqoslash», «Qafasdagi ikki xil qushni bir-biriga taqqoslash» didaktik o'yini va sh.k. Eng muhimi shundaki, bolalarga bilim beribgina qolmasdan, ularni olgan bilimlaridan aqliy va amaliy vazifalarni hal etishda foydalanishga o'rgatish zarur.

Ilk va bog'cha yoshi davrida bolalarda tevarak-atrofga bo'lgan qiziqish juda tez o'sadi. Qiziqish bolaning aqliy rivojlanishini harakatga keltiruvchi qudratli kuchdir. Kattalar bolaning qiziquvchanligini, bilishga bo'lgan har qanday xohishini sezishlari va rag'batlantirib borishlari kerak.

Ta'lim maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning bilish qobiliyatlarini muntazam-rejali ravishda rivojlantirib borish, bolalar bog'chasi tarbiya dasturida belgilangan eng oddiy bilimlar sistemasi bilan qurollantirish, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishda ta'lim yetakchi rol o'ynaydi. Chunki, ta'lim jarayonida aqliy tarbiyaga doir hamma masalalar hal etiladi. Ta'lim bolalarga izchillik bilan bilim berishni, bu bilimlarni aniqlash va sistemalashtirishni, bilish jarayonlarini, tafakkur faolligini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ta'lim kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va aqlning sinchkovlik, ziyraklik, tanqidiylik kabi sifatlarini rivojlantirishga yordam beradi. U jismoniy, estetik va mehnat tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ham zarurdir. Bog'chada bolalarga ma'daniy gigiyenik ko'nikmalar, asosiy harakatlar o'rgatiladi, ular madaniy- axloqiy qoidalarni o'zlashtirib oladilar.

Bolalarda o'quv faoliyatlari asoslari ta'lim jarayonida hosil qilinadi, ularning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Ta'limni ikki yo'l bilan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

- ✓ Birinchi yo‘li — bolalarning bilim, malaka, ko‘nikmalarni kattalar bilan o‘zaro munosabatda bo‘lishi orqali egallab borishidir.
- ✓ Ikkinchi yo‘li — maxsus tayyorgarligi bor kishilarning maxsus o‘quv muassasalarida bolalarni kerakli bilim, malaka, ko‘nikmalardan rejali ravishda xabardor qilib borishidir.

Bunday yo‘l bilan ta‘lim berishdan maqsad yosh avlodni zamonaviy ishlab chiqarishda, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotida faol qatnashtirish uchun zarur bo‘lgan fan yutuqlari bilan tanishtirishdir.

O‘yin metodi bolalarning ixtiyoriy diqqatlarini oshiradi, bola irodasini, ijodiy fikrini rivojlantiradi. Bola ijodiy o‘yinda aqliy jihatdan tarbiyalanadi va rivojlanadi. Kichkintoylar o‘ynaydigan sujetli o‘yinlarning asosiy mazmuni — buyumlar bilan bajariladigan xilma-xil harakatlarni tasvirlashdir. Bunday o‘yinlar jarayonida bolalar buyumlardan foydalanish, ular bilan amallar bajarishning ijtimoiy mustahkamlangan usullarini o‘zlashtirib oladilar.

Bunda harakatlarni umumlashtirish va bolaning ongida ularni aniq bir buyumdan ajratish jarayoni ro‘y beradi. Bolaning rivojlanishiga qarab, ularning ijodiy o‘yinlari tobora rejali xususiyat kasb etadi: bolalar o‘yinning mazmuni haqida, o‘yinchoqlardan foydalanish va h.k.lar to‘g‘risida kelishib oladilar.

Shu yo‘l bilan o‘yin davomida bolaning rivojlanishi uchun muhim bo‘lgan tafakkurning rejalashtiruvchi vazifasi tarkib topadi. Bolaning aqliy tarbiyasida ijodiy o‘yinlar bilan bir qatorda didaktik o‘yinlar ham katta o‘rin egallaydi. Bunday o‘yinlar tayyor mazmunga va aniq qoidalarga ega. Juda ko‘p xalq o‘yinlari avloddan avlodga o‘tib kelmoqda. Pedagoglar tomonidan ham ko‘pgina o‘yinlar ishlab chiqilgan. Didaktik o‘yinlar deb nomlanishining o‘zi ham bu o‘yinlarning

maqsadi bolalarni aqliy rivojlantirishdan iboratligini bildiradi. Binobarin, ular aqliy tarbiya vositasi, deb qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., « O 'zbekiston», 1992.
2. I.A. Karimov. Istiqlol va ma'naviyat. T., « O 'zbekiston», 1995.
3. I.A. Karimov. Yuksak malakali mutaxassislar — taraqqiyot omili. T., « O'zbekiston», 1995.
4. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi». O'., «Sharq», 1997.
5. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. O'., «O'zbekiston», 1997.
6. U. Tolipov, M. Usmonboyeva. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T., «Fan», 2005.
7. Sh. Shodmonova. Maktabgacha pedagogika. T., «Fan va texnologiyalar», 2005.
8. Pedagogika fanidan izohli lug'at. (Tuzuvchilar: J. Hasanboyev, X. To'raqulov, O. Hasanboyeva, N. Usmonov). T., «Fan va texnologiyalar», 2009.
9. «Barkamol avlod yili» davlat dasturi. T., « O'zbekiston», 2010.
10. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. (O. Hasanboyeva tahriri ostida). T., «Fan va texnologiyalar», 2010.
11. O. Hasanboyeva. Barkamol avlod ma'naviyati. T., «O'zbekiston», 2010.
12. A. Holiqov. Pedagogik mahorat. T., «Iqtisod — Moliya», 2010.
13. [hnp://www.detskiysad.ru/ped](http://www.detskiysad.ru/ped).
14. [hnp://www.detskiysad.ru/ped/dp.064](http://www.detskiysad.ru/ped/dp.064). himl.

**FEATURES OF THE TRANSMISSION OF ENGLISH DISCURSIVE
MARKERS INTO RUSSIAN***Odilova Sitora Umid qizi**Uzbekistan State University of World Languages**Master degree of the Department of Comparative Linguistics*

Annotation. The article discusses different cases of the translation of words. Being special discourse markers, words as vocatives reflect cultural codes and characteristics of the national communicative style. The connection between speech etiquette and the «coded» language of social interaction is shown. It gives the detailed review of translatability' parameters concerning the Russian-language lexical chains . These chains are viewed as nationally, culturally and ideologically significant elements reflecting the codes of a definite time.

Key words: text; discourse; discourse markers; transformation; relation; translation.

Аннотация. В статье рассматриваются разные случаи перевода слов. Являясь особыми дискурсивными маркерами, слова как падежи отражают культурные коды и особенности национального коммуникативного стиля. Показана связь речевого этикета с «закодированным» языком социального взаимодействия. Дается подробный обзор параметров переводимости русскоязычных лексических цепочек. Эти цепочки рассматриваются как национально, культурно и идеологически значимые элементы, отражающие коды определенного времени.

Ключевые слова: текст; речь; речевые знаки; трансформация; отношение; перевод.

Annotatsiya. Maqolada so'zlarni tarjima qilishning turli holatlari ko'rib chiqiladi. So'zlar maxsus diskursiv belgilar bo'lib, vokativ sifatida milliy kommunikativ uslubning madaniy kodlari va xususiyatlarini aks ettiradi. Nutq odobining ijtimoiy o'zaro ta'sirining "kodlangan" tili bilan aloqasi ko'rsatilgan. Rus tilidagi leksik zanjirlarning tarjima qilish parametrlarini batafsil ko'rib chiqish. Bu zanjirlar ma'lum bir davr kodlarini aks ettiruvchi milliy, madaniy va mafkuraviy ahamiyatga ega elementlar sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: matn; nutq; nutq belgilari; transformatsiya; munosabat; tarjima.

Since the early days of independence, Uzbekistan has been gradually conducting the policy of reforming the sphere of education as a key link of the ongoing course of reforms and renewal of society, as the necessary and mandatory condition for democratic transformations in society, consistent development of economy, and the country's integration into the world community.

Today, in the Republic of Uzbekistan great attention is given to the radical reorganization of the educational system that will give an opportunity to raise it to the level of modern standards.

After the Presidential Decree “On measures to further improve of foreign language learning system” (PD-18/75, 2012) a lot of projects have been done as an implementation of this important document. [1] We can mention that from 2013/2014 academic year teaching of foreign languages, mainly English, started

from the first grade of the primary school in the form of games and informal conversation lessons.

On the occasion of the 30 th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the president of Uzbekistan noted that the population of our country follow our sacred traditions and rich cultural rites. They dedicate their all strength and possible chances to the upcoming generation, especially, girls to help them to possess modern and updated knowledge, to be brought up with the best and excellent providing of healthy and wealthy life.

For the welfare of new generation's bright future, all the actions will be continuing on the basis of our new law 'On state politics on the youth' soon in the future. [2] [27]

The President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev signed a resolution №29/09 "On measures on further developing system of higher education" on 20 April 2017. The resolution was adopted in order to improve system of higher education and review system of cadres.[3]

The resolution said that the working group studied the system of higher education and revealed several problems. It is said that several higher education institutions do not meet modern requirements on scientific-pedagogic potential, educational-methodical and information support of education system, etcetera.

The higher education system should introduce advanced international experience to education process, improve skills of teachers and scholars via establishing close relations with leading foreign educational and scientific institutions.

The Presidential Decree № 53/13 "On measures to radically improve the system of general secondary, secondary specialized and vocational education" on January 25 2018 has been the next step "to establish coordination of the activities of professional colleges on the fundamental improvement of the quality of the training of specialists, in demand by the branches and spheres of the economy, taking into account the real needs for personnel and proposals of employers". [4] [28] This future establishment can work in favor of new high-qualified cadres and their future followers.

Translation studies, which was formed as a scientific discipline in the middle of the XX century, due to the emergence of new objects of translation, is constantly expanding the scope of its interests. Localization and adaptation of multi-semiotic video verbal texts, which include animated films, have also become an object of study for both theorists and translation practitioners.

This study belongs to a series of scientific papers that address the problems of intercultural adaptation of the medial text, considered by the example of localization and translation adaptation to English (its American and British (European) variants) of the Russian animated series "Smeshariki". The paper considers the concepts necessary for this study: the linguistic picture of the world, the cultural picture of the world, the elements of which are implemented in this animated series, the problems of localization and adaptation of intertext (verbal, iconic and auditory) as components of the language picture, the problems of translating the titles of the series of an animated series, as well as lexico-semantic,

grammatical, structural problems are analyzed, stylistic and gender features of the characters' speech in the original texts and the problems of their translations into British and American versions of English.

The problem of translating vocabulary characterized by the presence of additional stylistic or grammatical information is a complex object, since translation assumes, in addition to the traditional difficulties of the mismatch of semantics, the presence of national-specific realities and subtext. The interest in the intercultural adaptation of the polycode video verbal text is due to the pragmatic necessity and the requirement of the analysis of linguistic and cultural factors aimed at the adequacy of the transmission of information from the point of view of the author's intention, the target the audience, social, cultural and other traditions in the original language and translation. This study shows that in the considered video verbal texts of the original and translations there is information containing numerous national and cultural differences, both verbal and iconic, and auditory, requiring interpretation during translation during localization.

Translation is a multifaceted linguistic process based on the identification of two linguistic and cultural systems – the source language and the receiving language, based on lexico-semantic, grammatical, stylistic, and other contradictions. The relatively equal perception by the recipients of the audiovisual artistic film texts of the original and its localized version indicates that the adequacy of the translation has been achieved.

Yu.M. Lotman once wrote that in the literature on the semiotics of cinema the language of animation is given undeservedly little attention [Lotman, 1993, p. 671]. For quite a long time, animation (according to the new terminology, animation) was considered something secondary, less significant than cinema. As a semiotic code, chains of iconic signs – drawings – have been known for a very long time. The sequence of rock paintings, depicting different stages of hunting in the prehistoric era, drawings on antique vases, icons depicting the lives of saints and much more can be considered as a prototype of modern animation, in fact, a storyboard. "An animated film is not a kind of photographic cinematography, and is a completely independent art with its own artistic language, in many ways opposed to the language of fiction and documentary cinema" [Lotman, 1993, p. 672]. It is worth adding that the development of animation in recent decades has confirmed the point of view of Yu.M. Lotman, and now we can talk about the complex semiotics of animated cinema as a video verbal text.

Discursive markers can be considered a fairly popular object of linguistic research [1-3]. Interest in this specific group language tools are primarily explained by their wide functionality. As a rule, the main functions of discursive markers are to ensure the semantic integrity of communication, the expression of the speaker's emotional attitude to the situation, as well as the regulation of the process of understanding what is said/written.

These functions allow us to talk about the "orientation" of discursive markers either to the speaker himself (if we are talking about the expression of an emotional attitude), or to the addressee (and then the markers regulate the process of understanding), or to the content side of the utterance or its linguistic design. In

these cases, discursive markers ensure the coherence of the discourse or are used as metacommunicative means [4].

Interest in discursive markers exists not only in theoretical linguistics. There is also an applied need to study them: as you know, every language has its own set of discursive means. Possession of discursive markers is one of the signs of the speaker's communicative competence. Therefore, those who teach languages and compile dictionaries are interested in detailed descriptions of this class of language units. Note that modern dictionaries of the English language, compiled on the material of various corpora, include descriptions of individual discourses, however, we can say that the lexicographic tradition of describing discursive markers is still being formed. Despite the importance of discursive markers for the communication process, dictionary definitions of discursive means, as a rule, do not give any complete description of their functions. Usually dictionary compilers are limited to a single meaning. Sometimes it also happens that the dictionary description does not coincide with the corpus data in terms of the belonging of the discursive marker to a certain type of text or mode of communication.

In bilingual dictionaries, variability is taken into account to the least extent (i.e., one translation option is given, which is not always contextually appropriate), sometimes there are no translation options for discursive markers at all. The second applied aspect of the study of discursive markers is related to the needs of translation. Researchers point to "untranslatability" as one of the properties of discursive markers. In this regard, the purpose of this study is to use the material of parallel corpora to see what causes the difficulty of translating discursive markers and whether it is possible to cope with the problem of untranslatability of this group of language tools. The methods of corpus linguistics turn out to be optimal in this case, since they allow us to identify and describe the meanings that convey discursive markers in various modes of speech and types of texts.

The authors of works devoted to grammar and syntax, relatively recently began to pay attention to the category of units that ensure the coherence of the utterance, express the attitude, however, do not carry meaning out of context. L.V. Shcherba, who made an important contribution to the description of parts of speech in accordance with the current state of linguistic science, uses such a term as category "official words" [Shcherba 1957]. In this category L.V. Shcherba includes "prepositions, conjunctions, bundles, some pronouns, many prepositional and conjunctive expressions" [Shcherba 1958: 180]. Describing the differences between using the categories of significant and official words, he explains that "the former have an independent meaning, the latter only reflect the relationship between the objects of thought" [Shcherba 1957: 67]. Service words also "cannot propagate ... a word or a combination of words", and also, unlike significant words, phrasal stress cannot fall on them, except in cases of opposition. L.V. Shcherba notes that it is not necessary to consider the immutability of words as a distinctive feature of the category of service words, since pronouns vary by gender and numbers, and the ligaments are conjugated. It is worth noting that already in such early works it is concluded that the category of linguistic units reflecting relations is united not by parts of speech, but rather by its function.

M. I. Cheremisina and T. A. Kolosova call linguistic units-indicators of connection with functions that coincide with the functions of discursive words, "functives" and "staples". The authors note that the bulk of these units, an exhaustive list of which is presented in the "Russian Grammar - 1980", is represented by conjunctions and allied words that have neither "external (stress, integrity) nor internal (relatively clear meaning)" qualities. That is why the authors introduced their own term "functives" or "staples", abandoning the term "words". Cheremisina and Kolosova describe allied and pronominal functives, and the components of which the functives consist are called "pseudologues". The authors distinguish one, two- and multi-seat staples [Cheremisina 1987: 136].

The term "discursive words" has recently been used in modern linguistic science and even in popular science literature. Attempts have been made to create dictionaries of discursive words and descriptions and studies of individual words, however, a complete classification of them has not yet been created. The reason for this, presumably, is unresolved theoretical questions, for example, about the criteria by which to classify discursive words. A lot of work done by the Experimental Lexicography Department of the Institute contributed to the spread of the term "discursive words". The Russian Language of the Russian Academy of Sciences together with the Laboratory of Formal Linguistics University of Paris-7, Paris Institute of Oriental Languages (INALCO) and others. The results of this work were reflected in many articles and monographs ["Guidebook..." 1998, 2003]. K. Kiseleva and D. Payar calls discursive words "relational words", describing them in detail from the point of view of discursive semantics. "We proceed from the understanding of DS as such linguistic units that give a special discursive status to a certain fragment of the discursive sequence that makes up the scope of DS..." [Kiselyova 2003: 9].

List of used literature

1. Demyankov V. Z. Human interpretation and machine interpretation: comparative analysis // Translation and automatic processing of text. – M. : IYA of the USSR Academy of Sciences, 1987. – pp. 13-29.
2. Kulikova L. V. Communicative style as a problem of the theory of intercultural communication: abstract of the dissertation of the Doctor of Philology. sciences. – Volgograd, 2006. – 39 p.
3. Malysheva E. G. Ideologeme as a linguocognitive phenomenon: definition and classification // Political linguistics. - 2009. – No. 30. –pp. 32-40.
4. Maslennikova E. M. Discursive markers as ideologems of the epoch // Discourse as a social activity: priorities and prospects: materials of the Second International Scientific Conference, Moscow, November 16-17, 2014 – Ch. I. – M. : FSBEI VPO MGLU, 2014. – pp. 44-45.
5. Maslennikova E. M. Category of politeness and vocatives: the specifics of English speech etiquette // Linguistics: methods of analysis, teaching technologies. – Part 2. – Moscow : MGIMO (U), 2013. – pp. 65-72.

**TEACHING READING IN THE CLASSROOM. FORMING THE
READING TECHNIQUES OF THE PUPILS**

Izzatulloyeva Gulnora Sanatilloeyvna

Samarkand district 12 - general secondary school, English teacher

Abstract. This article talks about the use of the effective way of teaching reading to young learners in EFL context. Millions of EFL learners are learning reading as part of learning English, and thousands of EFL teachers are searching for an approach to teaching reading that will work most effectively. However, there is no one best approach to teaching reading, because one that works for one learner does not work at all for another learner.

Key words: English language, reading comprehension, reading stages and methods, picture-story, education, training, knowledge, skills.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili chet tili sifatida o'qitiladigan yosh o'quvchilarga o'qishni o'rgatishning samarali usulidan foydalanish haqida so'z boradi. Millionlab ingliz tilini chet tili sifatida o'qiydigan o'quvchilari ingliz tilini o'rganishning bir qismi sifatida o'qishni o'rganmoqdalar va minglab ingliz tili chet tili sifatida o'qitadigan o'qituvchilari o'qishni o'rgatishning eng samarali usulini izlamogda. Biroq, o'qishni o'rgatishning eng yaxshi usuli yo'q, chunki bitta o'quvchi uchun ishlaydigan usul boshqa o'quvchi uchun umuman ishlamaydi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, o'qishni tushunish, o'qish bosqichlari va usullari, rasmi hikoya, ta'lim, mashg'ulotlar, bilim, ko'nikmalar.

Абстракт. В этой статье рассказывается об использовании эффективного способа обучения чтению младших школьников в контексте английского языка как иностранного. Миллионы изучающих английский язык как иностранный изучают чтение как часть изучения английского языка, а тысячи преподавателей английского языка как иностранного ищут подход к обучению чтению, который будет работать наиболее эффективно. Однако не существует единого наилучшего подхода к обучению чтению, потому что тот, который работает для одного учащегося, совершенно не работает для другого учащегося.

Ключевые слова: английский язык, понимание прочитанного, этапы и методы чтение, фоторепортаж, образование, обучение, знания, навыки.

Reading as a part of learning English. All learners are highly motivated to learn language. Millions of EFL learners are learning reading as part of learning English, and thousands of EFL teachers are searching for an approach to teaching reading that will work most effectively. The concern of this article is finding the effective way of teaching reading to young learners in EFL context. Good, effective, and suitable approaches are for helping the learners in their development. However, there is no one best approach to teaching reading, because one that works for one learner does not work at all for another learner. Good teachers have to recognize that learner learn in different ways and require different strategies. Teachers need to draw on ideas from a number of different approaches and add ideas that come from their own experience.

There are so many problems concerning with the improving of the learner's reading comprehension. Based on the background of the study, some problems that arise can be stated as follows:

1. Does and to what extent the use of picture-stories in teaching reading improve the eighth grade learners' reading comprehension?
2. What are the problems faced by the teacher in improving the eighth grade learners' reading comprehension by using picture-stories?

The Nature of Reading Comprehension. Before defining what reading comprehension is, it is better to know the nature of reading itself. Reading is more than simply referring of the activity of pronouncing the printed material or following each line of written page. It consists of various and mixed activities. People have their own activities to apply the reading activities. They have different purpose why they read. It is also more than recognizing words within a sentence; it includes whole activity of thinking process to evaluate the information.

Teaching and learning English in school has its scope including competence to comprehend and to produce spoken and written texts through four language skills: listening, speaking, reading, and writing; competence to comprehend and to create many short functional texts and monolog also essay in the form of procedure, description, recount, narrative, and report. For this reason the teacher must have various methods in teaching genre to make the learners more interested in teaching learning process.

Teaching English is not easy because it requires motivation and creativity in order to make a good condition and achievement of English Learning and teaching goal. Learners in school still find many difficulties in reading. For example, when the learners read a text, they can not comprehend that text because the text is very long. For that reason, the learners need an interesting technique to improve their reading comprehension.

Aebersold and Field define that reading is something which people look at the text and assign to the written symbols in that text; in other words, we assume that reading activity is people's activity to read a text; there is interaction between the reader and the text when people read that text. Wallace states that reading in a first or any other language, is an awareness of the way in which we use language. It means that reading is above all to do with language.

Reading is commit to user very important to be given as a skill in English lesson and becomes the compulsory skill in English learning in the school curriculum.

Based on the interview done with the English teacher we found that the learners' comprehension on genre is low. From the result of interview, it revealed that the learners at the eighth grade had a problem in reading. The teacher said that the learners have weaknesses in reading comprehension. From the pre-observation and interview done in pre-research, we found the fact that the eighth grade learners had a problem with reading that was the learners' achievement in reading.

The problem which arises at the eighth grade learners is that the learners have low comprehension on genre. It was affected by learners' competence and classroom situation. The problem which arises at the eighth grade learners in

reading comprehension was recognized when we did pre-test to the eight learners of 8grade. From the learners' competence aspect, we found some indicators dealing with the low of the learners' comprehension on genre. First, the learners got difficulties to identify the setting of place and the setting of time in a narrative text. For example, when the teacher asked the learners, "When did the story take place?" They got difficulty to answer it. Then, the learners got difficulties to catch the main idea of each paragraph in the narrative text. For commit to user example, when the teacher asked 'What is the main idea of paragraph one?' the learners were silent. In the written test, they also could not answer the question. Last, the learners got difficulties to identify the generic structure of the narrative text. We also found the learners' problem in comprehending the text when the learners were asked to identify the orientation, conflict, and resolution in the narrative text, such as 'What is the orientation of the text?', 'What is the conflict of the story?'

From the classroom situation category, we found some indicators dealing with the low level of the learners' comprehension on genre. The indicators are:

a) the learners were noisy in the teaching and learning (TL) of English in the classroom, they made some noise by chatting with their friends, and some learners disturbed the other ones who were doing the exercise seriously and quietly;

b) the learners tended to be passive learners. We observed that the learners were silent when their teacher asked them about the difficulties and response to the materials they had learned;

c) the learners paid little attention toward their teacher's explanation during TL activity. We observed that some learners were drawing something in their own book;

d) the learners got difficulties to speak English in the classroom during TL English. They were not willing to speak English in the classroom. Moreover, they had difficulties to read English text loudly.

The other problem came from the teacher, the learners, and factors other than teacher and the learners. From the teacher's side, the teacher's way of teaching reading affected the learner's reading comprehension. The teacher gave the material based on the curriculum only, so there was no improvement when she was teaching. She just asked the learners to read a certain text in the book or the learners' exercise book (LKS), and then she asked them to do the task following the text. The monotonous process of learning made learners discouraged to learn. The other problem is that the teacher was not able to make the situation in the class interesting, so the learners were not interested in the topic.

From the learners' side, the causes came from the learners' reading type, the learners' reading habit, and also the learners' reading knowledge. First, most of the learners had almost the same reading type. They liked to read silently. They did not like to read aloud and share it to their friends. They said that they preferred to read alone with consideration that they felt convenient and could concentrate better. The learners' reading habit was bad, because they had a little allotment of time to read English texts. In addition, the learners' reading knowledge was low, there were some causes: the limited vocabularies, difficulties in making sentences within

paragraph, difficulties in finding the main idea, and difficulties in making conclusion of the text.

The learners did not have sufficient intrinsic motivation to learn English. Furthermore, they were not quite aware that English is an important subject matter. They thought that English was very difficult to understand, so they were reluctant to read English text and they were lazy to do homework. Most of the learners come from various family backgrounds. They have their own society that can influence their motivation to learn.

The next cause was from factors other than of the teacher and the learners. It came from the material and the atmosphere of the class. The material was very limited, so the teacher could not develop the material because the material depends on the curriculum and the learners could not improve their reading skill. The material used was not interesting, the text contains unfamiliar words, that it made the learners feel burdened and it was hard to learn. Besides, the bad classroom atmosphere was a negative contribution to the learners' learning.

Related to such problems, we intends to overcome the problems and to improve learners' reading comprehension using picture- stories. Based on the pre-research we found that the learners' motivation in reading was low because when the learners found the text in LKS they did not understand the content of the text. Therefore, picture-stories is appropriate solution to improve the learners' ability in comprehending the text.

Symonds states that picture-story is made of a comprehensive study of imaginative processes in children. He adds that among the many methods employed was the collection of stories which were written in response to pictures. According to Wright picture can contribute to interest and motivation, a sense of a context of the language, and a specific reference points or stimulus. Symonds states that in making up stories in response to pictures an individual tends to apperceive his own past experiences and that these apperceptions contain themes which are personality tends of the story teller. Wright states that stories are motivating, rich in language experience, and inexpensive. He adds that stories should be a central part of the work of all primary teachers whether they are teaching the mother tongue or a foreign language. From the definition above, it can be concluded that teaching reading using picture-stories is very imaginative to make the learners to build their imagination, interest and motivation.

As the phase of teenage is a transitional period, it means that teenagers are growing to be adults, they want to be given freedom, to take responsibility, but they have to be controlled. They want to know about new things. The combination of picture and story makes them more imaginative when they are studying with text. In this action research, we has some targets to achieve by using a story combined with pictures in teaching reading. In accordance with what has been mentioned above, the first target deals with the academic achievement, that is the improvement of the learners' reading comprehension. The second one is to improve learners' interest and motivation by using interesting materials.

Reading Stages and methods. Considering the function of the picture-stories especially in education and the curriculum of junior high school that emphasizes

reading in teaching English, we is interested in conducting an action research in teaching reading by using picture-stories. In this study, we focused on narrative texts that are taught in the eighth grade of school in the second semester.

The following are some definitions of reading proposed by some experts:

Wallace says that reading as interpreting means reacting to a written text as a piece of communication; in other words, we assume some communicative intent on the writer's part which the reader has some purposes in attempting to understand. Aebersold and Field say that reading is what happens when people look at the text and assign meaning to the written symbols in that text, further, the text and the reader are the two physical entities necessary for the commit to user reading process to begin. Thus, there is an interaction between the text and the reader that constitute actual reading. Meanwhile, Heilman and Blair state that there are some basic aspects of reading with which most authorities are in agreement as follow:

1. Reading is interacting with language that has been coded into print
2. The product of interacting with the printed language should be comprehension.
3. Reading ability is closely related to oral language ability.
4. Reading is an active and ongoing process that is affected directly by an individual's interaction with his environment.

Grellet defines reading as an active skill that constantly involves guessing, predicting, checking, and asking oneself question. Based on the definitions above, it can be concluded that reading is a means of communication which an active, communicative and interactive process that goes on between the reader and the text, resulting in comprehension. The idea that there are three main types of reading activity, those which accompany it, and those which follow it, is now a common discourse about reading.

They divide the reading activity as follows:

a. Pre-reading activities

Some pre-reading activities simply consist of questions to which the reader is required to find the answer from the text. Traditionally this commit to user type of question followed the text and was designed to test comprehension, but in more recent materials questions often precede the text and function as scanning tasks- that is the learner reads the text quickly in order to find specific information related to the questions.

b. While-reading activities

Generally the aim of while-reading activities is to encourage learners to be flexible, active, and reflective readers. Many while-reading tasks, with the aim of encouraging active and reflective reading, attempt to promote the kind of dialogue between reader and writer.

c. Post-reading activities

Traditionally the major, often only, kind of post reading activity consisted of questions which followed a text.

The different ways for reading are supposed to make the reader easier to get information in the text. Reading is not only to know about the information but it needs understanding and comprehension to get some points from the text.

In this case, reading and understanding relate to each other. Reading itself contains the activity to understand the text and information in the written text. In order to understand or to get points from text, we need comprehension for it. Therefore, reading cannot be separated from comprehension.

References

1. Baker, L., & Brown, A.L. (1984a). Cognitive monitoring in reading. In J. Flood (Ed.), *Understanding reading comprehension* (21-44). Newark, DE: International Reading Association.
2. Baker, L., & Brown, A.L. (1984b). Metacognitive skills in reading. In P.D. Pearson (Ed.), *Handbook of reading research* (353-394). New York: Longman.
3. Baumann, J.F. (1986). Teaching main idea comprehension. Newark, DE: International Reading Association.
4. Baumann, J.F. (1984). The effectiveness of a direct instruction paradigm for teaching main idea comprehension. *Reading Research Quarterly*, 20(1), 93-115.

“ERGATIV KONSTRUKSIYA”NING PASHTU TILI GRAMMATIKASIDAGI AHAMIYATI MASALASI VA UNI O‘RGATISH HAMDA O‘RGANISHDAGI ASOSIY QIYINCHILIKLAR TAHLILI

Normatov Zafar Fatxillayevich,

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti,

Eron-afg‘on filologiyasi kafedrasida katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada pashtu tilida ancha murakkab hisoblanuvchi ergativ bog‘lanish (konstruksiya)ning tuzilishi, o‘rganilishi va o‘ziga hosligi boshqa tillardagi ergativ bog‘lanish bilan qiyoslab soda usulda tushuntirishga harakat qilingan. Ishning dolzarbligi shundaki, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish natijasida o‘zbek tilidan pashtu tiliga va pashtu tilidan o‘zbek tiliga gaplarni to‘g‘ri tarjima qila olish, pashtu tilidagi matnlarni to‘g‘ri o‘qish, so‘zlashuv vaqtida fikrni to‘g‘ri ifodalash va pashtu tili grammatikasi, xususan, fe‘lning o‘tgan zamon tugallangan shakllarini yasash bo‘yicha nazariy bilimlarni chuqurlashtirish ko‘nikmasi hosil bo‘ladi.

Tayanch so‘z va iboralar: ergativlik, ergativ bog‘lanish, ergativ konstruksiya, nominativ-akkusativ va ergativ-absolyutiv jumlar, bosh va vositali kelishik.

Pashtu tilida o‘timli fe‘llar bilan o‘tgan zamonda jumalarni hosil qilishning o‘ziga xos xususiyati hamda usuli mavjud. Bunga “ergativ bog‘lanish yoki konstruksiya” deyiladi.

O‘rinli savol - “ergativ konstruksiya” o‘zi nima? O‘zbek tilidan farqli o‘laroq, pashtu tili ergativ til hisoblanadi. O‘zbek tilida ergativlikka xos biron bir holat yo‘qligi sababli, ergativlik o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar uchun pashtu tilida gapirish qobiliyatiga ega bo‘lishlari yo‘lida muhim to‘siq bo‘ladi. Bundan tashqari, odatda o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar uchun ergativ konstruksiya pashtu tilining eng murakkab xususiyati bo‘lib ko‘rinadi. Biroq, R.L.Traskning fikricha, zamonaviy tilshunoslik tomonidan yuzlab ergativ tillar mavjudligi tasdiqlanib, tavsif etilgan. Manbalarga ko‘ra, dunyoda so‘zlashiladigan har to‘rt tildan biri ergativ xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida so‘zlashuvchilar uchun nominativ-akkusativ jumla qolipidan ergativ-absolyutivga tez o‘tish muammosi mavjud. Ma'lumotli bo‘lgan pashtu tili ona tilisi bo‘lgan so‘zlashuvchilar pashtu tilini ikkinchi til sifatida o‘rganganlar, ko‘pincha ikki holatda keng tarqalgan xatolarga yo‘l qo‘yishlarini kuzatishadi. Birinchidan, jins kategoriyasini moslashuvda va ikkinchisi ergativ bog‘lanishda. Ba’zida, hazil tarzida o‘quvchining ergativ tuzilish haqidagi bilimni aniqlash uchun savollar berib qolishadi. Masalan, pashtu tilida “*It meni tishladi*” jumlasini ayting deb. Agar o‘quvchida yetarli bilim va tajriba bo‘lmasa, “*Men itni tishladim*” deb javob berib, noqulay vaziyatga tushib qolishi mumkin. Mana shu jihatdan ham pashtu tilida “ergativ konstruksiya”ni mustahkam o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ergativlik xususiyatiga ega tillarni butun dunyoda, xususan Amerika, Avstraliya va Yangi Gvineyada ham uchratish mumkin. Pashtu tilidan tashqari Osiyo hududida hind, urdu, baluchi, kurd, bir qator pomir tillari (yag‘nobi, roshoni,

yazg'olami, vaxi), ko'plab kavkaz tillari (gruzin, mengel, laz, svan, nax, abxaz, adigey, dog'iston) va tibet tillari kabi bir qator tillarda ham ergativlik ko'rsatkichi mavjud. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, bularning ba'zilar "sof" ergativ tillar, boshqalari esa "bo'lingan" ergativdir. Pashtu tili "bo'lingan" ergativ tillar guruhidadir.

Pashtu tilida mazkur mavzu afg'onshunos olim hamda tilshunoslar tomonidan doimiy tarzda mazkur tilga oid grammatika, monografiya, darslik, o'quv qo'llanma, monografiya va ilmiy maqolalarda u yoki bu drajada pashtu, dariy va ingliz tillarida yoritib kelingan. Jumladan, Muhammad A'zam Ayoziy "*Qawaid-i Pashto*" (Kobul, 1951), Qozi Rahimulloh Xon "*The Modern Pushtu Instructor*" (Peshovar, 1938-1943, I-II qismlar), A.L. Gryunberg "*Очерк грамматики афганского языка*" (Leningrad, 1987), Sidiqulloh Rishtin "*Pashto grammar*" (*Zhebshodena*). – Vajma. (Kobul, 1355/ 1977) kabi pashtu tili grammatikasiga oid monografiyalari shuningdek, H.Tegey "*Ergativity in Pashto*" (Kobul, 1977, I j., 3-son, 3-88 s.) bir qator rus olimlari jumladan, A.G. Ganievning "*Эргативная конструкция предложения и страдательный залог в современном литературном пушту*" (Научные труды ТашГУ. 1964. 15-17 s.), K.A. Lebedevning "*Построение предложения с переходным глаголом в прошедшем времени в пушту: (эргативная конструкция)*", (Ученые записки Института Международных отношений. 1961, 85-98 s.) va "*Синтаксические отношения сказуемого с подлежащим и способы их выражения в языке пушту*", (Как подготовит интересный урок иностранного языка. М. 1963, 237-248 s.) hamda Rahmon Inomkhojayevning "*Methodological Approaches for Teaching the Ergative Construction in Pashto*" (2008) nomli maqolalarida "ergativ konstruksiya" mavzusiga grammatik jihatdan tavsif berilgan.

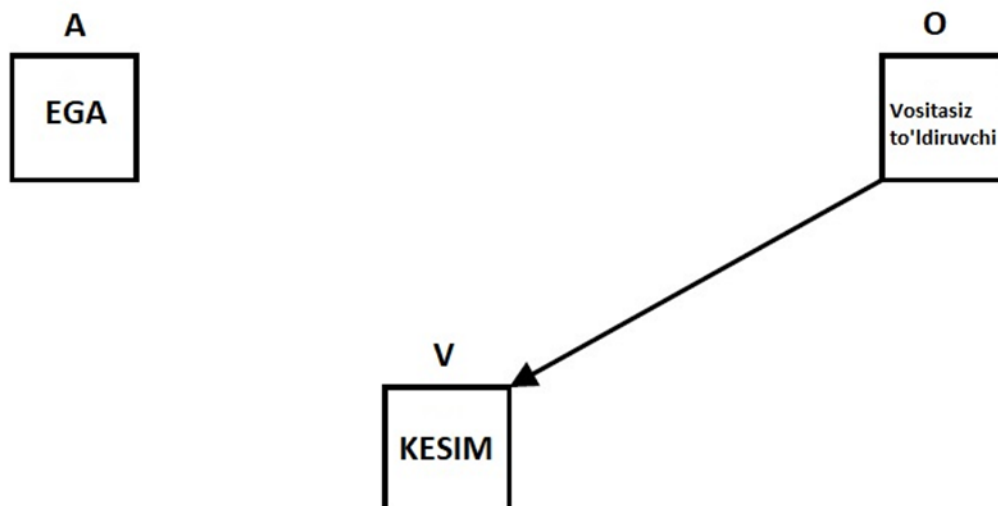
Pashtu tilidagi gaplardagi "ergativ konstruksiya" yuqorida qayd etilgan ishlarda yetarli darajada ilmiy jihatdan ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, bu asarlarda aynan shu mavzuni maxsus pedagogik jihatlarga e'tibor berilmagan holda, faqat "ergativ konstruksiya" tuzilishi tasvirlanib, rus va ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun o'qitish masalasi ko'tarilgan. Shuning uchun, pashtu tilida ergativlikni aynan o'zbek tilida so'zlashuvchi talabalarga ushbu mavzuni o'rgatish uchun samarali pedagogik strategiya hamda usullarni targ'ib etish foydadan holi bo'lmaydi. Mazkur ishni amalga oshirish uchun bir qator uslubiy yondashuvlar taklif qilinishi mumkin, ammo ushbu ishimizda biz ulardan ba'zilarigagina e'tibor qaratmoqchimiz.

Endi o'z-o'zidan haqli savol tug'iladi, pashtu tilida "ergativ bog'lanish" qanday ko'rinishga ega?

Ergativlik - o'timli fe'llar ishirok etgan gaplarda ega va kesim rollarini alohida-alohida belgilashning keng tarqalgan namunasidir. Aksariyat Yevropa tillarida jumladan, o'zbek tilida ham nominativ-akkusativ holatlar tizimi mavjud bo'lib, ularda o'timsiz gapning predmeti o'timli gapning agenti (nominativ holat) bilan bir xil tarzda belgilanadi, o'timli gapdagi vositasiz to'ldiruvchi esa alohida tushum kelishigi bilan belgilanadi. Bundan farqli ravishda, ergativ tillar absolyuttiv-ergativ qolip bilan tavsiflanadi, bunda o'timsiz gapning egasi o'timli gapning kesimi (absolyut holat) bilan bir xil, o'timli gapning egasi esa alohida

ergativ bilan belgilanadi. hol. (Uch tomonli tizimlar, ularda uchta ham boshqacha belgilanadi, ular juda kam uchraydi.)

Ergativ gapning standart namunasi quyidagicha ko‘rsatilishi mumkin:

Bu holatda:

- A – Vositali kelishikdagi ega (kosvenniy)
- O – Bosh kelishikdagi ob’ekt (vositasiz to’ldiruvchi)
- V – Kesim (fe’l)
- Chiziq – fe’lning moslashuv yo‘nalishi

Shuni ta’kidlash kerakki, nominativ-akkusativ gaplarda ega “faoliyatni boshlaydi yoki nazorat qiladi” va agar fe’liy moshlashuv lozim bo’lsa, fe’l ega (sub’ekt) tomonidan talab qilinadigan kerakli shakllarni oladi. Ammo ergativ konstruksiyali tillarda fe’liy moslashuvlarda fe’lning shaklini vositasiz to’ldiruvchilar belgilaydi. Ya’ni, gapning egasidagi o’zgarishlar (jins, son va shaxs ko‘rsatkichlari) fe’lning shakliga ta’sir qilmaydi. Ammo, gapdagi vositasiz to’ldiruvchida yuz beruvchi shunga o’xshash o’zgarishlar, albatta, fe’l shaklini o’zgartirishni talab etadi.

Muzakkar jinsdagi ega bilan misol:

زلمي ڊوڊى وخورله.

Ushbu gapda *Zalimi* (Vositali kelishikda ifodalangan ega), *doḍay* (birlikdagi muannas jinsdagi vositasiz to’ldiruvchi), *wu* (tugallangan zamon ko‘rsatkichi), *xwaṛala* (fe’lning 3-shaxs birlikdagi muannas shakli). Gapning tarjimasi, “*Zalimay taom yedi*”.

Yana alohida diqqatga loyiq shundaki, mazkur gapdagi eganing o’zgartirilishi fe’lga umuman ta’sir ko‘rsatmaydi.

Muzakkar jinsdagi ega bilan misol:

سيورمى ڊوڊى وخورله.

Ushbu gapimizda *Spoj̄m̄ay* (Vositali kelishikda ifodalangan ega), *ḍoḍ̄ay* (birlikdagi muannas jinsdagi vositasiz to'ldiruvchi), *wu* (tugallangan zamon ko'rsatkichi), *xwař̄ala* (fe'ning 3-shaxs birlikdagi muannas shakli). Gapning tarjimasini, "***Spojmay taom yedi***".

Ega vazifasida kishilik olmoshi bilan misol:

ما ڊوڊى وخورله.

Ushbu gapimizda *mā* (Vositali kelishikda ifodalangan kishilik olmoshi, ega), *ḍoḍ̄ay* (birlikdagi muannas jinsdagi vositasiz to'ldiruvchi), *wu* (tugallangan zamon ko'rsatkichi), *xwař̄ala* (fe'ning 3-shaxs birlikdagi muannas shakli). Gapning tarjimasini, "***Men taom yedim***".

Endi agar gapdagi vositasiz to'ldiruvchining jins va son kategoriyasi o'zgartirilsa, bu o'zgarish bevosita fe'lga ta'sir ko'rsatib uni shaklini o'zgartiradi.

Masalan:

زلمي كباب وخور.

Ushbu gapda *Zalmi* (Vositali kelishikda ifodalangan ega), *kabāb* (birlikdagi muzakkar jinsdagi vositasiz to'ldiruvchi), *wu* (tugallangan zamon ko'rsatkichi), *xwař̄al* (fe'ning 3-shaxs birlikdagi muannas shakli). Gapning tarjimasini, "***Zalmay kabob yedi***".

ما منى وخورلى.

Bu gapda *mā* (Vositali kelishikda ifodalangan kishilik olmoshi, ega), *mañe* (ko'plikdagi muannas jinsdagi vositasiz to'ldiruvchi), *wu* (tugallangan zamon ko'rsatkichi), *xwař̄ala* (fe'ning 3-shaxs birlikdagi muannas shakli). Gapning tarjimasini, "***Men olmalar (o'zb. ko'p olma) yedim***".

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, ergativ konstruksiyali gaplarda vositasiz (to'g'ri) to'ldiruvchi fe'lga ko'proq ta'sir ko'rsatadi, ega emas. Aynan mana shu jihat ergativ konstruksiyani o'rgatishda uslubiy yondashuvni tanlashda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy jihatlardan biri hisoblanadi.

Agar o'quvchi mana shu yuqoridagi ergativ bog'lanishlik sodda ko'rinishini to'liq o'zlashtira olmasa, bundan keyingi murakkabroq hisoblanuvchi perfekt zamonlarida yanada murakkabroq to'siqlarga duch kelishi mumkin.

Odatda chet tillarni o'rganishdan oldin o'quvchilarda o'sha tilga nisbatan katta qiziqish va boshlang'ich bosqichda motivatsiya bo'ladi. Ular xorijiy tilda fikrlarini izhor qilish, tengdoshlar bilan o'sha tilda suhbat qurish va o'sha tilda gaplashuvchi odamlar, mamlakat va madaniyat haqida o'rganishni xohlaydilar. Ammo chet tilini o'rganish boshlanganida ko'pgina talabalarda qiyinchiliklar hosil bo'ladi. Bu va boshqa omillar tufayli talabalarining qiziqishi pasayadi. Tabiiyki, qiziqish pasayganda tilni o'zlashtirish darajasi, ta'lim sifati tushib ketadi. Ushbu muammolarni bartaraf qilish uchun har bir grammatik mavzuni sodda, aniq va tushunarli tarzda o'rgatishning roli kattadir.

Mazkur maqolada ko'rib chiqayotganimiz pashtu tilidagi ergativ bog'lanish mavzusi o'zbek talabalariga o'rgatish va ularning o'rganishi qiyin bo'lgan mavzulardan biri hisoblanadi. Bunga bir nechta sababalar bor. Birinchidan, o'zbek tilida misol uchun ot so'z turkumida jins va son kategoriyalari alohida ajratilmaydi va ko'rsatkichilari mavjud emas. Ikkinchidan, ba'zi o'qituvchilar pashtu tili uchun xos va juda muhim hisoblangan so'z turkumlaridagi jins va son kategoriyalarini

talabalarga yuzaki tushuntirishadi. Bu esa o'z navbatida talabalarni bu muhim grammatik ko'rsatkichlarni tezda esdan chiqarishlariga va gaplarda to'liq ishlata olmasliklariga sabab bo'ladi. Uchinchidan, pashtu tilidagi kelishik munosabatlari va fe'llar tasnifi kengroq aniq aniq tushuntirilmaydi. To'rtinchidan, mavzuni talabalarga tushuntirishda an'anaviy va ilmiy yondashuv qo'llaniladi, bu esa ularning ilk darsdanoq mavzu murakkabligi oldida qorquvlarini paydo qiladi.

O'z navbatida talabalar ham pashtu tilida ergativ bog'lanish mavzusini to'liq o'zlashtirishda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelishadi. Eng birinchi yo'l qo'yiladigan hatto bu o'timli va o'timsiz fe'llarni ajrata olmaslik oqibatida mavjud o'tgan zamonlardagi barcha fe'llarni gapning egasi bilan moslashtirib qo'yish hisoblanadi. Undan keyingi talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan katta xatolardan biri bu jins va son kategoriyalarini ajrata olmaslik hamda kelishik munosabatlarini gapda qo'llamaslik kabilardir. Shuning uchun o'qituvchidan imkon qadar asosiy grammatik mavzu yuzasidan o'tilivchi darslarning ilk kunlaridan boshlab talabalarga pashtu tilidagi jins va son kategoriyasini (ot, sifat), olmoshlar, pashtu tili fe'l tizimi (morfologik xususiyati) va kelishik munosabatlarini mustahkamlab borishi lozim. Shunday qilib, o'quvchilardan ham o'z navbatida mazkur mavzularga alohida e'tibor qaratishlari talab etiladi. Umuman, ergativlik xususiyatiga ega tillarda fe'l gapning ob'ekti ya'ni vositasiz toldiruvchi bilan moslashadi. O'quvchilar odatda o'zbek tilidagi ega-fe'l kelishuvi bilan tanish boladilar. Yana bir muhim jihati pashtu tili yarim ergativ til hisoblanib, faqat o'tgan zamonda va fe'l o'timli bo'lib, vositasiz toldiruvchi bilan moslashgandagina ergativ tuzilishga ega bo'ladi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu holatda fe'l vositasiz toldiruvchi ya'ni ob'ekt bilan son va jinsda moslashadi. Albatta bu kabi fe'lning moslashuv korinishi o'zbek tilida mavjud emas. Shuning uchun ham talabalarda birdan bu mavzuni o'zlashtirish oson kechmasligini hisobga olib, o'quvchilarga avval boshidan pashtu tilining barcha grammatik kategoriyalarini mustahkam o'zlashtirib boorish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Babrakzai, F. (1999). Topics in Pashto Syntax. Ph.D. Dissertation, University of Hawaii at Manoa
2. Бокарев Е. А., Эргативная конструкция предложения. Сб. пер. ст., М., 1950;
3. Ганиев А.Г., “Эргативная конструкция предложения и страдательный залог в современном литературном пушту” (Научные труды ТашГУ. 1964)
4. Лебедев К.А., “Построение предложения с переходным глаголом в прошедшем времени в пушту: (эргативная конструкция)”, (Ученые записки Института Международных отношений. 1961)
5. Rahmon Inomkhojayevev “*Methodological Approaches for Teaching the Ergative Construction in Pashto*” (2008)
6. www.indiana.edu/~celcar/workshops/Ergative_construction.pdf

**OTA-ONALARNING FARZANDLAR TARBIYASIDAGI HARAKATI –
PEDAGOGIK MADANIYAT TARKIBI SIFATIDA***Esanboyev Kaxramon Uktamovich**Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi*

Annotasiya. Maqolada ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi harakati, faolligini shakllantirish pedagogik madaniyatni tarkib toptirishning muhim omili ekanligi haqida so'z borada.

Kalit so'zlar: oila, ota-ona, farzand, tarbiya, pedagogik muammo, pedagogik madaniyat,

Аннотация. В статье говорится о том, что формирование действий и деятельности родителей в воспитании детей является важным фактором формирования педагогической культуры.

Ключевые слова: семья, родители, ребенок, воспитание, педагогическая проблема, педагогическая культура.

Annotation. The article says that the formation of the actions and activities of parents in the upbringing of children is an important factor in the formation of pedagogical culture.

Key words: family, parents, child, upbringing, pedagogical problem, pedagogical culture.

Farzandlarning barkamol bo'lib tarbiyalanishi ota-onalarning pedagogik madaniyati bilan amalga oshirilishi barchaga ma'lum. Aksincha ota-onalarning farzand tarbiyasi haqidagi bilimsizligi, ma'lumoti kamligi, yetarli emasligi oilaga, jamiyatga, asosan farzandlarga baxtsizlik, qiyinchiliklar va zahmat keltirishi hammaga ayon. Oila tarbiyasida ota-onalarning farzand tarbiyasi borasidagi harakati, yuqoridagi muammolarni, nuqsonni bartaraf etishda hal qiluvchi amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ota-onalarning farzand tarbiyasidagi harakatsizligi, sust harakati, befarqligi nafaqat farzandlarning umumiy kamlotigagina emas, balki ota-onalarning kelgusidagi keksalik hayotiga ham bevosita yomon ta'sir ko'rsatishi aniq. Bu haqda mashhur o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida «Sihatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, qanoatimiz, sabrimiz, fazilatlarimiz alhosil, butun hayotimiz harakatimizga bog'liqdir»[1], –deb bildirgan fikri qimmatlidir.

Bizningcha bu fikr bevosita ota-onalarning oilada farzandlarni tarbiyalashdagi harakati, g'ayrati, faolligi bilan hal etiladi, desak to'g'ri bo'ladi. Bizning ko'p yillar davomida ota-onalar bilan olib borgan suhbatlarimiz, kuzatishlarimiz va hozirgi oilalar turmush tarzining rivojlanish tajribalari mazkur pedagogik g'oyaning hayotiylikini isbotlab turibdi.

Bozor munosabatlariga asoslangan demokratik jamiyatda qaysi oilada ota-onalar farzandlar tarbiyasida harakatchan, g'ayratli va faol bo'lsalar, shu oilada farzandlar tarbiyalanganligi yuqori bo'lishini ta'minlamoqda yoki aksincha.

Shuning uchun mazkur mavzuning ijtimoiy amaliy ahamiyatini hisobga olib, 2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturda: «hayotiy misollar asosida ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi o'rni, majburiyati va

mas'uliyati haqida tushuntirish ishlarini olib borsin, ularni qiziqtirgan va havotirga solayotgan masalalar bo'yicha ochiq muloqotlar hamda o'quv-seminarlarni tashkil etish.....»[2] tarzda istiqbolli maqsadi belgilangan. Shuning uchun ham hozir oilada, ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi harakatini, faolligini oshirish va ta'minlash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan yondoshganda, ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi harakati, faolligi pedagogik madaniyatni tarkib toptirishning zaruriy sharti, deb hisoblash mumkin.

Bizningcha, oilada ota-onalarning farzandlar tarbiyasi borasidagi harakati, faolligi quyidagi pedagogik madaniyat tarkiblaridan tashkil topadi va o'z navbatida oila tarbiyasining samaradorligini ta'minlaydi[4]. Bular:

- oila hayotining kelajagini, aqliy jihatdan tushunib, anglab olishlariga;
- oilaning kelajagini oila sharoitida tadbiiq etish bilan bog'liq ko'nikma, odatlarni mustaqil bajarishlariga;
- oila istiqboliga, maqsadiga erishishdagi shart-sharoitni yaratishga va tarbiya vositalaridan (mablag', asboblar, ashyolar) o'z vatida foydalana olishiga;
- oila istiqbolini farzandlari ongiga ta'sir ko'rsatib ishontirishlariga va ularda faollikni tarbiyalashlariga;
- qo'yilgan istiqbolni amalga oshirishga farzandlarni yo'naltira olishga, o'rgatishga va ularni oila hayotida qo'llashga tayyorlashga;
- istiqbolni amalga oshirishda farzandlarning yutuq va kamchiliklarini tahlil qilib rag'batlantirish va jazo choralari vaqtida ko'rishga;
- farzandlarning mehnat, dam olish va oila hayotini maqsadga muvofiq tashkil qilishga doir kerakli ko'nikma, odatlarni tarkib toptirishga hamda ularda mustaqillikni shakllantirib borishga;
- oilaning moddiy manfaatlarini jamiyat manfaati bilan uyg'un bog'lab olib borish ko'nikmalarini farzandlarida tarbiyalab bora olishga va hokazo.

Yuqoridagi ta'kidlangan pedagogik madaniyatning tarkiblari, qirralari ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi rahbarlik faoliyatini tashkil etadi. Buni oila hayotida tadbiiq etish uchun ota-onalar farzandlar tarbiyasi to'g'risida nazariy, ilmiy bilimlarga ega bo'lishi va nuqsonlarsiz uzluksiz qo'llay olishi shart.

Farzandlar tarbiyasida harakatchanlik bilan ish tutgan oilada voyaga yetgan farzandlar aqliy, axloqiy, mehnat, jismoniy, iqtisodiy va ma'naviy tomondan barkamol bo'lib shakllanadi. To'g'ri o'z vaqtida tarbiya topgan farzandlar boshqa oilalarda tarbiyalangan tengdoshlaridan aqlan ilgarilab ketadi, fikrlashga o'rganadi va ularda mustaqillik shakllanadi. Eng muhimi harakatchan ota-onalarning namunaviy oilaviy turmush tarzi, hayoti davom etadi. Oqibatda oilada tarbiyalangan farzandlar oila tarbiyasining istiqbolli kelajak rivojlanishini o'z vaqtida ota-onalarining pedagogik rahbarligida anglab olishga erishadi[5].

Zaruriy oilada farzandlarning barkamol tarbiyalanishi uchun qulay sog'lom tarbiyaviy muhitga zamin yaratadi. Bu oila tarbiyasida hal qiluvchi pedagogik omilligini, barcha ota-onalar bilishlari zarur. Ammo hayotda ba'zi ota-onalar bu haqiqatni tushunib yetmaydi, natijada oilalar moddiy jihatdan turlicha mavqyega ega bo'lishadi. Agar ana shu ota-onalar ham buni anglab yetsalar o'sha oilalar ham iqtisodiy tomondan barqaror va mustahkam bo'lgan bo'lur edi. Shuning uchun farzandlar tarbiyasida ota-onalarning harakati, faolligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mabodo ota-onalarning farzandlar tarbiyasida harakatchanligi ta'minlanmasa, shu oilada tarbiyalangan farzandlarning taqdirleri qiyin kechadi. Farzandlarning mustaqil oila qurishi kechikadi, ko'plab moddiy qiyinchiliklarga duch keladi, oila hayotida muammolar ko'payaveradi. Bu esa mazkur oila a'zolarining turmush tarziga qolversa, sog'lig'iga va umriga yomon ta'sir ko'rsatadi va hokazo.

Demak, farzandlarning oilada tabiiy imkoniyatlarini ishga solishda ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi harakati, faolligini shakllantirish pedagogik madaniyatni tarkib toptirishning tarkibi bo'lmog'i zarur. Shuningdek, oilada ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish, ta'minlash oilaga sodiq va millatga munosib barkamol farzandlar tayyorlashning zarur sharti bo'lmog'i darkor. Mavzuning dolzarbligini hisobga olib oilalarda, mahalla qo'mitalari va mehnat jamoalarida muhokama qilib, oila va ijtimoiy hayotda joriy etilsa, maqsadga muvofiq bo'lurdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq, -Toshkent, «O'lyituvchi», 1992, 20-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-241-son Qarori // (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.05.2022 y., 07/22/241/0408-son) // <https://lex.uz/acts/6008665>
3. Эсанбоев Q. 2022. Организация инновационной педагогической деятельности преподавателей и профессоров вуза (на примере преподавателей английского языка). *Общество и инновации*. 3, 4/S (май 2022), 474–478.
4. Эсанбоев K. Y., Бобокулов З. P. ТРЕБОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПОДГОТОВКЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОФЕССИИ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ // *Universum: психология и образование*. – 2021. – №. 3. – С. 8-10.
5. Oktamovich E. Q., Tashkulovna Y. S. Types of person-centered learning technologies and innovative forms, methods and tools // *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2021. – Т. 11. – №. 11. – С. 197-199.
6. Raimkulovich, Bobokulov Z., and Esanboev K. Uktamovich. "The Place of New Pedagogical Technologies in Increasing the Quality and Efficiency of Education." *JournalNX*, 2021, pp. 400-404.
7. Махмудова M. M. БИЛИМГА ҚИЗИҚИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ АСОСИДА БОЛА ШАХСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ДЕФИНИЦИЯСИ ВА МАЗМУНИ // *Педагогика ва психологияда инновациялар*. – 2020. – Т. 10. – №. 3.
8. Makhmudovna M. M., Saloyevich J. S., Tashkulovna Y. S. Fostering tolerance among future primary school teachers through pedagogical communication. – 2021.

SATIRE AND HUMOR IN POLITICAL DISCOURSE

*Azimova Marjona Salim qizi**Master Degree student of SamSIFL*

Abstract. Satire and humor are now integral parts of political life, society, a kind of manifestation of democratization. Satire and humor refer to the use of various linguistic means aimed at creating a humorous, comic effects. These features are observed in this article.

Key words: Satire, humor, political discourse, flirt, politics

Аннотация. Сатира и юмор в настоящее время являются неотъемлемой частью политической жизни общества, своего рода проявлением демократизации. Сатира и юмор относятся к использованию различных языковых средств, направленных на создание юмористических, комических эффектов. Эти особенности отмечены в данной статье.

Ключевые слова: сатира, юмор, политический дискурс, флирт, политика.

Annotatsiya. Satira va yumor hozirda siyosiy hayotning, jamiyatning ajralmas qismi, demokratlashtirishning o'ziga xos ko'rinishidir. Satira va hazil deganda kulgili, kulgili effektlar yaratishga qaratilgan turli lingvistik vositalardan foydalanish tushuniladi. Ushbu xususiyatlar ushbu maqolada ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Satira, yumor, siyosiy nutq, piching, siyosat

Modern political discourse is complex and diverse, subject to constant change. On the one hand, it affects consciousness and mood of society imposes certain points of view and forms a picture of the world. On the other hand, the increasing prevalence gets a tendency for politicians to "flirt" with the audience, their language it becomes unnecessarily reduced.

As we have noted earlier, many political speeches and debates are increasingly losing their formality and taking on the appearance of a show, often full of jokes. Many politicians deliberately "amuse" and shock the audience.

Even K. Hudson emphasized that the peculiarity of the language of politics is not so much in what is said, but in how it is said [2, p. 133]. At connection with this, we believe that, although the concepts of comic and political seem, at first glance, to be of different orders, the comic plays in political discourse an important role.

Due to the transparency of the boundaries of political discourse, often there is a genre interpenetration between the types of discourse. A feature of the comic in the political discourse of the late XX century is that it is realized largely indirectly in mass media discourse. This, in particular, also applies to such prototype's genres of political discourse as political speech, parliamentary debates, political interviews.

Particular interest to our study will be satire and humor with point of view of political emphasis as a component of political discourse. Political humor is a means of communication both within the government itself, and power with the people, as well as within the people about power [1, p. 147]. The presence of discursive humorous practices in political speech much deeper and more

significant than it might seem, and at their core a wide range of rational and irrational factors. humor in politics exists in two settings, on behalf of the politician and on behalf of the people about power.

Political humor that comes from people involved in the struggle for power, is meaningful and can be used to improving communication links with partners, opponents and people. And in another case, it becomes a spontaneous, unconscious phenomenon. Such a phenomenon can be observed if the politician has an unconscious desire to get around the current problem, in the absence of mutual understanding, change of connotations, etc. [4]

A deliberate joke or humorous statement may to act as a means of overcoming communication difficulties, to occupy neutral position, smooth out contradictions [3, p. 24].

Satire and humor in a political setting can arise from the following needs - as we noted earlier, a way out of a conflict situation, but also in cases where it is necessary to display a tough principled position in defending interests.

Conscious humor plays an important role in political discourse when creating the image of a politician. It is clear to everyone that cheerful, smiling, a politician is a charming and endearing person who able to create a mood of openness and willingness to compromise. As an example, suffice it to recall the President of the United States, Barack Obama. However, in such a case, it is very important to observe the measure, because the people do not want to see a frivolous, frivolous person in power.

Satire and humor as mean of influencing the ratings of politicians can also be conscious and unconscious. To unconscious humor in we will attribute to politics: excessive lexical or semantic congestion, in which funny connotations may arise; or on the contrary, insufficient vocabulary, as well as humor in political rhetoric, or in other words political "blunders", "pearls".

An example of this is the so-called "Bushism", belonging to George Bush Jr. himself. The most characteristic features of "Bushisms" are - tautology, occasionalism, grammatical and lexical inconsistencies, reservations, cynicism, etc., in detail, we will try to consider this phenomenon in a practical chapter. Similar to American "Bushism", in domestic practice they distinguish - "Putinisms", "Chernomyrdinkas".

To create satire and humor in political discourse can be used such linguistic means of expressing satire and humor as – linguistic game or pun, zeugma, irony, chiasm and occasionalism, etc. Most typical types of humor in politics are anecdote, sarcasm and irony, jokes, as well as speech errors that create a comic effect.

So, satire and humor are integral parts of the political process and social life of society, a modern and peculiar manifestation of democratization.

Despite the frequency of use of satire and humor in political communications, the topic of humor seems to be insufficiently studied: to date, no methodology has been developed for the use of satire and humor, which would allow predictable impact on the public consciousness. However, the influence of satire and humor on behavior cannot be denied public.

The list of used literature

1. Chudinov A.P. Political linguistics: textbook. allowance / A.P. Chudinov. - M.: Flinta : Nauka, 2006. - 254 p.
2. Hudson K. The language of modern politics / K. Hudson – L.: Macmillan, 1987. – P. 165
3. Lyubimova, T. D. Comic, its types and knowledge / T. D. Lyubimov. - M.: Nauka, 1990. - 32 p.
4. Siegmann J. W. The structure of modern political discourse: speech genres and speech strategies / J. V. Siegmann. - M.: 2003. - 239 p.

HARBIY XIZMATCHILARDA LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK O'ZIGA XOSLIGI MUAMMOSINING TADQIQ ETILISHI

Qurbanova Surayyo Tuynazar qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha) magistratura mutaxassisligi
II bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ayni paytda Qurolli Kuchlar tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, kontrakt tizimiga o'tish, qurol-yarog' va texnikadan jangovar foydalanish shaxsiy tarkib samaradorligini oshirishga alohida talablar qo'yimoqda, shuning uchun armiya innovatsion fikrlashga qodir, tashkilotchilik va qo'mondonlik qobiliyatiga ega bo'lgan yetakchilarga juda muhtoj. Bo'lajak ofitserlarda mutaxassislarga xos bo'lgan, ularning tinchlik va urush davridagi xizmat faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda liderlik fazilatlarini shakllantirishni talab qiladi. Maqolada buguni globallashuv davrida harbiy xizmatchilarda liderlik sifatleri shakllanishining psixologik o'ziga xosligi muammosini tadqiq etishga doir turli olimlarning qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: liderlik, harbiy bilim yurtlari, fenomen, faoliyat, ijtimoiy munosabatlar, shaxs, harbiy psixologiya, boshqaruv psixologiyasi.

Аннотация. В настоящее время проводимые в системе Вооруженных Сил реформы, в частности, переход на контрактную систему, боевое применение вооружения и техники, предъявляют особые требования к повышению эффективности личного состава, поэтому армия остро нуждается в лидерах, способных к новаторскому мышлению, организации и командованию. Он требует формирования у будущих офицеров лидерских качеств, свойственных специалистам, исходя из специфики их служебной деятельности в мирное и военное время. В статье анализируются взгляды различных ученых на исследование проблемы психологического своеобразия формирования лидерских качеств у военнослужащих сегодня в эпоху глобализации.

Ключевые слова: лидерство, военно-учебные заведения, феномен, деятельность, общественные отношения, личность, военная психология, психология управления.

Abstract. Currently, the reforms being carried out in the Armed Forces system, in particular, the transition to the contract system, the combat use of weapons and equipment, place special demands on improving the effectiveness of personnel, so the army is in great need of leaders who are able to think innovatively, have organizational and command skills. It requires the formation of leadership qualities in future officers, which are characteristic of specialists, based on the specific characteristics of their service activities in peacetime and wartime. The article analyzes the views of various scientists on researching the problem of the psychological uniqueness of the formation of leadership qualities in military personnel today in the era of globalization.

Key words: leadership, military schools, phenomenon, activity, social relations, personality, military psychology, management psychology.

Harbiy universitetning har bir bitiruvchisi harbiy jamoaning rasmiy liderlik roliga potentsial tayyor. Kursantlar jamoasidagi liderlik hodisasini qonuniy ravishda, bir tomondan, ijtimoiy muhitning xususiyatlari bilan, ikkinchi tomondan, individual xususiyatlar bilan shartlangan ijtimoiy-psixologik hodisa deb hisoblash mumkin.

Liderlik muammosi inson hayoti va faoliyatining ko'plab sohalari uchun asosiy muammodir: biznes, siyosat, sport, harbiy xizmat va boshqalar. Bu muammo inson munosabatlari tarixida ildiz otgan. Butun insoniyat tarixida, shu jumladan oldingi davrda, liderlarning ajralib turadigan munosabatlar ierarxiyasi mavjud edi. Qadimgi davlatlarda liderlikning oliy bo'g'ini fir'avnlr, imperatorlar, podshohlar, sarkardalar, harbiy qo'mondonlar, gubernatorlar va boshqalar bo'lib, davlatni yo ilg'or taraqqiyot va gullab-yashnash sari, yoki parchalanib, to'liq tanazzulga olib boradi.

Liderlik fenomenini ayniqsa faol o'rganish XX asrning boshlarida boshlangan, bu menejment sohasidagi tadqiqotlar bilan bog'liq edi. Liderlik va liderlik sifatlarining shakllanish mexanizmlari tadqiqot obyektiga aylandi. 1930—1950-yillarda liderlik fenomenini tizimli asosda o'rganish bo'yicha qator keng ko'lamli tadqiqotlar olib borildi.

Olimlarning turli nuqtayi nazarlarini o'rganish bizni psixologiyada "liderlik" tushunchasini ta'riflashga yagona yondashuv yo'qligiga ishoniradi. Turli ta'riflarga ko'ra, liderlik - bu ta'sir qilish va nazorat qilish usuli. Psixologiyada liderlik tushunchasi guruhdagi shaxslararo o'zaro ta'sir tizimida hukmronlik va bo'ysunish, ta'sir va ergashishni o'z ichiga olgan shaxslararo ta'sir jarayoni sifatida qaraladi. Liderlik ta'limi harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi, harbiy qo'mondonlik va boshqaruv samaradorligining kafolati hisoblanadi.

Harbiy psixologiya va pedagogikada ofitserlarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularda kasbiy muhim fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha boy an'analar mavjud. M.I. Dyachenko, Ya.V. Podolyak, L.E. Merzlyak, A.V. Barabanshchikova, A.D. Glotchkina, V.P. Davidova, V.P. Kashirina, S.I. Sedina, A.M. Stolyarenko, L.I. Umanskiy, E.P. Utlika, N..F. Fedenko, Yu.F. Xudoleevning ilmiy izlanishlarida kursantlar o'rtasida harbiy jamoa boshlig'i fazilatlarini shakllantirish jarayonining asosini tashkil qilishi ko'p bora ta'kidlangan.

Liderlik muammosini o'rganar ekanmiz, biz "liderlik" hodisasining mohiyati va mazmunining aniq ta'rifi yo'q degan xulosaga keldik. Ushbu hodisa turli tadqiqotchilar tomonidan sinchkovlik bilan o'rganildi, buning natijasida ko'plab ishlar, tushunchalar nazariyalari paydo bo'ldi, ularda ushbu kontseptsyaning ko'p qirraliligini, murakkabligini tushuntirishga, uning mohiyatini ochishga harakat qilindi. Ammo, har xil yondashuvlar, nuqtayi nazarlarga qaramay, ko'pchilik tadqiqotchilar liderlik - bu shaxslararo ta'sir ko'rsatish jarayoni, bunda liderlik tashabbuskor tomon ekanligiga ishonishadi.

Lider guruhni boshqarishi, ilhomlantirishi, rag'batlantirishi kerak, ammo izdoshlar ham unga ta'sir qilishi mumkin. Shunday ekan, lider nafaqat liderlikka

tayyor bo'lgan, balki yetakchiga ergashishga tayyor bo'lgan izdoshlarga ham asoslanadi. Liderlik barcha uslublar, usullar va ta'sir turlaridan foydalanishni o'rganishi kerak, agar u o'z funksiyalarini iloji boricha uzoq va samarali bajarishni xohlasa, har bir holatda ma'lum bir vaziyat uchun eng mosini tanlaydi.

Liderning shaxsiy fazilatlarini tahlil qilib, kelajakdagi ofitserlarning liderlik sifatlarining muhim xususiyatlarini aniqlash mumkin: yuqori intellekt, maqsadga muvofiqlik, fikrlash qobiliyati, stressga chidamlilik, hissiy muvozanat, o'zini boshqarish qobiliyati, bo'ysunuvchilarga ta'sir o'tkazish qobiliyati, muloqot, ko'nikmalar va muammolarni ijodiy hal qilish qobiliyati va boshqalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, liderlik – inson xarakterining kuchliligi va aqlining moslashuvchanligini o'zida mujassamlashtirgan, odamlarga liderlik qilish imkonini beruvchi iste'dod turidir.

Hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan islohot manfaatlaridan kelib chiqib, keng ko'lamli tashkiliy-shtat o'zgarishlari amalga oshirildi. Shu bilan birga, kuch tuzilmalarini ishga qabul qilishning yangi usuli ushbu toifadagi harbiy xizmatchilarni tayyorlash va tarbiyalashga yangicha yondashuvlarni talab qildi. Ushbu innovatsion yondashuvlardan biri harbiy xizmatchilarni boshlang'ich harbiy qismlarga liderlik qilish, xususan, o'z qo'l ostidagilarni faoliyat jarayonida hamkorlik qilishga undashga, odamlarni to'plashga va ularni samarali harakatlarga yo'naltirishga qodir bo'lgan harbiy jamoa boshlig'i funksiyalarini bajarishga o'rgatishdir. Liderlik qobiliyati va psixologik tayyorgarlik harbiy xizmatchilarga o'z qo'l ostidagilar bilan munosabatlarni muvaffaqiyatli o'rnatishga, o'zining qo'mondonlik, tashkiliy va tarbiyaviy qobiliyatlarini to'liq amalga oshirishga imkon beradi.

Harbiy xizmatchilarda liderlik va liderlik sifatlarini shakllantirish muammosini ko'rib chiqishga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar tahlili ko'proq o'rganilganligini ko'rsatadi. 200 yildan ortiq fanning turli sohalari: sotsiologiya, falsafa, tarix, psixologiya, pedagogika va boshqa kabi sohalarda o'rganilgan. Ushbu hodisani ko'plab tadqiqotchilar orasida N.K.Mixaylovskiy, E.A.Arkin, D.B.Elkonin, B.D.Parigin, L.I.Umanskiy, T.Bendas, V.G.Diligenskiy, I.G.Dubov, R.L.Krichevskiy va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

T.V.Bendas talqiniga ko'ra “liderlik” tushunchasi qadimgi tarixga ega bo'lib, uning kelib chiqishi insoniyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Muallifning fikricha, kamida ikki kishi uchrashadigan joyda, bir kishining boshqasiga ustunlik qilish muammosi paydo bo'ladi. Binobarin, liderlik insonga xos bo'lgan ijtimoiy-psixologik, umumiy tarixiy hodisadir.

Krichevskiy R.L - “Lider - guruh qadriyatlarining eng to'liq to'plamiga ega bo'lgan, eng katta tasir kuchini o'zida jamlagan va o'zaro munosabatlar jarayonida ilgari suriladigan guruh a'zosi”.

Podlasiy I.P. – “Lider – ma'lum bir shaxsiy tajribaga ega yorqin shaxs bo'lib, u yoki bu sabablarga ko'ra jamoa a'zolarining ko'zida jozibali bo'lib ko'rinishi mumkin”.

Parigin B.D. - “Lider - bu ma'lum, o'ziga xos va qoida tariqasida, odamlarning birgalikdagi, jamoaviy faoliyatini eng tez va muvaffaqiyatli tashkil

etishni ta'minlash uchun guruhning umumiy maqsadga erishish yo'lida yetarlicha muhim vaziyatda norasmiy liderlik rolga o'z-o'zidan ko'tarilgan guruh a'zosi".

Platonov K.K. – "Lider - norasmiy munosabatlar tizimida guruhga yetakchi ta'sir ko'rsatadigan shaxs".

Stolyarenko A.M. – "Lider xarizmatik belgilarga ega bo'lgan eng faol shaxs bo'lib, u faol ravishda o'z tarafdorlarini, hamfikrlarni qidiradi va tanlaydi, boshqalar uchun psixologik jalb qilish markaziga aylanadi".

Umanskiy L.I. – "Lider - guruh a'zosi bo'lib, uni lider maqomiga ko'tarish uchun uni guruhning barcha boshqa a'zolari butun guruh manfaatlariga ta'sir qiluvchi va butun guruhning yo'nalishini belgilaydigan eng mas'uliyatli qarorlarni qabul qilish huquqini tan oladilar".

1. Mahalliy fanlarda "lider" tushunchasi qandaydir aniq va muhim maqsadga erishish manfaatlarini yo'lida odamlarni birlashtirish, jamlashga qodir bo'lgan iqtidorli, xarizmatik shaxs sifatida tushuniladi.

2. Har qanday guruh, jamoa o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish, muhim muammoni hal etish uchun yo'l-yo'riqqa muhtoj, shuning uchun o'z muhitidan obro'li yetakchini ilgari suradi. Leadersiz hech bir guruh mavjud bo'lolmaydi.

3. Lider guruh a'zosi bo'lganligi sababli, bu guruhda g'ayrioddiy, iste'dodli, yorqin shaxs sifatida ajralib turadi, u quyidagi xususiyatlarga ega: eng yuqori maqom; shubhasiz vakolat; yetakchi ta'sir; guruh faoliyatini tashkil etish va qarorlar qabul qilishda eksklyuziv rol; guruh munosabatlarini boshqarish kabilar.

Liderlik mohiyatini tushunish borasida olimlarning qarashlari ham noaniq. Shunday qilib, L.D.Stolyarenko va V.E.Stolyarenkolar "liderlik"ni "ham shaxsga, ham guruhga ta'sir o'tkazish, tashkilot maqsadlariga erishish uchun barchaning sa'y-harakatlarini yo'naltirish qobiliyati" deb talqin qiladilar.

L.I.Umanskiy liderlikni "individning guruhga yetakchi ta'sirining ijtimoiy-psixologik hodisasi" deb tushunadi [1]. B. D. Parigin liderlikni "jamiyatda hukm surayotgan ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadigan, optimal vaqt va optimal samara bilan guruh maqsadlariga erishishga hissa qo'shadigan kichik ijtimoiy guruhni tashkil etish va boshqarish jarayonlaridan biri" deb tushuntiradi[2].

A. L. Svetsitskiy liderlikni "odamlarning jamoaning boshqa a'zolariga samarali ta'siri, ikkinchisini ma'lum bir tarzda harakat qilishga undaydi deb tushunadi. Liderlar odamlarning harakatlarini sof shaxsiy ta'sir asosida boshqaradi" [3]. S.A.Alifanov liderlik "ijtimoiy psixologiyada eng ko'p o'rganilgan va eng kam tushunilgan konstruksiya" deb hisoblaydi [4].

Yuqoridagi mualliflarning pozitsiyasini hisobga olish liderlikni tabiiy ijtimoiy xususiyatdir, deb ta'kidlashga imkon beradi.

Liderlik – guruhdagi psixologik jarayon, bu guruhning boshqa a'zolarining xatti-harakatlariga liderlikning shaxsiy obro'sining ustun ta'siriga asoslangan va guruh maqsadiga erishishga qaratilgan. Shu bilan birga, liderlik har doim darajaga, ta'sir kuchiga bog'liq bo'lib, bu liderlikning shaxsiy fazilatlarini va u ta'sir qilmoqchi bo'lgan kishilarning fazilatlarini nisbati va ushbu guruh qaysi vaziyatga bog'liqligiga asoslanadi.

Shuning uchun rivojlangan liderlik sifatlarining mavjudligi guruhga samarali liderlik qilish, guruh a'zolarini vazifa va maqsadlarni amalga oshirishga safarbar qilishning ajralmas shartidir.

Bu xulosa F.Fidlerning [5] fikriga to'g'ri keladi, u liderlikni guruh ishini boshqarish va muvofiqlashtirish bilan bog'liq holda rahbar bajaradigan harakatlar deb ataydi. Jumladan, mas'uliyatni taqsimlash, rag'batlantirish, tanqid qilish va yordam berish kabi harakatlar.

I.P.Volkov, B.D.Parigin liderlik bir qator funksiyalarni - strategik, ma'muriy, ekspert-maslahat, kommunikativ-tartibga solish, tashqi muhitda vakillik, psixoterapevtik, ta'lim, intizomiy bajaradigan rahbarni o'z ichiga oladi, deb ta'kidlagan [6]. S.D.Reznikning ta'kidlashicha, faqat bir qator jozibali psixologik fazilatlariga ega bo'lgan odamgina lider bo'lishi mumkinligi aytib, ularga o'ziga ishonch, o'tkir va moslashuvchan aql, o'z biznesini mukammal bilish sifatidagi kompetensiya, kuchli iroda, inson psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish qobiliyati, tashkilotchilik qobiliyatlarini kiritadi [7].

L.D.Stolyarenko va V.E.Stolyarenko lider vaziyatni xolisona tahlil qila olishi, unga xatti-harakati, harakat dasturini shakllantirish va asosli qarorlar qabul qilish imkonini berishi kerak, deb hisoblaydi [8]. Bu kuch va vositalarni safarbar qilishni o'z vaqtida boshlash imkonini beradi. Guruhning to'liq yoki ko'pchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanishini ta'minlagan holda, rahbar qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish jarayonini tashkil qilishi mumkin, uni amalga oshirish rejasi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- 1) ijrochilarni tanlash va joylashtirish;
- 2) qarorlar qabul qilish;
- 3) qarorlarni ijro etish joyiga nisbatan aniqlashtirish va moslashtirish;
- 4) bajarish uchun tashqi va ichki sharoitlarni yaratish;
- 5) ijrochilar faoliyatini muvofiqlashtirish;
- 6) natijalarni umumlashtirish va tahlil qilish.

S.D.Reznik "Yangi boshqaruv falsafasiga javob beradigan samarali rahbar o'z obro'-e'tibori rasmiy maqomiga emas, balki bevosita qo'l ostidagilarning hurmatiga bog'liqligini anglab yetgan shaxs hisoblanadi" – deb yozadi [9]. F.Fidler fikricha, liderning samaradorligi uning biror vazifaga yoki jamoadagi munosabatlarga yo'naltirilganligiga, shuningdek, guruh faoliyatini nazorat qilish darajasiga va unga ta'sirini amalga oshirishga bog'liq. Muallifning fikricha, liderlikning samaradorligi guruhni boshqaradigan sharoitlarga, kognitiv manbadan (bilim, tajriba, xarakter, munosabatlar va boshqalar) foydalanish qobiliyatiga ham bog'liq [10].

Binobarin, harbiy sohada faoliyat olib boruvchi harbiy xizmatchilar, albatta, liderlik sifatlariga ega bo'lishi, liderlik faoliyatiga tayyor bo'lishi, ayniqsa, qo'mondonlik lavozimlarida ham tinchlik, ham urush davrida bo'lishi kerak. Bundan tashqari, yaxshi shakllangan liderlik sifatlariga ega bo'lgan harbiy xizmatchi o'zining vazifasini muvaffaqiyatli ravishda bajaradi

Funksional vazifalarni bajarishda unga jiddiy ish yuklanishi mumkin, u hamkasblari uchun haqiqiy namuna bo'ladi, yosh askarlarga samarali ta'sir ko'rsatishga qodir va qo'l ostidagilarga vakolatli ta'sir ko'rsatadi. Jangchi-liderni

mas'uliyatli jangovar vazifa ishonib topshirilishi mumkin va qiyin vaziyatda u marhum qo'mondonni almashtirib, buyruqni o'z zimmasiga oladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, harbiy xizmatchilarning amaliy faoliyati uchun liderlik fenomenining ahamiyatining asosiy qoidalarini asosli ravishda aniqlash mumkin:

“Liderlik” va “rahbarlik” tushunchalarining amalga oshirilgan tahlili, ushbu hodisaning mohiyati, harbiy xizmatchilarning harbiy kasbiy faoliyatiga nisbatan ko‘rib chiqilayotgan tushunchalarga aniq ta’riflar berishga imkon beradi:

- lider– guruh, harbiy jamoa a’zosi bo‘lib, unga boshqa barcha a’zolar ishonadi va unga butun guruh (jamo) manfaatlariga daxldor bo‘lgan eng muhim va mas’uliyatli qarorlarni qabul qilishning mutlaq huquqini e’tirof etadi. Unga federal qonunlar, nizomlar va qo‘mondonlik buyruqlari talablariga javob beradigan harbiy kasbiy faoliyatini bevosita amalga oshirish kabi vazifalar ham yuklatiladi;

- liderlik – rahbarning munosib tan olingan obro‘-e’tiboriga, g‘ayrioddiy fazilatlari va qobiliyatlariga, yetakchi a’zolarining sa’y-harakatlarini jamlay olish qobiliyatiga asoslangan guruhga, harbiy xizmat vazifasini optimal va samarali bajarish bo‘yicha guruhga butun harbiy jamoaga yetakchi ta’sir ko‘rsatish darajasining ko‘lami bilan tavsiflanadi.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar, harbiy psixologlarning liderlik muammosiga yondashuvlari xilma-xilligiga qaramay, ushbu ijtimoiy-psixologik hodisa bilan bog‘liq harbiy kasbiy faoliyat bilan bog‘liq bir qator amaliy muammolarni hal qilish ochiqlicha qolmoqda.

Harbiy kasbiy faoliyatda liderlik va uning turlarini o‘rganishda uning namoyon bo‘lishining quyidagi xususiyatlarini hisobga olish kerak: birinchidan, davlat yomonidan tayinlangan rahbar sifatida liderlik (bunday hollarda u “lavozim”, “vazifalar”, “kategoriyalar orqali belgilanadi”)- rahbarning izdoshlariga (bo‘ysunuvchilarga) ta’sir darajasini, ikkinchisining unga bo‘lgan munosabatining xususiyatlarini va boshqa bir qator xususiyatlarni tahlil qilishga qaratilgan, ikkinchidan, jarayon sifatida liderlik (“ta’sir qilish jarayoni”, “faoliyatni tashkil etish usuli”, “xulq-atvor”, “odamlar xulq-atvorini boshqarish” va boshqalar) - liderlikning dinamik modelini ochib beradi va liderlik subyektining erishish, mustahkamlash va tasdiqlashdagi faolligini tavsiflaydi.

Guruh yoki harbiylarning harbiy-professional faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradigan yetakchi mavqei jamoa a’zolarining liderga bildirgan munosabatlariga ham asoslanishini inobatga olish zarur.

Ilmiy adabiyotlar va empirik ma’lumotlarning tahlili bizga liderlik sifatlarini shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillarga tashqi (davlat tarafidan qabul qilingan qonunlar, norma, ustavlar, nizomlar), ichki ("serjant-askar", "serjant" tarkibidagi harbiy xizmatchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayonida ijobiy hissiy muhitni yaratish) kiradi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. "Ofitser" tizimi, bu harbiy xizmatchilarning rivojlangan aloqa va tashkilotchilik qobiliyatini, liderlik sifatlarini shakllantirish darajalarini, harbiy xizmatchilarni harbiy qismda muddatli harbiy xizmatga rag‘batlantirishni nazarda tutadi. Muddatli harbiy xizmatchilarning liderlik sifatlarini shakllantirish mezonlari: motivatsion - kasbiy faoliyatda liderlik fazilatlarining ahamiyatini anglash, kognitiv –liderlik fazilatlari

haqida bilimlarni egallash, rahbar rolini qabul qilish; o'quv va jangovar faoliyatda o'zaro munosabatlarga qiziqishning namoyon bo'lishi; operativ - jangovar tayyorgarlik faoliyatida olingan bilim, ko'nikma, malakalar bilan harakat qilishda namoyon bo'ladi.

Muddatli harbiy xizmatchilarning liderlik sifatlarini shakllantirish ularning individual xususiyatlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi: faollik, tashabbuskorlik, mustaqillik, qat'iyatlilik, chidamlilik, shu jumladan jismoniy, muloqot va tashkilotchilik qobiliyatlari kabilar. Liderlik sifatlarini shakllantirish natijasi bo'linmalarning muvaffaqiyatli ishlashi garovidir.

Kimyoviy qurollarni xavfsiz saqlash va yo'q qilish federal boshqarmasi bo'linmalarining harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilarning tarbiyaviy ishlarda liderlik fazilatlarini rivojlantirish bo'yicha ish tajribasini tahlil qilinganda, harbiy xizmatga chaqirilgan harbiy xizmatchilarning tashabbusi qo'llab-quvvatlanayotgani ta'kidlandi. Jangovar tayyorgarlik mashg'ulotlarida axborot-reseptiv va reproduktiv o'qitish usullari ustunlik qiladi, bu muloqot asoslarini eshitish qobiliyatiga, liderlik fazilatlarining xususiyatlari haqida ma'lum bilimlarni egallashga yordam beradi. Yosh askarning kursi davomida sinfda kuzatuv olib borilganda, harbiy xizmatchilar o'rtasidagi subyekt-obyekt munosabatlarini qayd etdigan, bu bir guruh hamkasblar, ayniqsa xizmatning dastlabki davrida, harbiy xizmatchilar bilan o'zaro munosabatlarga bo'lgan tarbiyaviy qiziqishni sezilarli darajada kamaytiradi. Darsdan tashqari vaqtda "askar – serjant – ofitser" tizimidagi o'zaro aloqalar ham yetarli emasini ko'rsatadi.

Suhbatlar va reyting natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilar qat'iyatlilik, mustaqillik kabi liderlik sifatlarining ahamiyatini yetarlicha baholamaydilar, ular aloqa va tashkiliy usullar, vositalar va texnikalarni yetarli darajada bilmaydilar, bu esa jamoa, xizmat, xizmat ko'rsatish, jangovar tayyorgarlik dasturini o'zlashtirish va boshqalarni shakllantirishga salbiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Корчемный П.А. Военная психология: методология, теория, практика. М.: Воениздат, 2010 – 340с
2. Парыгин Б. Д. Лидерство как инструмент интеграции общности / Б.Д. Парыгин // Социальная психология в трудах отечественных психологов /сост. А.Л. Свенцицкий. - СПб.: Издательство «Питер», 2000.
3. Свенцицкий А. Л. Социальная психология управления. - М.: Экономика, 1986.
4. Алифанов С. А. Основные направления анализа лидерства /С. А. Алифанов //Вопросы психологии. - 1991. - №3. - С. 90-98.
5. Fidler F. A Theory of leadership effectiveness. N.Y., 1976.
6. Волков И. П. Руководителю о человеческом факторе. - СПб.: Питер, 2007.
7. <http://ej.kubagro.ru/2015/03/pdf/84.pdf>

MULLA SHAMS SHAVQIY NAMANGONIYNING “RIYOZUL MUSLIMIN” ASARI - ADABIY MANBA SIFATIDA*Saboxon Jo'raboyeva**NamDu O'zbek filologiyasi fakulteti**O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada muallifning shoir va tarixchi olim Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning tarixiy asari bo'lgan “Riyozul muslimin” asarining mazmun mohiyati, tarixiy voqealarning she'riy yo'ldagi ifodasi shoirning o'ziga xos bo'lgan uslubi haqidagi fikrlari talqin etilgan.

Kalit so'zlar: “Devoni Shavqiy “qo'lyozmasi, tarixiy asar, doston janridagi asarlar, ma'naviy komil inson.

Аннотация. В статье интерпретируются размышления автора об историческом произведении поэта и ученого – историка Муллы Шамса Шавки Намангани “Риязул- муслимин”, содержание и сущность поэтического выражения поэтом исторических событий.

Ключевые слова и выражения: Произведения поэта, исторический труд, духовно совершенный человек.

Annotation. The article describes the author's thoughts on the content of “Riyozul –muslimin”, a historical work of Mullah Shams Shavqi Namangani, a poet and historian and his unique style of poetic expression of historical events.

Key words and word expressions: “Devoni Shavqi” manuscript, historical work, works in epic genre, spiritually perfect person.

Farg'ona vodiysi, shu jumladan, Namangan viloyati qadimdan shoirlar, nosirlar, olimlar maskani, og'zaki ijod va nodir qo'lyozmalar xazinasi bo'lib kelgan. O'tmish yurtidoshlarimiz xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyotining el dahosi, dili va didini ifodalovchi ajoyib namunalarni meros qilib qoldirganlar.

Ularni tadqiq etganimiz sari, yurtimizning salmoqli ma'naviy boyliklari va ularning haqiqiy egalari borligidan zavqlanish hissini tuyamiz. Xususan, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning ijodiy merosi

sarchashmalarini talqin etish orqali o'zbek mumtoz adabiyotimizning yangi qirralarini kashf etishga imkon tug'iladi. Jumladan, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning “Riyozul muslimin” asari fikrimizning yaqqol dalilidir.

Mulla Shams Shavqiy ijodini o'rganilishi XIX asrning 80- yillaridan boshlangan. Bu davrda Shavqiy taxallusi bilan bir necha shoirlar qalam tebratgan, lekin ular orasida sohibdevon shoir Mulla Shamsiddin Shavqiyning alohida o'rni bor, u o'zining go'zal masnaviylari, tarixlari, g'azallari bilan adabiyot bo'stonida o'ziga xos o'ringa ega. O'zbek, tojik, arab adabiyoti tarixida Shavqiy taxallusi bilan ijod etgan shoirlar o'ndan ortiq. Masalan, Misr shoiri Ahmad ham Shavqiy taxallusida ijod qilgan bo'lib, “Amir shuaro” (Shoirlar amiri) unvonini olgan.¹

M.Mahmudov 1965- yilda “O'zbek tili va adabiyoti” jurnalining 5-sonida “Muhammad Sharif Shavqiy, uning hayoti va ijodi” nomli maqolasini e'lon qiladi.² Maqolada Muhammad Sharif Shavqiy Kattaqo'rg'oniy (1785-1861)

¹ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 9-jild.-T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi”. Davlat nashriyoti, -B.676.

² M.Mahmudov “O'zbek tili va adabiyoti” jurnali – Toshkent, 1965-yil, 5-son, 24- bet.

zamonasining eng ilg'or shoirlaridan biri bo'lganligi e'tirof etiladi. Uning ijodi 3000 misrani tashkil etishi, she'rlari fors –tojik tilida yozilganligi aytiladi. Bundan tashqari, adabiyotshunos olim R. Orzubekov “Shavqiy va Shavqiylar” nomli maqolasida Shavqiy To'raqo'rg'oniy va Shamsiddin Shavqiylar to'g'risida ma'lumot barobarida Shavqiy taxallusli Shavqiy Qurbon va Abdulmajid Shavqiy ijodidan so'z yuritadi.³

Lekin biz tadqiq etayotgan Mulla Shams Shavqiy aksariyat hollarda, turkiy tilda ijod etganligi, adabiy merosining ko'lami keng va boyligi, mohir tarixchi sifatida tarixiy voqealarni she'riy yo'lda aks ettirganligi bilan boshqa sohibdevon shoirlardan ajralib turadi. Dastlab, u haqidagi ma'lumotni rus olimi Namangan uyezdida xizmat qilgan, bir necha yil Nanay qishlog'ida yashagan va o'lka tarixini o'rgangan inson B. R. Nalivkin aytgan. Bundan tashqari, Shavqiy va uning ijodi haqidagi ilk ma'lumotlarni Filologiya fanlari nomzodi, dotsent A. Xalilbekov tadqiqotidan keyingi ilmiy ishlarda uchratamiz. Jumladan, 1963 - yilda professor G'.Karimov ning “Shavqiy ijodining realistik kuchi”,

(“Sharq yulduzi”,2-son), 1970- yilda F. Ahmadjonovanning “Shavqiy Namangoniy”(“ O'zbek tili va adabiyoti”, 4-son) maqolalari bosildi. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va San'at nashriyotida

1982- yilda chop etilgan “Asrlar nidosi” majmuasida Shavqiy Namangoniy haqidagi ma'lumot, uning ikki g'azali, bir mustahzodi, “Pandnoma” asarining qisqartirilgan nusxasi, “Jome'ul –havodis “ dostonidan parcha e'lon qilindi. G'. Karimov tomonidan yozilgan “O'zbek adabiyoti tarixi ”darsligida

(1975, 1987- yillardagi uchinchi kitobida shoir haqidagi fikrlar o'rin olgan) hayoti va ijodiga doir turli ma'lumotlarni ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, adabiyotshunos olim, professor Odiljon Nosirov

“Shavqiy Namangoniyning yangi qo'lyozmasi” (“O'zbekiston madaniyati” gazetasi. 1965- yil.3 -noyabr soni) maqolasida Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning qo'lyozmasi haqida fikr yuritadi. Unda Shavqiy asarlarining 228 betli devoni va turli she'rlarni o'z ichiga olgan uchta qo'lyozmasi mavjud bo'lganligini ta'kidlaydi. Bulardan ahamiyatlisi, birinchisi hisoblanadi. Bu qo'lyozmada Shavqiyning o'zigagina tegishli asarlari bo'lgan. Qo'lyozma To'raqo'rg'on qishlog'ida istiqomat qiluvchi Nuriddin aka Isroilovning shaxsiy kutubxonasidan topildi. Varaq hajmi 21, 5 x 17 sm. Qo'lyozmaning 170, 174, 200, 220-betlarida qog'oz ishlab chiqarilgan fabrikaning muhri bor. She'rlar sahifaga ikki ustun qilib chiroyli nasta'liq xati bilan ko'chirilgan.

Ushbu keltirilgan ma'lumotlardan ma'lum bo'ladiki, To'raqo'rg'on qishlog'ida istiqomat qiluvchi pensioner Nuriddin Isroilovning shaxsiy kutubxonasida saqlangan “Shavqiy Devoni”asari adabiyotshunos olim Odiljon Nosirov tomonidan aniqlangan va Sharqshunoslik institutining Hamid Sulaymonov nomidagi Sharq qo'lyozmalar institutiga topshirilib, 1872/I raqam ostida qayd etilgan.⁴

³ N.Abdulhatov, Sh.Qo'ldoshev .Mulla Shamsiddin Shavqiy .Namangan.”Usmon Nosir media”-2022,-B.44 .

⁴ N.Abdulhatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan:”Usmon Nosir media”-2022-B.

Mulla Shams Shavqiy Namangoniy ijodiy merosini o'rganish, tahlil qilish, asarlarini nashrga tayyorlash borasida bir qator ishlar amalga oshirildi. Shoir tug'ilib o'sgan Kalvak qishlog'ida katta muzey ochilib, unga Shavqiy ajdodlari tarixi, Kalvak qishlog'ining kelib chiqishi haqidagi ilmiy adabiyotlar, oilaviy shajara va Shavqiy asarlarining ilmiy matnlarini yaratish kabi bir qator xayrli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, N.Abdulahatov, Sh.Qo'ldoshev hammualliflikda nashr etgan "Mulla Shamsiddin Shavqiy" monografiyasi bu sohada olg'a tashlangan qadam bo'ldi. Ushbu ilmiy monografiya Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning qalamiga mansub tarixiy va lirik asarlarning to'liq matni kiritilganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Monografiya keng ommaga mo'ljallangan bo'lib, unda shoirning shajarasi, qo'lyozmalarining matnlari va tarixiy asari, g'azal va muvashshahlari kiritilgan. Jumladan, "Riyozul muslimin" dostonining tabdil matni berilgan bo'lib, uning mazmunini tahlil qilgan inson mo'min qanday fazilatlarga ega bo'lishi kerak degan savolga javob oladi, satrlardagi mazmunni anglagani sari, demak, bani bashar mana shu holda hayot kechirishi kerak ekan degan xulosaga keladi.

Dastlab, asarning sarlavhasiga e'tibor qarataylik: "Riyozul muslimin", so'zi "Musulmon kishining mashaqqati" degan ma'no ifodalab, inson barkamollik kasb etishi uchun o'zining hoy-u havaslaridan voz kechib, yo'lida uchragan to'siq va mashaqqatni chidam bilan yengib o'tishi kerak degan g'oya dostonning asosini tashkil etadi. Mulla Shamsiddin Shavqiy bu g'oya va uning amaliy shaklini dostonning kirish qismidan boshlab toki yakunigacha bo'lgan o'rinlarda ifodalashga harakat qilgan.

Doston an'anaviy hamd-u na't qismi bilan boshlanadi, u shoir hayotining so'nggi 1887- yillarida yozilgan.

Asar mazmunida Sharqiy Turkistonning G'ulja⁵ shahrida istiqomat qilgan Valiboy Yo'ldoshevning

(1839- 1916 yillarda yashagan inson) hayoti, uning tirikligida qilgan ezgu amallari, savdogarlik faoliyati va o'z dindoshlariga ko'rsatgan cheksiz saxovat-u karamlari haqida hikoya qilinadi:

Kim din uchun aylasa yaxshi ish,
Sifat birla qilmoq kerak parvarish.
Bu olamda bir shahar erdi G'ulcha nom,

Xitoy hukmida tutqon erdi nizom.
Necha firqadin bo'lg'on erdi bu shahar,
Musulmon ila kofir badkuhar.
Etib kufr eli kufrisin anda fosh,
Bu kufr ahli kufrisin anda ma'osh.⁶

Tarixga nazar tashlasak, Islom dinini va uning ahkomlarini himoyalash hamma davrda ham bir xil bo'lavermagan. Sababi, Xitoyda hukmronlik qilgan Manjur imperatorlar sulolasi, musulmon dinidagi insonlarga o'z hududlarida juda

⁵ G'ulja, Qulja, Inin- XXRning Shimoliy- g'arbiy qismidagi shahar.

⁶ Devoni Shavqiy-2. O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi. № 1872. 133-b.

ko'p azob –uqubat yetkazganlar. Buddha diniga e'tiqod qilgan sulola vakillari musulmonlarga yot ko'z bilan qarab kelganlar. Xususan, o'sha yerda turli soliqlar musulmon dinidagi odamlarga boshqa miqdorda, o'sha yerdagi aholiga ozaytirilgan tartibda belgilangan. Zo'rlik, razilliklar avj olgan, odamlar ichimlik suvi, oziq-ovqat mahsulotlarini topishda, xarid qilishda ham juda qattiq qiyinchiliklarga duch kelishgan. Ammo imon –e'tiqodiga sodiq bo'lib qolgan insonlar dinsizlik, kufrdan qutilish uchun o'z oilalari bilan boshqa hududlar ko'chib keta boshlaganlar. G'ulja shahridagi bu ayanchli holatni ko'rgan Nosir a'lam avlodidan, otasi Ali Akbar va onasi Hojiya xonim bo'lgan Valiboy ismli savdogar odamlarning ahvoli tangligini ko'rgach, ularni boshqa joyga ko'chirib ketishni maqsad qiladi. Valiboy ko'p joylarga odamlarini yuborib o'z qavmi uchun joy izlaydi. Bu ishda unga ota-onasi ko'p yordam beradilar:

Bo'lib Hojiya oyim ango ano,
Qilib dini uchun oncha molin fido,
Qilib dini uchun molin nisor,
Zubaydayi soni desa joyi bor.⁷

Valiboy boshchiligida g'uljalik musulmonlarning bir qanchasi behisob aravalarga ko'ch- ko'ronlarini ortib, Yorkat mavzesiga ko'chib keladilar. Bu yerni obod maskan ekanligini ko'rib muqim bo'lib qoladilar. 45307 kishi, ya'ni G'ulja aholisi Valiboyga ishongani uchun, qolaversa, zulmdan aziyat chekkani uchun 1881- 1884- yillarda uning ortidan ergashganlar. Odamlar joylashib bo'lishgandan keyin atroflarida jarlari ko'p bo'lgani uchun bu yerni Jarkent deb atashgan. Ko'chib kelganlar dastlab o'z uylarini bitkazib olgunlarigacha vaqtincha g'orlarda qazib yashab turganlar.

Muqarrar qilib bir makonni bori,
Muxolif anga hech qilmasdan bori.
Bo'lib Yorkat nomi ul yangi shahar,
Ichidin bolib joriy bir necha hunar.

Jarkent hozirgi Qozogiston respublikasi Olma – Ota viloyati Panfilov tumani markazi hisoblandi. 1942 yilgacha Jarkent, 1942-1991 yilgacha Panfilov deb nomlandi. Valiboy Jarkentga ko'chib kelgach, mahalliy aholi oqsoli Jamoliddin Jalilovning yaqin maslatchisiga aylanib, o'zi bilan ko'chib kelgan aholiga uylar bunyod etadi. Ikki o'rtadagi o'zaro munosabatlarni yaxshilanishi uchun o'z hissani qo'shgani uchun Rossiya va Xitoy hukumati tomonidan orden va medallar bilan taqdirlangan.⁸

Valiboy 1886- yilda qurdirgan masjid hozir ham saqlanadi. Bu ajoyib masjidni Valiboy birorta mix ishlatmasdan bunyod etishga qaror qiladi. Shunday ustani qidiradi va nihoyat topadi. Shanxayda yashadigan Xun Pit ismli usta Yorkentga kelib, 10 yil vaqt sarflaydi va birorta mix ishlatmay masjidni barpo etadi. Evaziga hech qanday mablag' olmaydi.⁹ Valiboyni amalga oshirgan xayrli ishlarni kelgusi avlodga ibrat sifatida yozib qoldirishni istagan kishilar mingboshi Sulton Mahmuddan iltimos qiladilar. Sulton Mahmud ularning iltimosini

⁷ Devoni Shavqiy-2. O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi.№ 1872. 133-b.

⁸ N.Abdulaxatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan:"Usmon Nosir media"-2022-B

⁹ 112 Г. К. Гинс.Очерки из поездки по Семиречью//Исторический вестник,1911,№8 ,1913,№10.

Shavqiyga yetkazadi. Doston yozib bo'lingach, Mulla Shams Shavqiy katta miqdordagi pul bilan munosib taqdirlanadi.

Shavqiy o'z dostonini yaratgan ekan, xilma-xil his-tuyg'ularni kechinmalarini, voqealikka bo'lgan munosabatini, shaxsiy munosabatini ifodalaydi. Shoir Valiboy obrazini tasvirlash orqali inson qaysi yo'ldan borsa, Haqiqiy barkamollikka erishadi degan savolga javob beradi. Komil musumon odam dastlab mukammal e'tiqod sohibi bo'lishi kerak:

Sipos ila hamd-u sano beshumor,
Banom karambaxsh Parvardigor.
Erur fard yakto vahayyu azal,
Ani zotig'a vasf erur lam yazal¹⁰.

Mazmuni: borliqni yaratgan, abadiy, so'nggi yo'q, karamli va yakka-yu yagona Oliy zotga behisob hamd-u sano bo'lsin.

Chunki Olamni mukammal qonun-qoidalar asosida yaratgan Oliy Zot, har bir hodisa, har qanday go'zallikdan, maxluqotdan xabardor, ularning hattoki o'ylaridan ham ogohdir. Komillikning birinchi sharti, demak, inson iymone'tiqodda sobit bo'lishi kerak:

Qilub bandag'a oncha ehsoni jud,
Adamdin ani kelturib dar vujud,
Yana ahsani surat aylab ato,
Solub ani ko'nnglig'a zavq-u safo.
Mukarram qilub aql iymon ila

Muazzam etib ilm-u urfon ila.(144-bet) sarvari anbiyo,
Iymon bilan ziynatlangan inson hayotda ezgu ishlarni amalga oshirishi uchun Ibrat bo'la oladigan ustozga ergashishi kerak.

Du olam shafi' chirog'i umam,
Imomi haram sarvari anbiyo,
Nabiyu valiyga jamiga peshvo.
Falak saqfida axtar toza nur,
Parvari shu'la to vaqti yavmun -nushur¹¹(145- bet)

Ikki olam sarvari bo'lgan Rasuli Akramning tug'ilishi Yaratganning mo'jizasi bilan nurning badandan badanga o'tishi va Qur'oni Karimning - Furqonning osmondan tushirilishi, Me'roj kechasi haqidagi fikrlar dostonida hayotiy misollar, go'zal tashbehlar bilan ifodalangan:

O'shal pok tiynatli gardun janob,
Solub zulmat ayvonig'a oftob.
Sharaf barchadin tug'di quyosh,
Shu'oyi jahon mulkiga bo'ldi fosh.(146-bet)

Mazmuni: Sarvari koinotning dunyoga kelishi zulmning qora ayvoniga yorug'lik bo'lib kirib, atrofni quyosh yanglig' yoritib yubordi. Bu o'rinda dinsizlik, ilmsizlik avj olgan davr zulmatga, qorong'ilikka o'xshatilgan. Har tun

¹⁰ N.Abdulhatov, Sh.Qo'ldoshev. Mulla Shamsiddin Shavqiy. Namangan:"Usmon Nosir media"-2022-B

¹¹ Yavmun- nushur- qiyomat, oxirat.

ortidan kun bo'lganidek, Muhammad alayhissalomning dunyoga kelishi nurdek issiqlik, baxt olib keldi deya ta'riflanadi.

O'zbek adabiyotida ideal shaxs obrazini yaratish hamma davrlarda bir xil ahamiyatga ega bo'lgan. Xususan, Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida Farhod obrazi komillikka yetishgan timsol sifatida adabiyotshunos olimlar tomonidan bir necha marta e'tirof etilgan¹². Jumladan, Z.Isomiddinov "Shavqi Navo" deb nomlangan to'plamida Farhod obrazi bilan payg'ambarimiz obrazini biriga qiyoslaydi. Buni tahlillarda ko'rsatib berishga harakat qilamiz. Muhammad alayhissalom islom dini targ'ibotiga kirishgan paytlarida u zotni o'ldirishga jazm etgan kishilar ko'p bo'lgan. "Kim seni endi mening qo'limdan qutqara oladi?!" deya aziz boshlari uzra qilich ko'targan kimsalarga qarab: "Olloh qutqaradi!" deb aytishi bilanoq qotil qo'lidan qilich yerga tushib holi yomon bo'lib, shu sababli islomni qabul qilgani bir necha bor qayd qilingan (Ulardan biri hazrat Umar edi).

Navoiy dostonida tasvirlanishicha, Farhodni behush holda asir olib, Xusrav qoshiga keltirishadi. Tabib dorisidan o'ziga kelgach, Farhod Xusravga nazar tashlaydi. Farhodni asir olgan Xusrav uni o'ldirish oldidan bir ko'rish, savol-javob qilib, "aybini" bo'yniga qo'yish niyatida edi, ammo uni ko'rishi bilanoq holati o'zgaradi, yomon fikridan qaytadi:

Shukuhidin yetib Xusravga tag'yir,
Qilib ishq o'ti ko'ngliga ta'sir.
Unutti aylamakni qatl-u bedod,
Anga boqib takallum qildi bunyod.

Ya'ni, qotil Xusrav asir holdagi Farhodga ko'zi tushishi bilanoq, uning shukuhini ko'riboq o'ldirish fikridan qaytadi.¹³ Demak, insonning har bir qilgan amallari uning tashqi qiyofasida aks etishi Farhodni komil insonligini hatto Xusrav ham anglab unga nisbatan yovuzlik qilish fikridan qaytib, uni ozod qilishni chin ko'ngildan istab, yordam bermoqchi bo'ladi.

"Riyozul muslimin" asarida Rasuli Akramning nafaqat qiyofalari, balki, har bir bajargan ishlari mo'minlar uchun bir ibrat bo'lishi alohida ta'kidlanadi. Jumladan, Ro'zi Mahshar kuni odamlar saf-saf bo'lib maydonga kelishlari, nomayi a'mollari o'ng va chap tomondan berilishi, yaxshi va yomon amallari uchun savol-javob muqararligi barobarida, ezgulik ulashgan muslim-insonlarga Yaratganning mukofoti borligi qayd qilinadi:

Qizib mag'zi sar aylagay anda jo'sh,
Chekar ko'kka ahli qiyomat xaro'sh.
Solur anda do'zax ahli rustaxez,
Bo'lur vahmidan zahralar rez-rez.
Kelur avjiga hashr hangomasi,
Tegib ilgiga har kimning nomasi.
O'z ahvoliga barcha hayron bolub,
Na qilmoqni bilmasdan giryon o'lub.¹⁴

¹² N.Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik.T.: -1965, 446-b.

¹³ Z.Isomiddinov. Shavqi Navo." Tamaddun", 2021, 17-bet.

¹⁴ Devoni Shavqiy -2.O'zFa Sharqshunoslik instituti. H.Sulaymonov fondi. № 1872.130-B.

Muhammad Payg'ambarimizning boshqalardan ajralib turadigan jihatlari shunda ediki, qalbida zarracha iymon nuri bo'lgan insonning gunohlariga yarasha jazosini olgandan keyin poklanmaguncha jannatga kira olmasliklari hadislarda bir necha o'rinlarda ta'kidlanadi.

Matn mazmunidan shuni anglash kerakki, har bir inson kim bo'lishidan yoki qaysi dinga itoat etishidan qat'iy nazar har bir bosgan qadamini o'ylashi va xatolarga yo'l qo'ymasligi uchun harakat qilishi kerak. Islom dinining asosi poklik bo'lgani, qolaversa, riyozat insonni kufrdan, dangasalikdan va buzg'unchilikdan saqlashi dostonning bir necha o'rinlarida misollar bilan izohlashga harakat qilinadi:

Agar bo'lmasak kufr eliding yiroq,
Mabodo u chora dinimizdan chirog'.
Yetar bizga kufr ahlidin ko'p sitam,
Bo'lur sha'mi imonimiz nuri kam (150- bet)

Insonning hayot shami qachondir o'chadi, ammo uning qalbi imon nuri bilan munavvarlansa, u hech qachon tushkinlik qa'riga cho'kmaydi, u boshiga kelgan turli mashaqqat sinovlarni sabr, chidam va mashaqqat bilan yengib o'tadi. Zero, bu zahmat uni faqat komillikka, baxtga va huzur-halovatga yetaklaydi degan g'oya dostonning asl mazmunini tashkil etadi. Har bir go'zallikda, har bir zarrada, har bir hodisada Yaratganning tadbiri va uning jamoli tajalli etadi. Demak, Mulla Shams Shavqiy Namangoniyni "Riyozul muslimin" asari har qanday davr uchun, xususan, bugungi kun uchun ham qimmatli manba bo'lib insonlarga xizmat qilishi tabiiydir.

**MATEMATIKA O`QITISHDA YANGI PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNING O`RNI***Umarova Mohigul**Samarqand viloyati Nurobod tumani**Nurbuloq shaharchasi 41-maktab**Matematika fani o`qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematikani o`qitishda hozirgi zamonaviy axborot texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari hamda matematika o`qitishda interfaol metodlar va ulardan samarali foydalanish usullari haqida so`z yuritiladi.

Kalit so`zlar: geometrik shakllar, "Fikriy hujum" metodi, "6x6x6" metodi, "Klaster" metodi, "Charxpalak" metodi.

Абстракт. В данной статье рассказывается о преимуществах использования современных информационных технологий в обучении математике, а также интерактивных методах и методах их эффективного использования в обучении математике.

Ключевые слова: геометрические фигуры, метод «Мозговой штурм», метод «6x6x6», метод «Кластер», метод «Чархпалак».

Abstract. This article talks about the advantages of using modern information technologies in teaching mathematics, as well as interactive methods and methods of their effective use in teaching mathematics.

Key words: geometric shapes, "Brainstorming" method, "6x6x6" method, "Cluster" method, "Charkhpalak" method.

Kompyuter texnikalarini ta`lim muassasalariga tatbiq etish, o`qitish jarayonini optimallashtirishga keng yo`l ochib beradi. Keyingi o`n yillikda matematika fanini o`qitishda kompyuterlardan foydalanish bir necha asosiy yo`nalishlarda olib borildi. Bularga kompyuter yordamida bilimni baholash, turli tipdagi o`rgatuvchi dasturlarni ishlab chiqish va rivojlantirish, bilishga oid matematikaviy o`yinlarni ishlab chiqish va boshqalar kiradi.[1] Matematika o`qitishda kompyuterlarni qulayligini yana bir yo`nalishi ayrim o`quv holatlarini modellashtirishdir.

Modellashtirilgan dasturlardan foydalanishning maqsadi, o`qitishning boshqa usullari qo`llanganda tasavvur qilish, ko`z oldiga keltirilishi qiyin bo`lgan materiallarni tushunarli bo`lishini ta`minlashdan iborat.

Modellashtirish yordamida o`quvchilarga ma`lumotlarni grafik rejimda kompyuter multimediasi ko`rinishida taqdim qilish mumkin. Shu boisdan ular matematikani chuqur o`rganish va o`quv jarayonida sezilarli darajada mustaqillik namoyon etishga moyil bo`ladilar. Ko`p holatlarda vujudga keladigan matematik muammoni tez va berilgan aniqlikda hal etish uchun professional matematikdan o`z kasbi bilan bir vaqtda ma`lum bir algoritmik til va dasturlashni bilishi talab qilinadi.[2] Shu maqsadda XX asrning 90-yillarida matematiklar uchun ancha qulayliklarga ega bo`lgan matematik sistemalar yaratilgan. Bu maxsus sistemalar yordamida turli sonli va analitik matematik hisoblarni, oddiy arifmetik hisoblashlardan boshlab, to xususiy hosilali differensial tenglamalarni yechishdan tashqari grafiklarni yasashni ham amalga oshirish mumkin.

Matematika fanlarini o'qitishga yangi texnik vositalar, shu jumladan, kompyuter va boshqa axborot texnologiyalarining jadal kirib kelayotgan hozirgi davrida fanlararo uzviylikni ta'minlash maqsadida informatika fani yutuqlaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir.[3]

Axborotlarni ifodalash va uzatishga bo'lgan ehtiyoj so'z, yozuv, tasviriy san'atda, kitob chop etish, pochta aloqasi, telegraf, telefon, radio, oynai jahon va ishlab chiqarishning boshqa jabhalarini boshqarishning barchasi kompyuter texnologiyalari yordamida osongina hal qilinmoqda. Buning siri shundaki, axborotning katta qismi, shu paytgacha asosan, qog'ozlarda, magnit tasmalarida, ya'ni EHM dan tashqarida saqlanmasdan, matn, chizmalar, sur'atlar, tovushlarning barchasini axborot shaklida EHM larda saqlash, qayta ishlash va uzatish usullarini ishlab chiqilganligidadir.

Kompyuter texnologiyasida matnlar, tasvirlar, ovozlari, shakllar va shunga o'xshash boshqa ishlarni amalga oshirish imkoniyatlari maxsus dasturlash yordamida juda yengil va tezkorlik bilan hal etilmoqda. Shuning uchun matematika, fizika, ximiya, biologiya va boshqa fanlarni o'qitishda kompyuter texnologiyasidan foydalanish ijobiy natijalarni olib kelmoqda.

Zamonaviy ta'limni tashkil etishda qo'yiladigan muhim tadbirlardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda ma'lum faoliya yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda bu borada kata tajriba to'plangan bo'lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Ta'limni isloh qilinishi jarayonining ajralmas, muhim qismi hisoblangan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar ta'lim jarayoniga o'zlari bilmagan holda qiziqishi bilan kirishib ketadilar. Tajriba shuni ko'rsatadiki, zamonaviy interfaol strategiyalar bo'lga bilimlarni samarali o'zlashtiradi. Chunki bugun sinflarni to'ldirib o'tirgan o'quvchilar sho'x beg'ubor bolalik gashtini surayotgan, ba'zan xayolparast bolalardir. Ular orasida hatto 45 daqiqalik dars jarayonining nihoyasini intiqlik bilan kutib, ta'limga yuzaki qaraydigan o'quvchilar ham yo'q emas.

Matematikani o'qitishda texnologiyadan foydalanishning kengaytirilganligi o'quv jarayonini yanada moslashtirishga imkon beradi. Texnologiya o'quvchilarga matematik tushunchalarni ko'rish va ular bilan o'zaro aloqada bo'lish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Talabalar o'yinlar, simulyatsiyalar va raqamli vositalar yordamida o'rganishlari va kashfiyotlar qilishlari mumkin O'qituvchilar va talabalar uchun eng yaxshi platformalardan biri bu veb-grafikali kalkulyator Demos. Demos sinf faoliyati sahifasida bilan o'ynab va matematik g'oyalarini test va, shuningdek, almashish va hamkorlik talabalarni jalb qilish uchun katta

boshlanish nuqtasi hisoblanadi. Texthelp-ning STEM taklifiga yangi qo'shimchalar - EquatIO mathpace , o'quvchilar va o'qituvchilar matematik tenglamalar va formulalarni Desmos grafiklari, geometrik shakllar, manipulyativalar va qo'lda chizilgan rasmlar bilan birlashtiradigan raqamli doskani yaratadi.

Matematik ta'limga texnologiyani integratsiyalashuvi uchta muhim omil bilan bog'liqligi aniqlandi; texnologiya, o'quv faoliyati va vazifalarini loyihalash; o'qituvchining roli; va ta'lim mazmuni. O'qituvchi o'rganishni tashkil qilishi kerak, masalan, texnologiyaga boy faoliyat natijalarini sintez qilish, asbobdan foydalanishning samarali usullarini ishlab chiqishda yordam berish va texnologik muhitdagi tajribalarni qog'oz va qalam bilan ishlash yoki boshqa matematik mashg'ulotlar bilan bog'lash.

Matematika o'qituvchilari matematik amaliyotni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'zgartirishi uchun hammualliflar va tadqiqotchilar sifatida konstruktiv jarayonning bir qismi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi; Shunga qaramay, loyihalashtirish jarayoni juda qiyin, bu yerda: vositalarning matematik ifoda va muloqotga dialektik ta'sirini hisobga olish kerak va loyihalash va tahlil qilishning turli markazlari mavjud. O'quvchilar texnologiyani mustaqil ravishda ijobiy ta'lim yutuqlariga olib keladigan usullardan foydalanishlari ehtimoldan yiroq emas. O'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro ta'sirida samarali amaliyot ishlab chiqilishi va rivojlanish o'qituvchi tomonidan boshqarilishi kerak. Bunga erishish uchun o'qituvchilarning texnologik va pedagogik mazmun bilimlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan malaka oshirish jarayoni zarur. Va nihoyat, raqamli texnologiyalardan foydalanish izchil ta'lim kontekstiga kiritilishi kerak.

Hozirgi kunda matematika darslarida foydalaniladigan interfaol metodlardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

“Fikriy hujum” metodi. Mazkur metod o'quvchilarning darslar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish uchun xizmat qiladi.

“6x6x6” metodi. yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangidan shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“Klaster” metodi. Klaster (g'uncha, bog'lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo'lib, u o'quvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq o'ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun

sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi.

“Klaster” metodi aniq obyektga yo'naltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

“Charxpalak” metodi. “Charxpalak” texnologiyasidan o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida, dars boshi va oxirida, biror bo'lim tugatilganidan keyin, o'tilgan mavzularni o'zlashtirganlik darajasini baholashda, takrorlash, mustahkamlash, oraliq va yakuniy nazoratlarni o'tkazishda foydalanish mumkin. Mashg'ulotlarni yakka va guruh shaklida tashkil etsa bo'ladi. Qolaversa, o'z ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamragan holda turli mazmun va xarakterga ega mavzularni o'rganishda ham asqotadi.

Mutaxassislarning ta'kidlashlaricha, matematikani yaxshi o'zlashtirgan o'quvchining tahliliy va mantiqiy fikrlash darajasi yuqori bo'ladi. U nafaqat misol va masalalar yechishda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham tezkorlik bilan qaror qabul qilish, muhokama va muzokara olib borish, ishlarni bosqichma-bosqich bajarish qobiliyatlarini o'zida shakllantiradi. Shuningdek, matematiklarga xos fikrlash uni kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan ishlar, tevarak-atrofdagi sodir bo'layotgan voqea-hodisalar rivojini bashorat qilish darajasiga olib chiqadi. Matematika fani insonning intellektini, diqqatini rivojlantirishda, ko'zlangan maqsadga erishish uchun qat'iyat va irodani tarbiyalashda, algoritmik tarzda tartibintizomlilikni ta'minlashda va tafakkurini kengaytirishda katta o'rin tutadi.

Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi voqea va hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berish, ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun matematik madaniyat — umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Matematika fanini nazariylashtirgan holda o'qitishga yondashishdan voz kechib, o'quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tatbiq eta olish salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishga erishish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini namoyon qilish va faollashtirishga e'tiborni kuchaytirish – davr talabi.

Matematik ta'limga kompetensiyaviy yondashuv o'quvchilarda kasbiy, shaxsiy va kundalik hayotda uchraydigan holatlarda samarali harakat qilishga imkon beradigan amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni hamda matematik ta'limning amaliy, tatbiqiy yo'nalishlarini kuchaytirishni nazarda tutadi.

Mamlakatimizning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi yosh avlodning o'zgaruvchan dunyo mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishi, fanlarni mukammal egallashini taqozo etadi. Bu esa ta'lim tizimiga, jumladan, matematikani o'rgatishga ilg'or milliy va xalqaro tajribalar asosida standartlarni joriy etish orqali ta'minlanadi.

Matematikaning hayotimizda tutgan beqiyos o'rnini inobatga olingan holda mazkur fan birinchi sinfdanoq maktab darsliklariga kiritilgan bo'lib, yurtimizda barcha aniq fanlar qatori matematika ta'limini zamon talablari asosida

takomillashtirib borish, uni o'qitishda eng so'nggi pedagogik va innovatsion usullar, multimedia vositalari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, o'quv fanini akademik bilim berishdan ko'ra ko'proq hayot bilan bog'lash, amaliy misol va masalalarni yechish, o'quvchilarni mustaqil izlanish, o'qibo'rganishga jalb etishning ahamiyati beqiyos.

Dars jarayonida o'quvchi o'zini majburan partaga mixlab qo'yilgandek his etmasligi, aksincha, mashg'ulotlarda katta ishtiyoq, kuchli xohish bilan qatnashishiga erilishi lozim.

Matematik bilimlar nafaqat baho olish uchun savol-javoblar yoki imtihonlarda, balki uyda, ish jarayonida, sport va san'at bilan shug'ullanishda, savdo-sotiq, oldiberdi – hayotning har bir lahzasida o'quvchiga naf berishini u chuqur anglab yetishi muhim. Buning uchun esa mazkur fan o'qituvchisi o'tayotgan mavzularini bevosita hayot bilan bog'lab, biror misol yoki masala, topshiriqlarni turmushdagi oddiy vaziyatlar yordamida yechishga o'rgatishi zarur.

Pedagogik, kompyuter va axborot texnologiyalar ta'lim jarayonini tashkil etish, tayyorlash, ilmiy-metodik materiallar bilan ta'minlash, ta'lim jarayonini amalga oshirish, ta'lim natijalarining sifatini baholashdan iborat bo'lgan yaxlit tizimda o'z ifodasini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azlarov T., Monsurov X . Matematik analiz. -T.: «O'qituvchi». 1986.
2. Alixonov S. «Matematika o'qitish metodikasi». T., «O'qituvchi» 1992.
3. Alixonov S. “Matematika o'qitish metodikasi” Qayta ishlangan II nashri. T., «O'qituvchi» 1997 va boshqalar elementar matematikadan masalalar.

МУСИҚА ФАНИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИМИЗНИ АКС ЭТТИРИШ

Ашурова Шарифахон Аскаровна

Андижон вилояти Жалакудук тумани

Баркамол авдод болалар мактабининг мусиқа тўғарак раҳбари

28- мактаб мусиқа фани ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада мусиқа фанини инсониятга фойдали томонлари миллий қадриятларимиз урф одатларимиз ҳақида ёзилган. Бу мусиқий товушлар, образлар, тафаккур ва ҳиссиётлари дунёси киши руҳини кўтаради, уни борлиқ билан бирлаштиради, гоҳида тасаввурлар, ҳаёлларнинг тушунтириб бўлмас имкониятларини очади, дунёнинг чексиз кенгликларига олиб кетади, ҳақиқатга, идеалга яқинлаштиради, ҳаётимизни маъноли, мазмунли, маънавий бой ва гўзал қилади.

Калит сўзлар: мусиқа санъати, чолғу асбоби, инсон руҳияти, товушлар, образлар, таълим тарбия.

Abstract. In this article, the useful aspects of the science of music for mankind are written about our national values and traditions. This world of musical sounds, images, thoughts and feelings elevates the human spirit, unites it with existence, sometimes opens up the inexplicable possibilities of imagination and imagination, takes us to the infinite expanses of the world, brings us closer to the truth and ideal, makes our life meaningful, meaningful, spiritually rich and beautiful.

Key words: musical art, musical instrument, human spirit, sounds, images, education.

Абстракт. В этой статье написаны полезные аспекты музыкальной науки для человечества о наших национальных ценностях и традициях. Этот мир музыкальных звуков, образов, мыслей и чувств возвышает человеческий дух, соединяет его с бытием, открывает порой необъяснимые возможности воображения и воображения, уносит нас в бескрайние просторы мира, приближает к истине и идеалу, делает нашу жизнь осмысленной, осмысленной, духовно богатой и красивой.

Ключевые слова: музыкальное искусство, музыкальный инструмент, человеческий дух, звуки, образы, образование.

Курраи заминда ҳаёт мавжуд экан, мусиқа санъати инсониятга олам олам завқ улашиб келган ва шундай бўлиб қолади ҳам. Чунки мусиқа санъати халқ ижодининг бир қисмигина эмас, балки инсон руҳининг тарбияловчисидир. Мусиқа инсон дунёқарашини шакиллантиради, ўз кучига ишониш, рухий иродани тиклаш, вақтинча мувоффақиятсизликлар олдида тушкунликка берилмаслик каби ҳислатларни тарбиялайди.

Ўрта асрлардаёқ Шарқнинг буюк мутафаккирлари мусиқанинг инсон организмига ва психологиясига таъсири масалаларини ўрганишган. Жумладан, Форобийнинг “Мусиқа ҳақида катта китоби” ва бошқа асарлари, Ибн Синонинг “Китобаш-шифо”, “Китоб ан-нажот”, “Донишнома” каби асарларининг мусиқа ҳақидаги бўлимлари, Абдурахмон

Жомийнинг “Рисолаи мусиқа китоби” шулар жумласидандир. Буюк қомусий олим, мусиқа чолғуларини мохирлик билан чалган Абу Наср Фаробий ўз ижроси билан кишиларни қувонтириш ёки қайғуга солиш, овутиш ёки чуқур ўйга толдириш, хурсанд қилиш, ҳайратга солиш ва ҳатто ухлатиб қўйишнинг уддасидан чиқа олганлиги ҳақидаги ҳикоят ва ривоятлар бизгача етиб келган. Профессional мусиқачи, мутахассис мусиқа психологиясидаги кўп жиҳатларни етарли даражада ўзлаштириб олиши керак. Бу мусиқий товушлар, образлар, тафаккур ва ҳиссиётлари дунёси киши руҳини кўтаради, уни борлиқ билан бирлаштиради, гоҳида тасаввурлар, ҳаёлларнинг тушунтириб бўлмас имкониятларини очади, дунёнинг чексиз кенгликлариغا олиб кетади, ҳақиқатга, идеалга яқинлаштиради, ҳаётимизни маъноли, мазмунли, маънавий бой ва гўзал қилади.

Ҳа, мусиқа рухий таъсир имкониятига эга. Ундан таълим-тарбия мақсадларида фойдаланиш, бу борада унинг салмоғини янада кенгайтириш зарурлигини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

Мусиқа тарбияси жараёни инсон мусиқа маданиятининг умумий, шахсий асосларини шакллантиришга, мусиқа ўқитиш жараёни эса муайян мусиқий билимлар, малака ва кўникмаларни эгаллашга йўналтирилган.

Мусиқий ривожланиш жараёни ҳар бир алоҳида инсоннинг мусиқа маданияти ва мусиқий қобилиятлари ҳамда рухий-физиологик имкониятларининг умумий ўсиб бориши билан боғлиқ. Қобилиятлар – бу ташқи дунё билан ўзаро алоқалари жараёнида шаклланадиган кишининг ривожланишидаги ички шарт-шароитлардир.

Одамни бошқа тирик мавжудотлардан ажратиб турувчи қобилиятлар унинг табиатини ташкил этади, лекин одам табиатининг ўз – бу тарихий маҳсулотдир – деб ёзган эди С.Л.Рубинштейн. Одам табиати унинг меҳнат фаолияти натижасида тарихий ривожланиш жараёнида шаклланади ва ўзгариб боради. Интеллектуал қобилиятлар одам табиатини ўзгартира бориши давомида уни англаб, тушуниб бориши билан шаклланган, унинг бадиий, мусиқий ва шу каби қобилиятлари санъатнинг бошқа турли кўринишларини ривожлантириш билан бирга юзага келган.

Ижодий ривожланиш бу педагогик–психологик жараёнда шахснинг барча индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилинган бўлиб, унинг мақсади болани мустақил товуш ечимларини излаш, кузатиш, кашфиётларга йўналтиришдан иборат.

Шахснинг мусиқий ривожланиши, тарбияси ва шаклланиши мусиқий педагогикасининг умумий асослари бўлими бош мавзулари ҳисобланади. Инсоннинг мусиқий ривожланиши унинг мусиқий қобилиятлари ва мусиқа маданиятининг бир бутун ташкил топиши ва шаклланиши жараёни сифатида намоён бўлади. Мусиқий ривожланиш бу шахс мусиқа маданиятининг жисмоний, ақлий ва маънавий ривожланишидаги туғма ва ўзлаштирилган, миқдор ва сифат ўзгаришларининг ҳар томонлама такомиллашуви. Инсон ўзининг мусиқий ривожланишида қатор ёш босқичлардан ўтади. Инсоннинг ёшига хос умумий хусусиятларини ўрганиш билан психологиянинг махсус соҳаси-ёш психологияси шуғулланади.

Чақалоклик, гўдаклик ёшида, ҳаётининг биринчи йилида бу кўпроқ она айтадиган алла кўшиғи ҳамда болани ўраб туган мусиқий муҳит билан боғлиқ. Ҳаётининг иккинчи ва учинчи йилларида бола юра бошлаганда, у катталар ортидан айрим мусиқий ва кўшиқ жумлаларини такрорлай олади. Бу ёшда ритмик эшитиш қобилияти фаол ривожлана бошлайди, бу болага мусиқани алоҳида ритмик ва рақс ҳаракатлари билан ифодалашга имкон беради. Уч ёшда, бола —ўзининг мен ини англаб ета бошлаганда унинг истаклари ва мен ўзим каби талаблари ифодаланган кескин вазиятларда, ота-оналар уни мусиқага ошно қилиш имконияти ҳақида ўйлай бошлайдилар. Болани уй шароитида мусиқа мактабига жойлаштиришга тайёрлаш мусиқа ўқитувчиси билан ўтказиладиган хусусий машғулотлар ва мактабгача таълим муассасасида мусиқа машғулотларида амалга оширилади.

Бошланғич мактабнинг биринчи синфларида боланинг овози ҳали заиф, нафаси қисқа бўлади, у кўшиқ сўзларини куйлашдан кўра кўпроқ сўзлаётганга ўхшайди. Шунинг учун кичкинтойлар учун қисқа жумлани ва ёрқин ифодали мазмунли кўшиқлар танлаш лозим. Бу уларда кўшиқга нисбатдан эътибор ва қизиқиш уйғотади.

Мусиқий-педагогик жараён ўзининг қонуниятлари, шакллари, босқичлари, услублари, умумий ва махсус, яқка ва жамоа назарий ва амалий, концерт ва мустақил мусиқий машғулотларига эга. Мусиқий педагогик жараённинг қонуниятларини аниқлаш учун ушбу барча алоқаларни таҳлил қилиш талаб этилади бу алоқаларни бир бутун ҳисобга олиш уларнинг бирлигига, жамият эҳтиёжларига боғлиқлигига миллий ва жаҳон мусиқа маданиятининг тараққиётига олиб келади.

Мавжуд педагогик вазифалар сақланган ҳолда Ўзбекистонга хос миллий кадрлар, анъаналар, халқ ижоди, мусиқа меросини болаларни идрок этиш қобилияти даражасида босқичма – босқич тадбиқ этиш назарда тутилади.

Эрталабки бадан тарбия, турли шаклдаги машғулотлар, меҳнат, сайр, нафосат соатлари, ўйин кулги, байрамларга оид асарларни аниқ режалаштириб, ўз ўрнида ва меъёрида қўллаш «Миллий тафаккур» муаммосининг ечимига эришишда муҳим омил бўлади. Аввалам бор, мусиқа репертуарлари болажонларда жонажон Ватанга муҳаббат, меҳнатсеварлик, табиатини эъзозлаш, дўстлик, ҳамжиҳатлик, раҳм – шафқат каби хислатлар мусиқавий образлар орқали идрок этилишга қаратилган.

Бунда Республика миқёсидаги ижодкор тарбиячиларнинг илғор тажрибалари натижаси, янгича ишлаш методикасига асосланган мусиқий репертуарлари болаларнинг ёшига мос бўлган (билим ва малакалар даражаси, мусиқага муносабати, қизиқиши, қобилияти, соғлиғи, кайфияти, боғчадаги муҳит ва бошқалар) ҳолатларни мусиқий фаолият турларини ҳисобга олган ҳолда беш қисмга бўлинади. Ўқув материаллари чоракларга тақсимланган бўлиб, болаларнинг меҳр фаолият турларига муофиқ танланиши дастлабки билим ва кўникмаларни эгаллашда, таълим мақсадларни эгаллашда муҳим аҳамият касб этади. Машғулотнинг тузилиши ўқув материалларининг мазмунидан келиб чиқиш лозим. Бунда асарнинг тарбиявий аҳамияти,

уларнинг бадий гоявий савияси, болалар ёшига мослиги, асар мавзусининг хилма – хиллиги ҳисобга олинади.

Маълумки, муסיқий фаолият муסיқа тинглаш, кўшиқ айтиш, муסיқий ритмик ҳаракат, болалар чолғу асбобларида чалишни ўрганиш каби турларга бўлинади.

Ҳар бир фаолият тури боланинг муסיқий дидини ривожлантиришга ёрдам бериб, маълум малакани шакллантиради. Муסיқашунос олимлар болаларни муסיқий тарбиялашда муסיқа тинглаш фаолиятига алоҳида эътибор бермоқдалар.

Педагогика фанида кўшиқ айтиш фаолиятининг тарбиявий аҳамияти алоҳида таъкидланади. Миллий руҳни ўзида акс эттирилган халқ кўшиқ, лапарлари болаларни оламни бадий хис ва идрок этишларига, завқланишларига ёрдам беради. Муסיқа образларга муовиқ турли тавсифдаги ҳаракат ва рақсларни, ўйинда эса турли образларни тасвирлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки ҳаракат муסיқий қобилиятни шакллантириш ва жисмоний ривожлантиришда жуда муҳимдир. Ҳаракатда асарнинг бадий мазмуни, кайфияти акс эттирилади. Куй, ритм, тембр, регистр, темп, динамика тусларини хис этган ҳолда кўл, оёқ, гавда қоматларни муסיқага мос равишда ҳаракатлантириш муסיқий – эстетик ва жисмоний тарбия ўртасида узвий боқлиқликни таъмин этади.

Болалар чолғу асбобларидан, айниқса, ўзбек чолғу асбобларида ижро этилган ранг – баранг оҳанглар болаларни созларнинг жарангдор овози билан таништиради. Уларда ажабланиш, завқланиш, қувониш каби ижобий рухий ҳолатлар вужудга келади. Дастур мазмунида чолғу созлари билан таништириш билан бирга, билимлар ёшига мос бўлган урма чолғу созлар ва муסיқий ўйинчоқлар ёрдамида оддий ижрочилик усулларини бажара олишга ўргатиш вазифалари кўйилади.

Болаларнинг муסיқий ижодкорлигининг дастлабки куртаги намоён бўла бошлайди. Иқтидорли болалар оддий кўшиқ, ўрганган рақс, ҳаракат турини мустақил яратган ижодларига мужассамлантирадилар, турли образларни янги талқин этадилар, давра ўйинларида таъсирчан хусусиятларини ўйлаб топадилар, ижодий ютуқларидан завқланадилар ва мамнун бўладилар. Муסיқа фаолиятидаги бундай мустақилликнинг одимлари болаларимизни ёшлиқдан оқ санъатнинг сеҳрли оламида завқланишга, гўзал оҳанглардан лаззатланишга, муסיқани меҳр билан севиб, имконият даражаларини намоёниш этишга чорлайди.

Байрам эртаклари – болаларни бадий тарбиялаш шакллари билан бири. Байрам эртақларининг мақсади болаларни нафосат оламига олиб кириш, уларда ажойиб ёрқин тасуротлар қодирлиши: болаларда керакли байрам кайфиятини туғдириш, уларга шодлик бахш этиш ва ижодкорлик завқини ҳосил этишдан иборатдир.

Ижодий ёндашув тўғри ташкил қилинган байрам ва байрам шаклидаги тадбирлар (ўйин кулгилар, концертлар, сайл, аския, кулги дамлари нафосат соатлари, турли театр томошалари, қизиқарли ўйинлар, спорт мусобақа беллашувлари) болаларни кичик ёшдан бошлаб кўнгул очар ўйин ва байрам

эртақларининг моҳиятини англаб етиш, маънавий озуқа олиш, тасаввурни бойитишга хизмат қилади.

Ҳар бир гуруҳнинг ёши ва идрок этиш даражасига мувофиқ байрам эртақлари ва уюштириладиган ўйин кулгуларни ўтказиш мундарижаси таълим – тарбия мазмунида ўз аксини топган. Мусиқа раҳбари болаларга фақат билим берибгина қолмасдан, балки уларни янги ажойиб дунё мусиқа оламига олиб киради, санъатга қизиқтиради, уни севишга ўргатади.

Яхши ташкил қилинган мусиқий тарбия жараёни болаларни баркамол инсон қилиб ўстиришда кўмаклашади.

Бу ишда таълимнинг педагогик жамоаси иштироки ва фаоллиги ҳам муҳимдир. Болаларнинг саломатлигини муҳофаза қилиб, машғулотлар учун гигиеник талабларга жавоб берадиган даражада шарт шароитларини яратиш, эртақлар ва байрамтадбирларини ташкил этиш ва ўтказишга фаол қатнашиш боғча раҳбарияти ва тарбиячиларнинг педагогик бурчидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Апраксина О. Методика музыкального воспитания в школе Москва , 2003.
2. Апраксина.О.А. Методика музыкального воспитания в школе. (Учебное пособие для пед. институтов по спец. 2119 «Музыки и пение») -
3. М.: Просвещение, 2003-222с.
4. Методика преподавания музыкальных дисциплин: Сб. статей. -Т.: Ўқитувчи. 2009. -95 с.
5. Музыкальная психология: Учебное пособие. / автор сост. Кадиоров Р.Г., - Т.: Музыка, 2005. -80 с.
6. Музыкальное воспитание в школе. Вып.19.: Сб. статей. / Состав. О.Апраксина. М.: Музыка, 2007. -110 с.
7. Соипова Д. Мусиқа ўқитиш назарияси ва методикаси Ўқув методик қўлланма 2009 УзДК
8. Шарипова Г.Мусиқа ўқитиш методикаси. Маърузалар матни. 2000 й.
9. Зимина А.Н.Основы музыкального воспитания и развития. М. 2000 й.Интернет манбалари:

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNOVATSION
MENEJMENT**

Saidova Maftuna Rustamovna
Buxoro viloyati G'ijduvon tumani
55-sonli DMTT tarbiyachi

Annotatsiya. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida maktabgacha ta'lim tizimida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, ularni sifat jihatidan takomillashtirish, ta'limning mintaqaviy xususiyatlarini e'tiborga olish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish borasida keng ko'lamdagi ishlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat olib borayotgan, malakali, yosh, tashabbuskor, yuksak kasbiy tayyorgarlikka ega hamda zamonaviy fikrlovchi kadrlarni boshqaruv jarayoni masalalariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, uning ijrosini ta'minlash uchun maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarni boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha tuzilgan dasturlarni yanada takomillashtirish, o'quv materiallarni mazmunan va metodik tomondan tubdan yaxshilashni taqozo etadi..

Kalit so'zlar: direktor, bola, kompetensiya, tarbiyachi, pedagog, texnologiya, mahorat, innovatsiya, menejment.

Annotation. In the developed countries of the world, extensive work is being done to prepare competitive personnel in the preschool education system, to improve their quality, to take into account the regional characteristics of education, and to develop organizational and economic mechanisms. Particular attention is paid to the issues of the management process of qualified, young, enterprising, highly trained and modern-thinking personnel operating in the preschool education system. it requires radical improvement of materials in terms of content and methodology

Keywords: director, child, competence, educator, pedagogue, technology, skill, innovation, management.

Аннотации. В развитых странах мира ведется большая работа по подготовке конкурентоспособных кадров в системе дошкольного образования, повышению их качества, учету региональных особенностей образования, развитию организационно-экономических механизмов. Особое внимание уделено вопросам управления процессом управления квалифицированными, молодыми, предприимчивыми, высококвалифицированными и современно мыслящими кадрами, работающими в системе дошкольного образования, что требует кардинального совершенствования материалов с точки зрения содержания и методологии.

Ключевые слова: директор, ребенок, компетенция, воспитатель, педагог, технологии, мастерство, инновации, управление

Zamonaviy ta'lim tizimi maktabgacha ta'lim tashkiloti direktoriga tobora ko'proq talablarni qo'yimoqda, lekin boshqaruvdek muhim sohada direktorning mahorati eng kuchli talab hisoblanadi. Ta'lim darajasini oshirish asosan ta'lim tashkiloti direktorining ta'lim sifatini rivojlantirishdan manfaatdorligi, vaziyatning

o'ziga xos xususiyatlarini his etishi va kerakli vaqtda boshqaruv faoliyatiga o'zgartirish kiritishi bilan bog'liq.

Ta'lim tashkilotining yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga yo'naltirilganligi boshqaruvning tegishli darajasiga qo'yiluvchi bir qator talablarni ifodalaydi. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishda yangi yondashuvlarga asoslanib, zamonaviy direktor layoqatli mutaxassis fazilatlariga ega bo'lishi bilan birga, yuqori professional muloqot madaniyati va axloqiy-etik me'yorlarga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida turli xil maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud, takomillashtirilgan pedagogik texnologiyalar va usullar yuzaga kelib, amalda qo'llanilmoqda, innovatsion faoliyat ommalashmoqda. Asosan maktabgacha ta'limning yo'nalish va talablari o'zgartirilmoqda. Aynan shuning uchun ta'lim muammolarini zamonaviy darajada hal eta oluvchi yangi avlod direktori zarur.

Yangi turdagi direktor jamoa bilan ishlashda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishi, ularning qobiliyatlari, shuningdek ehtiyojlari va kasbiy talablarini hisobga olishi kerak. Direktor uchun xodimlarning tashabbusini ma'qullash, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga hissa qo'shish, shuningdek, har bir xodimini harakatga unday olishi muhimdir. Bugungi kunda zamonaviy pedagogik ta'sir ko'rsatish uslublariga ega, bundan tashqari boshqaruv mahoratini biluvchi mutaxassis zarur.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy direktori ish jarayonida bajaruvchi juda ko'p vazifalar ro'yxati mavjud. Boshqaruv vazifalari ro'yxati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Pedagog kadrlar tarkibining sifatini boshqarish. Bu vazifa pedagog kadrlar soni va ularning tarkibini belgilash sifatida tushuniladi, shu bilan birga mazkur vazifa malaka oshirish tizimi, jamoaviy ishni tashkil qilish va mehnatga haq to'lash tizimini o'z ichiga oladi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiya sifatini boshqarish.

3. Ta'lim texnologiyasi sifatini boshqarish. Zamonaviy ta'lim tizimida turli xil ta'lim texnologiyalarini loyihalashtirish muhim o'rin tutadi.

4. Moddiy-texnik boshqaruv sifatini boshqarish, jihozlardan foydalanish va o'quv xonalarini taqsimlashni o'z ichiga oladi.

5. Ta'lim infratuzilmasi sifatini boshqarish.

6. Axborot-uslubiy ta'minotni boshqarish qidiruv jarayonlarini tartibga solish va muhim ma'lumotlarni tahlil qilish, bilim olish uchun eng samarali uslubiy sxemalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

7. Ta'lim dasturi sifatini boshqarish, o'quv rejasi, tadbirlarni tashkil etish va malaka talablarini qamrab oladi.

8. Huquqshunoslik vazifasi direktor o'z ishida qonunlarni bilishi va qo'llay olishi, butun jamoaning huquq va burchlarga rioya etishini tashkil qilishni anglatadi.

9. Psixolog-vositachining vazifasi shundan iboratki, direktor nafaqat jamoada, balki ota-onalar va bolalar o'rtasida ham o'zaro tushunish va ishonch muhitini

yaratishi kerak. Jamoadagi nizolarni bartaraf etish qobiliyati maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining juda muhim vazifasidir.

10. Tashkiliy vazifa ma'lum bir tuzilmani, ichki tartibni yaratishni o'z ichiga oladi. Tashkiliy qobiliyatlar quyidagi fazilatlardan iborat: kasbiy kompetensiya, jamoatchilik, jamoada ishlash tuyg'usi, talabchanlik, faollik va maqsadga muvofiqlik.

11. Nazorat va faoliyatni muvofiqlashtirish, zaruratga ko'ra, nazorat paytida kamchiliklar aniqlangan taqdirda, ishda o'zgarishlar kiritilishini o'z ichiga oladi. Mazkur vazifa direktor talabchan, faol va tezkor bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Bu tashkiliy ko'nikmalarni namoyish etish direktorga jamoa faoliyatidagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olish yondashuvlarini tahlil qilishga yordam beradi.

Shuningdek, nazorat – maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatida tashqi va ichki ko'rsatkichlarni o'zgartirish jarayoni to'g'risida ma'lumot olish va keyinchalik rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun salbiy oqibatlarni bartaraf etish jarayoni. Boshqaruv vazifa sifatida boshqa vazifalarsiz mavjud bo'la olmaydi va boshqa vazifalar bilan birgalikda mavjuddir. Qayd etilgan vazifalar maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining zimmasida qanday mas'uliyat mavjudligini ko'rsatadi.

Boshqaruv madaniyati samarali boshqaruv faoliyati shartiga aylanadi, shuningdek boshqaruvchiga xos xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori boshqaruv madaniyatining mohiyati ta'lim jarayonini boshqarish tamoyillari, tashkiliy shakllari va texnologik usullarini bilishdan iborat. Boshqaruv madaniyati boshqaruv faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi, ong, xulq-atvor uslubi va aloqa, shuningdek, bevosita boshqaruvchining kasbiy faoliyati bilan bog'liq.

Boshqaruvchi o'z kasbiy vakolatlari, shuningdek, shaxsiy fazilatlaridan qay birini jamoa qabul qilgani va qay biri jamoada javob topa olmasligini tushunishi va kuzatishi kerak. Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktoriga xos fazilatlarni rasmiy ravishda psixologik, intellektual, ijtimoiy va professional sifatida belgilash mumkin. Qayd etilgan sifatlarning to'liq ro'yxati oddiyroq tarkibiy qismlardan iborat. Direktorlarga xos fazilatlarni uch guruh: professional, shaxsiy va ishbilarmonlikka ajratish mumkin. Shuningdek, direktor uchun pedagog kadrga bolani tushunishga o'rgatish muhimdir.

Haqiqiy pedagog kadrning shakllanishi pedagog kadrning bolani tushuna olish qobiliyatidan boshlanadi. Agar pedagog kadr bolaning ma'naviy dunyosini tushunishga harakat qilmasa, u holda kelajakda u endi ta'lim va sotsializatsiya jarayoniga ta'sir ko'rsta olmaydi. Boshqaruv faoliyati jarayonida boshqaruvchida, albatta, turli xil muammolar uchraydi va u mazkur muammolarni samarali hal qilish darajasi orqali uning vakolat darajasini aniqlash mumkin. Boshqaruv vakolati rivojlanishi nafaqat o'z-o'zini rivojlantirish va boshqaruvchi faoliyatida tajriba orttirish, balki boshqaruvchining malakasini oshirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining kasbiy qayta tayyorgarligiga bog'liq.

Butun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagog kadrlar jamoalarini boshqarishning zamonaviy usullari,

ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarni yaxshi biluvchi, innovatsiyalar bozorida samarali ishlashga qodir mutaxassislar kerak. Innovatsiya har bir tashkilot uchun murakkab va og'riqli jarayondir. Ammo innovatsiyalarsiz tashkilotlar, tashkilotlar va firmalar o'rtasidagi raqobat xarakteriga ega zamonaviy jamiyatda ishlash va rivojlanish mumkin emas.

Zamonaviy innovatsion jarayonlar juda murakkab va muqarrardir. Ular boshqaruvning istalgan sohasida rejalashtirishni takomillashtirish, boshqaruv organlarining tuzilishi va funksiyalari, kadrlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish muhimdir.

Innovatsiya – bu *yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (tovar, ish, xizmatlar) ko'rinishdagi innovatsion faoliyatning yakuniy natijasidir.*

Innovatsion jarayon - innovatsion o'zgarishlarni tayyorlash va amalga oshirishdan iborat bo'ladi va yagona bir butunni tashkil qiluvchi o'zaro bog'langan pallalardan tashkil topgan. Bu jarayonning natijasida amalga oshirilgan o'zgarishlar natijasida innovatsiya paydo bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi innovatsiyasi deb - MT tashkilotida ta'lim tarbiya va boshqarishning yangi usullarining yaratilishi, maktabgacha ta'lim tizimi faoliyatiga tadbiriq etilishi, tizimni yuritishda marketing yoki tashkiliy usullarning joriy qilinishi, yangi ish o'rinlarini tashkil etishni yoki tashqi aloqalarni o'rnatilishini o'zida mujassamlashtirgan faoliyatning yakuniy natijasi tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvida oxirgi uch yilda bir qancha innovatsiyalarni kuzatishimiz mumkin.

Masalan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5198-son Farmoni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" PQ-3305-son, 2017-yil 9-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3261-son, 2018-yil 5-apreldagi "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rag'batlantirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3651-sonli va 2018-yil 30-sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-3955-sonli qarorlarini keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari bunday qarorlarni bir qanchasini misol sifatida keltirishimiz mumkin.

Innovatsion faoliyat - deganda, iqtisodiy faoliyat sohasidagi jarayonlarni radikal tarzda o'zgartirishga yordam berishi mumkin bo'lgan biron bir yangilikni yaratish tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion faoliyat - bu tashkilot moddiy-texnika bazasini va ta'lim-tarbiyani yangilashga va rivojlantirishga imkon beruvchi yangi g'oyalar va ishlanmalarni yaratish, o'zlashtirish va tatbiq etishga qaratilgan jarayonlar majmuasi tushuniladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni tashkil etuvchi jarayonlar quyidagilar:

- g'oya va ishlanmalar yaratilishi;
- qo'shimcha pul mablag'larni yaratilishi;

- innovatsion mahsulot (yangi ta'lim tarbiya va xizmat turlari namunalari, dasturiy ta'minot va boshqalar)ni yaratilishidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining innovatsion faoliyati natijasida yuzaga kelgan g'oya va ma'lumotlarni tayyor turdagi ta'lim-tarbiya va xizmatlar holatiga keltirish mobaynida g'oyani rivojlantirish, uni moliyalashtirish, sinov guruhlarini tashkil etgan holda ularda yaratilayotgan ta'lim-tarbiya va xizmatlarni tadbiq etish hamda yakuniy bosqichda tayyor yangi ta'lim-tarbiya va xizmatlarga ega bo'lish jarayonini tashkil etish, uni qo'llab-quvvatlanishida, moliyalashtirishni tashkil etish uchun albatta boshqaruvning roli nihoyatda kattadir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda biz innovatsiyalarni yaratishda innovatsion menejmentning zarurligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki maktabgacha ta'lim tashkilotlari boshqaruvida innovatsion menejment usullaridan keng foydalanish orqali tashkilotda ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshishiga, hamda tashkilotning faoliyat davomiyligini ta'minlanishida ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotini samarali va oqilona boshqarish uchun ta'lim menejeri – mudir, direktor, direktor boshqaruv asoslarini puxta egallashi, direktorning ijobiy konstruktiv yondashuvi va yetakchilik vazifalari asosida zamonaviy samarali strategiya va maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish usullari hamda jamoa bilan ishlash texnologiyalarini tushunishi kerak.

Adabiyotlar

1. 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" O'zRQ-595-son qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 391-sonli qarori.
3. Fatxuddinov R.A. "Инновационный менеджмент: классификация, структуры и отличительные черты инновационных организаций; Экономические зоны, законы организации, научные подходы и принципы и др.": Учебник для вузов. Изд.5-э, испр., доп. «Питер», 2007.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 20-martda "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus
5. F. Qodirova, Sh. Toshpo'latova, M. A'zamova Maktabgacha pedagogika T.: Ilm-ziyo. 2019-yil
6. Abdullaeva Q. Yangi pedagogik texnologiyalar. Boshlang'ich ta'lim. «O'qituvchi», 1998, 4-son, 16-21- betlar.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAViy-AXLOQIY
TARBIYALASHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASIDAGI
INTEGRATSION YONDASHUVDAN FOYDALANISH***Saminova Shoiraxon**Qo`qon Universiteti "Maktabgacha ta'lim" 2-kurs talabasi
Farg'ona viloyati Quva tumani 17-DMTT tashkiloti tarbiyachisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash holatini o'rganish muhim vazifa sanaladi. Shu boisdan ushbu maqolada biz maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xorijiy mamlakatlar tajribasidagi integratsion yondashuvdan foydalanishning ahamiyati haqida so'z yuritdik.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-emotsional, kommunikativ, xabardorlik, matematik, jismonan, ijodiy barkamollikka erishish, intellektual.

Аннотация. В данной статье важной задачей считается изучение состояния духовно-нравственного воспитания дошкольников на основе комплексного подхода в организации дошкольного образования. Поэтому в данной статье мы говорили о важности использования комплексного подхода, основанного на опыте зарубежных стран, в духовно-нравственном воспитании дошкольников.

Ключевые слова: социально-эмоциональный, коммуникативный, осознанность, математический, физический, достижение творческого совершенства, интеллектуальный.

Abstract. In this article, it is considered an important task to study the state of spiritual and moral education of preschool children based on an integrated approach in the preschool education organization. Therefore, in this article, we talked about the importance of using an integrated approach based on the experience of foreign countries in the spiritual and moral education of preschool children.

Key words: social-emotional, communicative, awareness, mathematical, physical, achieving creative perfection, intellectual.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim - tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori[1] bilan tasdiqlangan «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'ljallangan dastur»ning asosiy maqsadli vazifalari va yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish belgilangan.

Qarorga ko'ra, maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etilgan hamda uning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilangan:

✦ maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda, sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etishda davlat talablarini qayta ko'rib chiqish;

✦ mavjud amaliyot va ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish, ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, uning hududiy bo'linmalarining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish berish belgilandi.

Barcha mamlakatlarda pedagoglar faoliyati uchun maksimal qulay sharoitlarning yaratilgani, pedagogning ijodiy erkinligi, katta hajmdagi hisobotlarning yo'qligi, davlat bog'chalari pedagoglari ijtimoiy statusining yuqoriligi, bolalar o'zlarini namoyon qilishlari uchun yaratilgan ijodiy muhit, jumladan xonalarning hatto kichik detallarigacha qulay dizayni va jihozlangani, ular uchun boy adabiyotlar va rivojlantiruvchi o'yinlarning mavjudligi, erta bolalikdan jamiyatda o'zini tutish va shaxsiy gigiena ko'nikmalarini tarbiya qilish maktabgacha ta'lim tizimi muvaffaqiyatining asosini tashkil etadi.

Quyida biz ba'zi bog'chalarning faoliyatiga nazar tashlaymiz.

Koreya bog'chalarda asosan musiqa, rasm, hisoblash mashg'ulotlari integratsion shaklda tashkil etiladi. Koreys bog'chalarida bolalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, ijodkorlik kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga katta e'tibor berilishi, ta'lim-tarbiya jarayonini uzviylikda olib borilishi, O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimida Koreya tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini kengligini ko'rsatadi.

Xitoy bog'chalarida bolalar tarbiyasi integratsion ko'rinishga egaya'ni, jismoniy rivojlanish bilan uyg'unlikda olib boriladi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni jismonan, aqlan, estetik rivojlanishlarida ko'mak beradi, bu bilan bolani eng kichik yoshidan barkamol shaxs bo'lib rivojlanishini ta'minlaydi. Bolalar bog'chasida tarbiyaning asosiy vositasi o'yin hisoblanadi, u yerda bolalarning rivojlanishi uchun butun sharoitlar yaratilgan, o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlari ta'minlangan. Bolalar bog'chasida qat'iy tartib va intizom o'rnatiladi, bolalar erkaliklari ta'qiqlanadi. Tarbiyachilar bolaning shaxsiy hususiyatini yaxshi biladilar, lekin bu hususiyatlari tug'ma deb hisoblamaydilar. Bolalar bog'chasida o'zaro urushlar, erkaliklar, kattalar talabiga bo'ysunmaslikka yo'l qo'yilmaydi, yomon intizom ilk ko'rinishidayoq bartaraf etiladi, agar bola o'zini yomon tutsa, tarbiyachi uning yoniga kelib, bu holatini sezganini bildiradi, lekin gapirmaydi. Bola o'z aybini tushungachgina tarbiyachi uning nomini aytib chaqiradi. Urush, xonadan haydab chiqarish, umuman jazolash man etiladi. Intizomni yaxshi ushlab turishning samarali yo'li bu - taqqoslash va rag'batdir, deb

hisoblashadi. Bolalarni yoshligidan boshlab o'z xulq-atvorlarini tahlil etishga o'rgatib boriladi. Bolalar diqqat bilan eshitadilar va to'g'ri hayotiy misollarni eslab qoladilar. Har bir tartibsizlikka tanbeh beriladi, aks holda bola bu tarbiyasizlikni to'g'ri hisoblab, o'ziga singdirib olishi mumkin deb hisoblanadi. Xitoy bolalaridagi qat'iylik va mehnatsevarlik an'anaviy fazilatlarga aylangan.

Yaponiyada maktabgacha ta'lim tizimi ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Yaponlar farzandlari bilan 5 yoshgacha shoh bilan gaplashgandek muomala qilishadi, 5 yoshdan 15 yoshgacha qul bilan gaplashgandek, 15 yoshdan keyin esa tengdoshi bilan gaplashgandek muomala qilishadi. 15 yoshli o'smir - o'zining majburiyatlarini yaxshi biladigan, va qoidalarga bo'ysinadigan yoshdagi katta odam deb hisoblanadi. Yaponlar bolaning erta voyaga yetishi tarafdoridirlar. Turli yoshlarda tarbiyaning turli muammolariga urg'u beradi. Masalan, 1 yoshda - o'ziga ishonch hissini uyg'otish. 2 yoshda - amaliy san'at qul mehnatini ko'rsatish. 3 yoshda - burch hissini tarbiyalash. 4 yoshda - yaxshilik va yovuzlikni farqlashga o'rgatish. 5 yoshda - liderlik hislatlarini tarbiyalash, mustaqillikka, reja tuzish va ulami bajarishga o'rgatish.

Malayziya maktabgacha ta'lim tizimida 5 xil: ijtimoiy muloqatchanlik, intellektual salohiyat, jismoniy yetuklik, ruhiy tarbiya, mehnat ko'nikmalarini shakllantirish kabi yo'nalishlarda bolalarnirivojlantirib borilishi ham maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga integratsion yondashishni belgilaydi.

Fransiyada maktabgacha talim tashkilotlarida mashg'ulotlar tonggi soat 8:30 dan kechki 16:20 ga qadar olib boriladi. Chorshanba kunidan tashqari barcha kunlar mashg'ulot kunlari hisoblanadi. Chorshanba kunlari bolalar raqs, dyuzdo, futbol va shu kabi boshqa mashg'ulotlar bilan band bo'ladilar. Tashkilotlarda tabiatga doir mashg'ulotlar va rasm chizish ko'nikmalari shakllantiriladi. Shuningdek, chiroyli yozuvga alohida etibor qaratiladi. "Escargot" deb ataluvchi metod bog'chalarda keng qo'llaniladi va ushbu metod bolalarda tabiatga bo'lgan muhabbatni va hayvonlarga bo'lgan mehrni oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash holatini o'rganish maqsadida quyida bir nechta horij mamlakatlari tajribasi tahlil etilgan. Biz barcha mamlakatlarning maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tizimiga nazar tashladik. Axamiyatlisi Germaniya maktabgacha ta'lim tizimi bo'ldi. Keling, Germaniya maktabgacha ta'lim tizimini batafsil o'rganib chiqamiz. Germaniyada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rang-barang shakllari va turlari hayratlantiradi.

Shuningdek, Germaniyada Valdorf bolalar bog'chalari va Montessori tizimida ishlaydigan bolalar bog'chalari ham mavjud. Agar o'rta statistik nemis bolalar bog'chasini olsak, uning faoliyati loyihalar tamoyili asosida tashkil etilganligi namoyon bo'ladi. Masalan, «Kasb» loyihasi davrida bolalar tarbiyachi bilan ekskursiyalarga boradilar, turli narsalar yasaydilar, teatrlashtirilgan sahnalar qo'yadilar, pechene pishiradilar, loydan narsalar yasaydilar va hokazo. Germaniya maktabgacha tashkilotlarida bolalarning ijodkorligi, ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga yondashishda integratsiya usulidan keng foydalaniladi.

Xulosa. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalashdagi bunday ijobiy qarashlar bilan bir vaqtda, xulosa tariqasida aytish joizki xorijiy mamlakatlarning maktabgacha ta'lim tizimlarini o'rganish, ularning ilg'or tajribasini tahlil etish va respublikamiz sharoitiga moslashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish mamlakatimiz maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirib zamonaviylashtirishga imkon yaratadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari. - T.:2018 y.
2. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi.- T.:2018 y.
3. Г.И.ХАСАНОВА "Таълим жараёнида дастурлаштирилган ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг афзалликлари" Жиззах: 2020. 420 бет. 223-225б

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI VA UNING INNOVATSION
FAOLIYATI**

Ходжамуратова Раъно Джумаевна

Термиз шаҳар 5-умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

Annotatsiya. Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llari, boshlang'ich sinflarda foydalanish mumkin bo'lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va boshlang'ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati haqida ma'lumot berish.

Kalit so'zlar: intarfaol metodlar ,innovatsiya, pedagogik texnologiya, didaktik tamoyillar.

Hozirgi zamon boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy fazilatlaridan biri — o'z kasbiga sadoqatligi, g'oyaviy e'tiqodligi, o'z kasbini sevishi uni boshqa kasb egalariidan ajratib turadi. Chunki maktabda ta'lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat o'qituvchiga, uning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'zi o'qitayotgan predmetlarni chuqur bilishi, uning metodikasini o'zlashtirib olgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasini chuqur bilishi, uni qiziqarli qilib o'quvchilarga yetkaza olishi bolalarning shu predmetga bo'lgan qiziqishini orttiradi, o'qituvchining obro'yini oshiradi. O'quvchilar o'qituvchining o'z bilimlarini bolalarga yetkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoyiligini ham taqdirlashadi. O'qituvchining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi (ayniqsa, O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng xalqimizning o'z tarixi, madaniyati, urf-odatini o'rganishga, bilishga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgan davrda) ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi.

Hozirgi zamon o'qituvchisi va ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchisi milliy qadriyatlarimizni bilibgina qolmay, keng ota-onalar jamoatchiligi ichida, sinfda uning otashin targ'ibotchisi ham bo'lishi kerak. O'qituvchi kasbiga xos bo'lgan muhim talablardan biri— bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni hurmat qilishdan iboratdir. Bolani sevgan, butun kuch va bilimni bolalarning kelajagi, ularni Vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan insongina haqiqiy o'qituvchi bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, o'qituvchilik kasbiga loqayd inson haqiqiy o'qituvchi bo'la olmaydi.

«Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi» da boshlang'ich sinf o'qituvchisining qiyofasi quyidagicha ta'riflanadi: «...eng muhimi, bolalarda o'qish, o'rganishga chinakam havas, ishtiyoq uyg'otuvchi, e'tiqod hosil qiluvchi ustoz sifatida alohida o'rin tutadi». Bu konsepsiyada boshlang'ich sinf o'qituvchisiga qo'yiladigan quyidagi talablar ham keltiriladi:

— O'zbekiston — kelajagi buyuk davlat ekaniga ishonadigan milliy iftixor tuyg'usiga ega bo'lishi;

— bolalarni xalq pedagogikasi durdonalari hamda milliy qadriyatlarimiz asosida tarbiya qila olishi;

— nutqi ravon, xalq tili boyligi, ifoda usuli va tasvir vositalarini, adabiy til uslub va me'yorini to'la egallagan bo'lishi zarur.

O'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan bunday fazilatlarni undagi pedagogik odob shakllantiradi. Pedagogik odob o'qituvchining yuksak kasbiy fazilatidir. U o'qituvchining sabotli bo'lish, o'z hissiyotini idora qila olishi, bolalarga pedagogik ta'sir o'tkazish vosita va me'yorlarini belgilashi va aniqlashiga yordam beradigan fazilat hisoblanadi. Yuksak pedagogik odobga ega bo'lgan o'qituvchigina sinfda mo'tadil psixologik iqlim o'rnatiladi, bolalar qalbiga tez yo'l topa oladi. O'z xizmati xususiyatiga ko'ra o'qituvchi tashkilotchilik fazilatiga ham ega bo'lmog'i lozim. Buning uchun o'qituvchi tashabbuskorlik va tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo'lib, har doim tetik, g'ayratli, o'z kuchi va imkoniyatiga ishongan bo'lmog'i zarur. Tashabbuskor va g'ayratli o'qituvchi bolalarni o'z orqasidan ergashtira oladi, o'quvchilar unga ergashadi. O'qituvchilik kasbi juda katta ruhiy va jismoniy kuch talab etadi, shuning uchun o'qituvchining salomatligiga ham ma'lum talablar qo'yiladi. O'qituvchining ovoz paychalari rivojlangan, ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lishi, uzoq vaqt tikka tura olishi, ko'p yurishi, epchil harakat qila olishi (ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari) kerak. Chunki kichik maktab o'quvchilari tinib-tinchimaydigan, o'ta qiziquvchan, serharakat bo'ladilar. Bu sharoitda o'qituvchi ham shu xususiyatlarga ega bo'lmog'i lozim. O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan umumiy talablar bilan bir qatorda, boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbining o'ziga xosligi ham ayrim muayyan talablarni keltirib chiqaradi. Chunonchi, boshlang'ich sinf o'qituvchisi anatomiya, fiziologiya, maktab gigiyenasi fanlaridan xabardor bo'lmog'i, o'quvchilar faoliyatini shu fanlar tavsiyasi asosida tashkil etishi lozim (sinflari gigiyenik talabga javob berishi, o'quvchilar kun tartibi, ularning aqliy va jismoniy rivojlanishini kuzatish va to'g'ri yo'naltirish); o'qituvchi o'z nutqini idora qilishi; adabiy nutq me'yorlariga rioya qilishi, ovozining baland-pastligiga ahamiyat berishi (ortiqcha baland ovoz bilan gapirish ham, sekin gapirish ham bolalarni charchatib qo'yadi); nutqning jonli, ifodali bo'lishiga 32 e'tibor berishi; bolalarni charchatib qo'ymaslik maqsadida darsda ish turlarini tez-tez o'zgartira olishi, o'ta-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni targ'ib qilishi, ular bilan yaqindan aloqa o'rnatilishi (bu faoliyat turi boshlang'ich sinf o'quvchilarining xulq-atvorini, mayllarini, jismoniy holatini o'rganishga yordam beradi) va ularga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishga yordamlashishi kerak. Nihoyat, u o'z ustida tinmay ishlamog'i lozim.¹⁵ Ayniqsa, qadriyatlarimizni o'rganishga, o'zligimizni tanishimizga, qadimiy madaniyatimizni bilishga ehtiyoj katta bo'lmoqda, zero, bu narsalarni bilmay turib mustaqilligimizni mustahkamlab, buyuk davlat qurib bo'lmaydi. Shunday ekan, boshlang'ich sinfdan boshlab bolalar sharqona tarbiya ta'siriga olinmog'i, milliy qadriyatni bilmog'i lozim. Bu o'qituvchidan shu sohada chuqur bilimga ega bo'lishni talab etadi.

O'yinlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy o'quv yurtigacha va oliy o'quv yurtining boshlang'ich davrida quyidagi o'yinlardan foydalanish to'g'ri bo'ladi. Bular representativ professional faoliyatga bog'liq holatlar:

¹⁵ G'offorova .”BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR” “Tafakkur nashriyoti”- 2011.

— variativ usul — mazkur faoliyat uchun variant tanlash, muomalalik, o'qituvchining ish faoliyatini o'rganishga mo'ljallangan hamda asosiy masalalarni yechishga qaratilgan vazifalar kiradi.

— moslashuv usuli — muayyan bir masalani yechish usulini qo'llashdan iborat bo'lib, bu usul ishning yakunida aniq bir pedagogik faoliyatga moslashish kerak bo'ladi;

— evristik usul — masalaga mustaqil va yangicha yondashish.

Masalan, dars jarayonini metodik tahlil qilish; alternativ reja tuzish; ma'lumotni qabul qilish, tushunish, tashqi olamga ishonchni rivojlantirish; o'z-o'ziga hurmatni oshirish; o'ziga berilgan bahodan kelib chiqib ish sharoitini yaxshilash. Har bir yangilikning yechimini topish.

Shunday holatlarda insonning o'ziga o'zi ishonishi yaxshi natija beradi va tortinchoqlik yo'qoladi. O'qituvchi kirib kelayotgan yangilikni qabul qiluvchi va o'z hayotiga tatbiq qiluvchilardan biridir. O'qituvchi o'z faoliyatini o'zgartirishda novator bo'lishi lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun psixologiya tizimining o'z mexanizmi, ya'ni identifikatsiyasi bor.

Identifikatsiya — bu inson kechinmasining o'ziga xosligidir. Shunday ekan, har bir o'qituvchi yangilikni olib kiruvchi, rivojlantiruvchi novator bo'lib hisoblanadi. U yangilikni qabul qilib olar ekan, uning natijasini yaxshi tomonga buradi va uni hayotga tatbiq qiladi. Uni qabul qilish usullari quyidagicha tavsiflanadi:

1. Masalan, bizda bir yangi fikr bor. Bu fikrdagi yangilik, eskisi bilan qanday o'xshashligi solishtiriladi.

2. Buni biz bajara olmaymiz. Nega? Chunki biz bunda salbiy javobga loyiq ijobiy bazaga ega emasligimizga tayanamiz.

3. Bu yangilik hech qanday o'zgarishga olib kelmaydi. Bunda guruhga bo'lib o'qitishning ta'siri o'zgarishga olib kelmaslik fikri bor.

4. Bu yangilik qo'shimcha ish yuritishni talab etadi. Ish tajribasidagi kamchiliklar ishlab chiqiladi.

5. Bu yangilikning eskisidan unchalik farqi yo'qdir.

6. Yana qo'shimcha ma'lumotlar kiritilish usullari bo'lsa, kiritiladi. Tajribada boshqa maktablarning bu yangilikka kiritgan o'zgartirishi bilan tanishib chiqish. Bu yangilikning ish sharoitiga tatbiq qilish metodikasi ishlab chiqiladi.

1. Yangilik haqidagi hujjatni ishlab chiqish.

2. Kerakli tomonini alohida yoritish.

3. Eksperiment sifatida qo'llash.

4. Salbiy metod muhokamasi.

5. Ikkala natijani solishtirish. Insonning yangilik oldidagi qo'rquv fikrining salbiy ta'siri bo'ladi.

Bu pedagog o'zi tanlagan uslubini tatbiq qilishda ta'sir qiladigan to'siqlar hisoblanadi. Bunday izlanishlar shuni ko'rsatadiki, fikriy o'yin modellashtirilishda o'quv faoliyati ijodiy o'quv faoliyatiga o'tadi. O'yin modellashtirilishi bolaning fikrlash doirasini kengaytiradi va kelgusi faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

“Qaror qilamiz — baho bering” o'yini.

O'yinda parallel guruhlar qatnashadi. Birinchi guruhda o'qituvchi muammoli holatni yuzaga keltiradi, o'quvchilar o'z yechim variantlarini taklif etadilar. O'akliflar magnitofonga yozib olinadi. Yozish jarayonida o'qituvchi takliflarni o'rganib chiqadi. Munozara orqali masala o'z yechimini topadi. Ikkinchi guruhda ham shunday holat vujudga keltiriladi. O'quvchilar bu masalani yechishga urinadilar. O'qituvchi ularga: "Ilgariroq birinchi guruhda ham ushbu muammoni yechishga uringandilar. Ular qanchalik to'g'ri qaror qabul qilganliklarini tahlil qilib ko'rsangiz, chunki bugun sizlar ham shu muammoni hal qilmoqdasiz", deydi. Ular magnit tasmasiga yozilgan fikrlarni tahlil qilib ko'radilar. Qaror o'z tasdig'ini topadi. Bundan maqsad o'quvchilarning faolligi va fikrlash doirasini bilib olish. Didaktik o'yinlar chog'ida o'quv jarayoni quyidagicha tuziladi. Ya'ni muammoli vaziyat yaratish, o'yinning yo'nalishini belgilash, qo'yilgan ballarni jamlash va o'quvchilarning o'zini baholash. Bo'lg'usi o'qituvchilarning rivojlanishida imitatsion modellashtirish o'yinlari ham katta rol o'ynaydi. Bunday o'yinlarda muammoli pedagogik vaziyatlar vujudga keltiriladi. O'yinlarni teatrlashtirish, unda pedagoglar ham rol olib ishtirok etishlari mumkin. Bu o'yinlar aniq bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi.¹⁶

Eksperimental ish jarayonining birinchi bosqichida mashqli o'yinlardan foydalanilgan edi. Chunki ular diqqatni oshirishga, xotira va fantaziyani kuchaytirishga yordam beradi. Ushbu bosqichda barcha o'yinlar jamoa bo'lib o'ynalgan edi, chunki auditoriya oldida bo'lganda bolada qo'rquv paydo bo'lishi mumkin. Sekin-sekin biz individual vazifalar bajarishga o'tdik.

Ikkinchi bosqichda biroz murakkablashtirilgan vazifalarga o'tiladi. Bunday vazifalar yordamida o'ziga, o'qituvchiga o'z kasbiga bo'lgan munosabati aniqlanadi. Masalan: "Kim haq?", "Qanday yordam berish mumkin?", "O'qituvchilar xonasidagi suhbat" kabi mavzulardagi etudlar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning fikr va mulohazalari bilinadi. Bunday munozaralar mavjud vaziyatda "muammoni ko'ra olish"ni o'rgatadi. Va uning bir necha yechimlarini topadi. Teatrlashtirilgan o'yinlar his-hayajonga boy bo'ladi va ayni choqda ular qo'shimcha tahlilga ham muhtojdir. Shunga ko'ra muammoni yechish uchun bo'lajak o'qituvchilarga quyidagicha masalalar topshiriladi: "O'qituvchingizni himoya qiling". Bunda o'qituvchilarning xarakterlari, ularning ish metodi tahlil qilinadi. "Ikki xil xarakter qiyoslanadi", "Agar sen³/₄ bo'lganingda ³/₄" va hokazo. Bu o'yinlarda o'zaro munosabat tushunchasiga ham alohida o'rin beriladi. Bu bosqichda odamning "yuzidan uqish", ya'ni uning mimikasiga qarab his-tuyg'ularini tushunish hisobga olinadi. Bu o'yinning nomi "Sehrlangan bola". Shunday tajribalarning tahlili shuni ko'rsatdiki: o'yin faoliyati davomida bo'lajak o'qituvchilarda har xil muammolarni mustaqil yechish xususiyati aniqlangan. Bu bosqichni sensitiv deb atash mumkin. Aynan shu bosqichda o'qituvchi to'liq shakllanib, atrofdagilarga e'tiborli, ochiq ko'ngil bo'ladi va pedagogik masalalarga professional darajada yondasha boshlaydi. Bunday bilim olish bosqichlari

¹⁶ Tosheva Nurzoda Toshtemirovna..Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. No6. Стр. 83-85.

jarayonida u mukammal shaxs, bilim darajasi yuqori talaba bo'lib yetishadi. Buning uchun shaxsni shakllantirish texnologiyasini qo'llash lozim.¹⁷

“Erudit” o'yini. Bir necha mavzularni yakunlagandan so'ng ushbu mavzular yuzasidan muammoli vaziyat yaratuvchi bittadan savollar tuzib, kartochkaga yozib, hay'at a'zolariga tarqatiladi. Hay'at a'zolari 2—3 kishidan iborat bo'ladi. Hay'at a'zolari bilan birga (10—12 ta savolnomadan) eng qiziqarli savollar aniqlab chiqiladi. O'yin boshlanishidan oldin kartochkalar stol ustiga terib chiqiladi. Har bir guruhdan bittadan qatnashchi chiqib, o'zining guruhi uchun 4 ta savol tanlab oladi. Shundan so'ng ularga tayyorlanish uchun vaqt beriladi. Muammoni yechish uchun har bir guruh hamjihatlikda ishlaydi. Agar savol murakkabroq bo'lsa, boshqa kartochka olish imkoniyati ham beriladi. Biroq yakuniy baholashda hisobga olinadi. O'yin oxirida hay'at a'zolari berilgan javoblar va mustaqil tayyorlangan savollar yuzasidan baholarni e'lon qiladilar.

“Hamrohlik” o'yini. Guruhlar 3—4 ta muammoli “laboratoriya”larga bo'linadi. Muammo yuzasidan beriladigan ilmiy yangilikning bir qismi og'zaki ravishda aytiladi. Muammo yuzasidan barcha qo'shimcha ma'lumotlarni o'quvchilar o'qituvchiga savollar berib aniqlab oladilar. Javoblar “laboratoriya” a'zolari o'rtasida muhokama qilinadi. Olingan ma'lumot muhokamasidan so'ng qatnashchilar muammoning yechimini aniqlaydilar. Keyin har bir “laboratoriya”dan bir kishi muammo yechimi yuzasidan o'zining variantini aytadi. Shundan so'ng har bir guruh o'zining yechimini isbotlab beradi. Xohlovchilar bo'lsa, bu muammo yuzasidan qo'shimcha qilib, o'z fikrlarini bildiradilar. Guruhlarning fikrlari muhokama qilinib, baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Тошева Н.Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.— Нукус, 2020. —No2. —Б. 126-132. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941.
2. Tosheva Nurzoda Toshtemirovna..Education process directed to the person as the basis of increasing knowing activity of pupils. // The advanced science open access journal. United states, 2013. No6. Стр. 83-85.
3. Abdumajitova S. A. STEAM TEACHING TECHNOLOGY IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF EARLY DEVELOPMENT //Экономика и социум. – 2021. – №. 1-1. – С. 10-13.
4. Abdukasimovna, A. S. (2022). STEAM-THE IMPORTANCE OF EDUCATING PRESCHOOL CHILDREN BASED ON EDUCATIONAL TECHNOLOGY. Results of National Scientific Research International Journal, 1(7), 75-80

¹⁷ Тошева Н.Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў.— Нукус, 2020. —No2. —Б. 126-132. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1544/941.

**IMPLEMENTATION OF KAHOOT AND WORDWALL TO IMPROVE
VOCABULARY ASPECT IN INTERMEDIATE LEVEL IN FLT**

*Supervisor: O'ljayeva Shaxzoda Turdaliyevna,
Student: Ibrahimova Shahloxon Berdiyrovna
lizaibrohimova@mail.ru*

Annotation. This study aims to improve the vocabulary knowledge of intermediate language learners by using Kahoot and Wordwall online teaching tools in practice. We have created tests and vocabulary quizzes to investigate if the Kahoot and Wordwall can enhance our students' vocabulary skills. To check this research project, we have taught vocabulary with the help of exercises given official english book for three lesson. After the process we took pre-test to check what they got from the lessons. Then, we created two online teaching tool quizzes to practice their vocabularies for a week. After this teaching process, students passed a post test to figure out whether the progress was successful or not. Finally, we gained all the data we needed and announced the the result of our research in the result and discussion part.

Keywords: Kahoot, Wordwall, quizzes, online teaching tool, post-test, pre-test.

Аннотация. Это исследование направлено на улучшение словарного запаса учащихся, изучающих языки на среднем уровне, с помощью онлайн-инструментов обучения Kahoot и Wordwall на практике. Мы создали тесты и викторины по словарному запасу, чтобы выяснить, могут ли Kahoot и Wordwall улучшить словарный запас наших учащихся. Чтобы проверить этот исследовательский проект, мы преподавали словарный запас с помощью упражнений, данных официальной книгой по английскому языку в течение трех уроков. После процесса мы прошли предварительный тест, чтобы проверить, что они получили от уроков. Затем мы создали две онлайн-викторины с инструментами для обучения, чтобы в течение недели практиковать словарный запас. После этого учебного процесса студенты прошли пост-тест, чтобы выяснить, был ли прогресс успешным или нет. Наконец, мы получили все необходимые данные и объявили результат нашего исследования в части результатов и обсуждения.

Ключевые слова: Kahoot, Wordwall, викторины, инструмент онлайн-обучения, пост-тест, предварительный тест.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Kahoot va Wordwall onlayn o'qitish vositalarini amaliyotda qo'llash orqali intermediate til o'rganuvchilarning so'z boyligini oshirishga qaratilgan. Kahoot va Wordwall o'quvchilarimizning so'z boyligini oshirishi mumkinligini tekshirish uchun testlar va quizlar yaratildi. Ushbu tadqiqot loyihasini tekshirish uchun rasmiy ingliz tili kitobida berilgan mashqlar yordamida uch ta dars davomida shug'ullanildi. Jarayondan avval, talabalarining darslardan olgan bilimlarini tekshirish uchun oldindan test o'tkazildi. So'ngra, bir hafta davomida ularning so'z boyligini mashq qilish uchun ikki ta onlayn o'qitish vositasi quizlari yaratildi. Ushbu o'qitish jarayonidan so'ng talabalar muvaffaqiyatga erishgan yoki yo'qligini aniqlash uchun post testdan o'tishdi. Nihoyat, barcha zarur

ma'lumotlarni yig'ildi va taqdimot natijasi maqolaning natija va muhokama qismida e'lon qilindi.

Kalit so'zlar: Kahoot, Wordwall, quizlar, online o'qitish vositalari, post-test, pre-test.

Introduction. One of the upmost and significant elements in learning and teaching foreign language is learning vocabulary. In order to master all four major skills of language, having broad and rich vocabulary enables them to understand and comprehend the target language. It is compulsory to recognize and master vocabulary of the language if someone is learning the language. For this reason, it is vital to make up and fill their vocabulary. The quality of spoken and written form of learners with broad vocabulary is higher than the others with less vocabulary mastery. As mentioned by Thornbury "without grammar very little can be conveyed, without vocabulary nothing can be conveyed". It is a very meaningful phrase, and shows to us how important vocabulary is to language acquisition. If the learners are masters in grammar, yet he or she may not be able to be a good language user if they do not master the vocabulary. Therefore, vocabulary is compulsory to be taught to enhance English language competency. In vocabulary teaching and learning process, integration of technology become familiar nowadays. Since the advent of technology from the beginning of the 21st century, technology and language learning have become terms frequently encountering next to each other, therefore resulting in web-based tools being used in English language classrooms. The concept of including web-based tools in these classrooms is named as 'CALL', namely the process which language learners use a computer to improve their language. Another related concept is DGBLL, Digital Game Based Language Learning, which is a term that came out after CALL. Although it resembles CALL, it has been brought forth with the addition of the concept of the game being greatly emphasized. Cornillie defined DGBLL as the design and use of various types of digital games for language learning and second or foreign language teaching purposes. Many research studies have been conducted related to DGBLL in recent years. These studies have been conducted on two distinct subfields of DGBLL, which are COTS (commercial off-the-shelf) adventure-entertainment games, and educational games. Looking back into the literature of DBGLL, it's been revealed that the majority of the studies on this field have been made on adventure-entertainment games. Examples of COTS games can be World of Warcraft and Food Force. Since the majority of research is on COTS games, more research studies are needed to be conducted on educational games. Even though there are many research studies that have explored the use of some frequently used web tools such as Kahoot, there is a lack of research on specific web tools, like Wordwall.net. Hence, the present study aims to measure the effectiveness of a single educational game website Wordwall on the vocabulary knowledge of 11th grade English preparatory class students. Wordwall is an edutainment website in which there are multiple game choices, all played interactively or individually, such as information matching, picture matching, quiz, wheel of fortune, puzzles, etc. designed for vocabulary practice. On this website, teachers either create their own games out of ready-made templates and add up

content (words and images) in the games or they make use of games created by other teachers. Wordwall was previously designed as computer software, but since 2016 the website of the software was designed and ever since the website has been used more frequently than the software.

Therefore, in the following sections, previous empirical research on edutainment games and their uses for the purposes of teaching English and especially practicing vocabulary will be mentioned. This research work proposed a review of current empirical studies on explicit instructional strategy with technology integration and without technology integration in vocabulary teaching and learning to seek the effectiveness of explicit instructional strategy itself and also the effectiveness of technology integration in the strategy. Then, details about the procedure and findings of the study will be revealed.

Literature Review. Hornby (1995) clarified, there were three important elements in vocabulary learning which are words that make up a language, words that learners are familiar with or used in communication, reading or writing and also words that learners recognize its meaning. Further, added that vocabulary mastery includes “grammatical behavior, the word derivation, collections of the words, connotation or association of the word and word frequency”.

On the other hand, Shamsiyeva (2018) defined two categories of vocabulary which are oral and print vocabulary. Vocabulary in listening and speaking are known as oral vocabulary while the other one, print vocabulary used widely in reading and writing. She added that another two categories of knowledge are receptive and productive. The differences between two of them taken as “Receptive carries the idea that we receive language input from others through listening or reading and try to comprehend it. Productive carries the idea that we produce language forms by speaking and writing to convey messages”. Hiebert and Kamil (2005) added that learners are familiar with the words and frequently use the words in productive vocabulary while for receptive is vice versa. Yet they still are capable of understanding the words from someone`s even though they are faulty.

In addition, Sitompul (2013) highlighted that effective learning in teaching and learning vocabulary is using wordlists and flashcards. Yet using words lists is also useful, less time consuming and economical even though it is a bit monotonous whereby young learners easily lose their attention and get bored. Apart from that, games are always close to young learners. Al Neyadi (2007) mentioned in her study that games effectively boost and enhance young learners` ability to memorize. Surprisingly, games helped learners comprehend the word sand they were motivated to recognize its meaning. She added they experienced new teaching methods, and enjoyed that much compared to traditional one. Therefore, teachers and educators have to create something interesting and attractive to meet students` interest, yet meaningful and effective in vocabulary acquisition. Currently, explicit instructional strategy of vocabulary acquisition is as easy as development of varieties of gadget and application in technology that are interesting and user friendly (Wang, 2015).

Another approach used to acquire vocabulary which proven to lead to effective learning is via computer and smartphones. It also exemplifies via the

gadget, learners attained victorious bloom in these students' vocabulary competency from time to time (Wu, 20014). Variety of software programs and applications which consist of vocabulary features lie meaning in target language, synonym, antonym, spelling, pronunciation and part of speech are really useful for the learners comprehending the concept (Nakata, 2008).

Barr (2016) explored the effectiveness of KAHOOT for vocabulary teaching between different learner types; kinaesthetic/visual learners and users/non-users of the application. 32 first-year students in a Japanese university studied flashcard sets on KAHOOT for 15 minutes for 4 units in their textbooks. 4 vocabulary tests comprising of the vocabulary in these units and flashcards which were applied at the end of each session were involved. The results of the tests revealed that KAHOOT users scored more than nonusers. But, there was only a slight difference in scores between the kinaesthetic and visual learners, the former having higher results. Therefore, it could be observed that the use of KAHOOT is effective in vocabulary learning, regardless of the differences in the learner styles.

Wright (2016) also explored the use of KAHOOT to measure the easiness of preparing flashcards and its contribution to learner autonomy in an EFL context in Japan. Moreover, the time interval it took for students to prepare their own flashcards and the level of accuracy of these flashcards were explored. 106 university students in Japan studied 10 sets of ready-made flashcards during a 15-week period. In the 15th lesson, they were asked to create their own flashcard sets related to the vocabulary they had studied, during which the instructor set time to see how much it took them to create the sets. The results were that it took minimum 3 minutes, maximum 19 minutes and the average was 7 minutes between all students and the accuracy was 36.2%; the remaining 63.7% consisting of one or more mistakes. Hence, the researcher concluded that preparing KAHOOT flashcards is not so time-consuming, which will be good for the students' own learning processes, but they need to be more careful about the accuracy of their content.

Methodology. This research aims to find an answer to the following research questions:

1. To what extent Kahoot and Wordwall can improve the vocabulary proficiency of intermediate level learners?
2. Is there any difference between the results of the group's pre-test and post-test in terms of used online learning tools?

Our project is considered as quantitative research. We have used experimental research design to teach our comparison group. We aimed to clarify the effect of online teaching tools in classroom and the improvement of vocabulary proficiency of a group over time by giving a special treatment. At first, we have conducted a lesson with paper-format exercises to improve their vocabulary skills. Then we will take a pre-test to check their knowledge on the previous topic. After a week, we have taught vocabulary lesson with the help of online teaching tools- Kahoot and Wordwall, to strengthen their knowledge. Next, we have checked their progress with post-test.

We took 17- years-old students who studies at 11th grade in the 338th school of Tashkent as participants. We chose only one group whose learning progress is better than other groups. There are 20 pupils whose level is intermedia in this group.

We looked at the knowledge and potential rate among 8 classes of 11th grade of the school. Then, we chose the group whose potential is bigger than other groups. We will investigate the research work with an exact order of the tentative schedule of procedure. As the data collection tool, a vocabulary knowledge test of 30 multiple-choice questions was used as pre-test and post-test. The pre-test was applied right before the treatment and the post-test was applied one week after the treatment. The vocabulary topic taught during the treatments and presented in the tests was games and hobbies, which was present as a unit in the textbook. As for the material used for vocabulary teaching, the exercises in the textbook were used such as fill-in-the blanks, picture-words matching, and activities focusing on 4 skills.

Result and discussion. A hypothesis is a type of prediction found in many experimental studies; it is a statement about what we expect to happen in a study. In research reports, there are generally two types of hypotheses: (1) research hypotheses; and (2) null hypotheses. The null hypothesis (often written as H₀) is a neutral statement used as a basis for testing. The null hypothesis states that there is no relationship between items under investigation. The statistical task is to reject the null hypothesis and to show that there is a relationship between x and y. Given our hypothesis above that French-speaking learners of English would perform better following form-focused instruction than Japanese-speaking learners of English, the null hypothesis would be:

There will be no difference between the performance of the French group and the Japanese group on a post-test (Mackey_Gass, 2016, p 150).

From the definition above, we can say that our null hypothesis can be:

There will be no difference between the results of pre-test and the test that was taken after implementation of Kahoot and World Wall in the vocabulary aspect of intermediate learners.

There are two ways of formulating alternative hypothesis:

1. Non-directional or two-way hypothesis
2. Directional or one-way hypothesis

In that case, our non-directional hypothesis will be:

There will be a difference between the results of pre-test and the post-test after the implementation of KAHOOT and World Wall in the vocabulary aspect of intermediate learners.

As for the directional or one-way hypothesis, we will have enough evidence to predict it more clearly. In that case, our hypothesis can be:

Pupils will show better results in the post-test than pre-test after implementation of KAHOOT and World Wall in the vocabulary aspect of intermediate learners.

After clarifying our hypothesis, data analyses part should be done. After collecting necessary data from the participants in 2 steps: pre and post, we tried to

analyze it using JASP. It is known that The t-test can be used when one wants to determine if the means of two groups are significantly different from one another. There are two types of t-tests—one is used when the groups are independent and the other, known as a paired t-test, is used when the groups are not independent, as in a pre-test/post-test situation when the focus is within a group (a person’s performance before treatment compared with his or her own performance after treatment, (Mackey_Gass, 2016, 334). From the definition above, we can conclude that the appropriate means here is paired T-test, because we have got only one group with pre- and post-test results.

		Paired Samples T-Test						
		t	df	p	VS-MPR*	Mean Difference	SE Difference	Cohen's d
pre-test	- post-test	-18.29	12	< .001	8.330e +7	-9.385	0.513	-5.072

Note. Student's t-test.

* Vovk-Sellke Maximum *p* -Ratio: Based on the *p* -value, the maximum possible odds in favor of H_1 over H_0 equals $1/(-e p \log(p))$ for $p \leq .37$ (Sellke, Bayarri, & Berger, 2001).

Note. All tests, hypothesis is measurement one less than measurement two.

The alternative hypothesis can be either two-tailed, left-tailed, or right-tailed:

- **H_1 (two-tailed):** $\mu_1 \neq \mu_2$ (the two population means are not equal)
- **H_1 (left-tailed):** $\mu_1 < \mu_2$ (population 1 mean is less than population 2 mean)
- **H_1 (right-tailed):** $\mu_1 > \mu_2$ (population 1 mean is greater than population 2 mean)

mean)

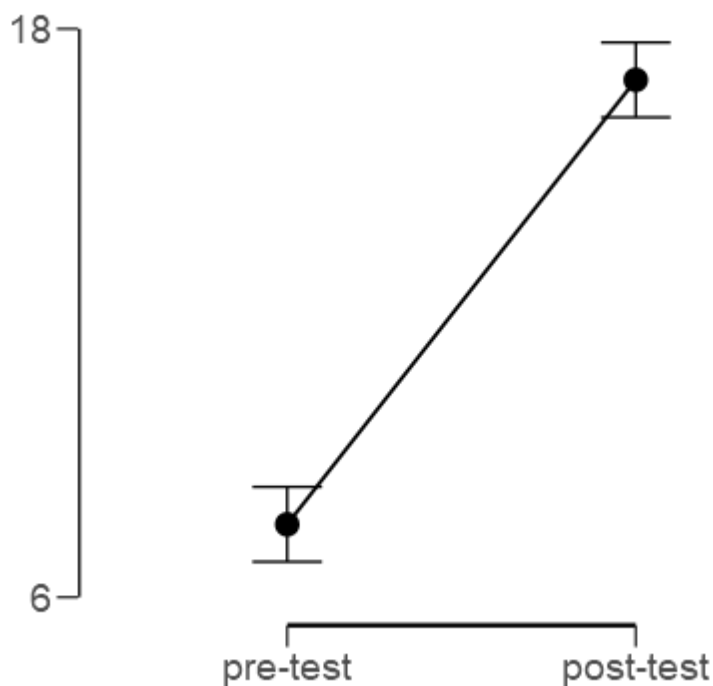
For each test, the **t-value** is a way to quantify the difference between the population means and the **p-value** is the probability of obtaining a t-value with an absolute value at least as large as the one we actually observed in the sample data if the null hypothesis is actually true.

If the p-value is less than a certain value (e.g. 0.05) then we reject the null hypothesis of the test. Here in our case our null hypothesis is rejected, because p-value is 0.001 and it is less than 0.05.

		Descriptives			
		N	Mean	SD	SE
pre-test	13	7.538	1.506	0.418	
post-test	13	16.923	1.320	0.366	

Here the hypothesis is different, which means measurement 1 is less than measurement 2.

Descriptives Plot
pre-test - post-test

This is the results of hypothesis 1. According to the descriptive statistics, mean is 7.5 in the pre-test, 17 comparatively in the post-test.

Test of Normality (Shapiro-Wilk)

		W	p
pre-test	- post-test	0.897	0.120

Note. Significant results suggest a deviation from normality.

The Shapiro-Wilks [test for normality](#) is one of three general normality tests designed to detect all departures from normality. It is comparable in power to the other two tests.

The test rejects the hypothesis of normality when the [p-value](#) is less than or equal to 0.05. Failing the normality test allows you to state with 95% confidence the data does not fit the normal distribution. Passing the normality test only allows you to state no significant departure from normality was found. In this case our p-value is 0.210 which means our experiment passed the normality test. The Shapiro-Wilk test assesses whether a sample of data comes from a Normal distribution. The output displays the statistic, W, with its probability value under the assumption that the data are Normal. So a low probability indicates that the data are unlikely to be from a Normal distribution.

Conclusion. The technology-based learning method used in the 11th grade intermediate level pupils in the 338-school to teach vocabulary aspect. It was shown in the descriptive statistics that the overall result demonstrated our hypothesis is true.

Based on the technology-based learning method, Kahoot and Worldwall online teaching tools had been utilized to ease student’s learning process in order

to improve their vocabulary knowledge. As it was proven that this learning method could develop the learner's mastery of vocabulary skill.

The suggestion in this research were for school, it can motivate teacher to use newly developed methods in teaching process and ease facilitator's work much more rather than using paper format teaching materials, for teachers, it can increase the percentage of the students' participation and interest to learn new words and to use them in practice in the class. There were many students who are passive and procrastinate to learn new vocabulary day by day at the beginning of the research. However, they had been successfully engaged to the lesson after implementing Kahoot and Worldwall. Thus, it is suggested for the teachers to motivate students by using this conducted method in each learning and teaching steps in order to achieve learners' desired mastery level till the 100 percent.

Reference list

1. Almanar, M. A. (2019). Reviewing Students' Vocabulary Mastery By Using Kahoot At Holmesglen Partnering With University of Muhammadiyah Tangerang. *Acitya: Journal of Teaching and Education*, 78-87.
2. Asyiah, D. N. (2017). The vocabulary teaching and vocabulary learning: Perception, strategies, and influences on students' vocabulary mastery. *Jurnal Bahasa Lingua Scientia*, 293-318.
3. Çil, E. (2021). The Effect of Using Wordwall. net in Increasing Vocabulary Knowledge of 5th Grade EFL Students. *Language Education and Technology*, 21-28.
4. Derakhshan, A., Salehi, D., & Rahimzadeh, M.(2015). Computer-assisted language learning(Call): Pedagogical pros and cons. *International Journal of English Language and Literature Studies*,111-120.
5. Gürkan, S. (2018). The effects of a mobile assisted vocabulary learning application on vocabulary learning. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 288-311.
6. Laufer, B. (2003). Vocabulary acquisition in a second language: Do learners really acquire most vocabulary by reading? Some empirical evidence. *Canadian modern language review*, 567-587.
7. Maharaj, A. A. (2017). Speeding up vocabulary acquisition through action research. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 245-254.

“ЛИСОН УТ-ТАЙР” ДОСТОНИДАГИ БИР ҲИКОЯТ ҲАҚИҚАТИ*Зулайҳо Раҳмонова**ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институтининг катта илмий ходими,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори*

Аннотация. Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида нафс тарбиясининг усуллари бадиий талқин қилинган. Шоир Ҳақ йўлчисининг ҳол ва мақомларини теран англатиш мақсадида ибратли ҳикоятлардан фойдаланган. Мазкур мақолада маърифат водийси таърифидан сўнг келтирилган “Кўрлар ва фил” ҳикоятининг мазмун-моҳиятидан баҳс юритилади.

Калит сўзлар: тасаввуф, тарикат, муршид, мурид, ирфон, иршод, нафс, рух.

Аннотация. В эпосе Навои «Лисон ут-Таир» художественно осмыслены методы самосовершенствования. Поэт использовал образцовые рассказы для того, чтобы глубоко понять ситуацию и статус пути истины. В данной статье рассматривается суть повести «Слепой и слон», которая представлена после описания Долины Просветления.

Ключевые слова: суфизм, тарикат, муршид, мурид, ирфан, иршад, нафс, рух.

Annotation. The methods of self-improvement are artistically comprehended in the epic of Navoi "Lison ut-Tair". The poet used exemplary stories in order to deeply understand the situation and the status of the path of truth. This article discusses the essence of the story "The Blind Man and the Elephant", which is presented after the description of the Valley of Enlightenment.

Key words: Sufism, tarikat, murshid, murid, irfan, irshad, nafs, ruh.

“Лисон ут-тайр” мутафаккир ва мутасаввиф Алишер Навоийнинг умр сўнгида улвий назар, ориф қалб ила ёзилган достони. Мазкур асар имтиҳон дунёсида сайри жамол айлаган муаллифнинг убудиятидан, ишқу маърифатидан гоҳ мурид, гоҳ муршид сифатида ҳасби ҳол этган илҳом маҳсулидирки, замондошлари ҳам бунга иқрор этишган. Муаррих Ғиёсиддин Хондамир ҳам “Макорим ул-ахлоқ” асарида Алишер Навоийнинг аҳли дилга қанчалар ошнолиги ва ижтимоий-сиёсий фаолияти руҳоний ҳаётидан узок этолмагани ҳақидаги қарашларини икки асари билан далиллайди. “Улардан бири “Насойим ул-муҳаббат” тазкираси, яна бири эса “Фаридиддин Атторнинг “Мантик ут тайр” асарига муқобил тарзда туркий тилда шеърӣ йўл билан битилган “Лисон ут-тайр” (1499) рисоласидир. Ушбу қутлуғ асарда фано йўлидаги сайри сулук ҳамда Худованд даргоҳига яқинлик мақомига етишиш йўл-йўриқлари тўғрисида ҳикоя қилинади”. Дарҳақиқат, тасаввуфдаги ҳузури илоҳийя, завқу шавқ, ҳолу мақомларни акс эттириб, хосу хосларга маънавий йўлчилик ҳақида баҳс юритувчи “Лисон ут-тайр” висолга етиш усуллари кўрсатувчи бир дастур ул-амалдир. Бу йўлчилик – рух сафари. Бу куш тили – ишқ йўлидир.

Мазкур асар шарқ адабиётида ўзига хос жанрий хусусиятларга эга дoston ҳисобланади. Рамзий-мажозий ишорат тилида ёзилган дostonнинг таркибий тузилиши ҳам муаллифнинг мақсаду маслагини ёрқинроқ очиб беришга хизмат қилган. Шулардан бири дostonда ҳикоятларнинг келтирилишидир. Бу ҳикоятлар ўзидан олдинги бобда кўтарилган мавзуни, маънавий бир ҳолни теран англашга ва унинг ечимини топишга яқиндан ёрдам беради. Сайру сулукда жидду жаҳд айлаган соликка ҳолдошликни ҳис этишда айнан мана шу ҳикоятлар аҳамияти қийматли. Бу шарқ адабиётининг китобхонни таъсир доирасига киритувчи, қалбини маҳв этувчи синалган услубларидан биридир. Шу билан бирга Навоийнинг ҳикоятчиликдаги маҳорати, мазкур жанр тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси ҳам алоҳида эътиборга молик. Асардаги уч ҳикоятни танлаб, уларнинг насрий баёнини шарҳлашга ҳаракат қилдик. Бу учала ҳикоятнинг изоҳи тасаввуфдаги маълум бир истилоҳ, тушунча ва ҳолларни бир қадар англашга йўл очиши шубҳасиз.

Дostonда Симурғни излаб йўлга отланган қушлар босиб ўтадиган водий еттига ажратилади. Нух сурасидаги: “Ҳолбуки У зот сизларни босқичма-босқич яратди-ку (Нух: 71/14)!” оятига асосланиб, мутасаввифлар Аллоҳ инсонни етти даражада яратган, деган фикрни илгари суришади. Шу тарзда тасаввуфда *атвори сабъ* – етти мақом: *нафс, қалб, руҳ, сир, сиррус-сир, хафи, ахфо* тушунчалари пайдо бўлган. “Лисон ут-тайр”даги етти водий ҳам ана шунга бир ишорадир. Қалб хасталигига даво излаб қилинган сафар жуда қаттиқ ва узок бўлишига қарамай, комил муршид тажрибаси билан етти водий: *талаб, ишқ, маърифат, истигно, тавҳид, ҳайрат* ва *фанога* ажратилиб, сайри сулукда изчиллик ва енгиллик ҳосил қилинган.

Ҳар бир водийнинг таърифу тавсифидан сўнг, Ҳақ йўлчисининг мақомини янада ёрқинроқ кўрсатиб бериш мақсадида “тамсил” деб номланган махсус боблар келади. Мазкур тамсиллар кичик ҳикоятлардан иборат. “Маърифат водийсининг васфи”дан сўнг “Кўрлар ва фил” ҳикояти келтирилади. У маърифат водийси ҳамда орифлик мақомининг мазмун-моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Руҳий тарбияда ҳар бир толибнинг феъл-атвори, маърифат даражаси инобатга олинади. Умумий бир тизим бўлса-да, тасаввуф хусусийлик касб этадиган тарбия йўлидир.

Ҳаққа бориш йўллари инсон нафаси янглиғ, дейди Навоий ҳазратлари ҳам. Бу йўлда пашшаю фил, Фиръавну Мусо, Дажжолу Исо бор. Кимдир Лотни паноҳ этса, кимдир “Ла илаҳа иллаллоҳ” дейди. Улар ҳар бири ўзича ҳақ. Инсоннинг залолати ва ҳидояти, тараққию таназзули маърифатидадир. Ушбу водийда кимдир адашиб йўлни йўқотади, кимдир ҳалок бўлади, кимдир манзилга етади. Аммо узун ва хатарли йўлни бир қадам қилиш чораси бор. Бу бору йўқдан воз кечиш, тажриду тафрид айлашдир. Ушбу ҳақиқатни олдинроқ манзилни қатъ этган йўл каровулигина аниқ кўрсата олади:

*Чун сулук ичра кўп эрди ихтилоф,
Кўпраги дурд эрди, лекин ози соф.
Ким равишда софи эрди машираби,
Бор эди ул тобеъи шаръи наби,–*

дея муаллиф маърифат водийсининг таърифини яқунлайди. Йўл ниҳоясига етиб, хазинани қўлга киритган тўғри йўл эгалари наби шаръига итоат қилганлардир. Демак, тўғри йўл дини ислом, шарияти Муҳаммадиядир. Зикр аҳли гўзал калима Тавҳид – Ла илаҳа иллаллоҳ, унинг мукамаллиги эса Муҳаммадур расулуллоҳ – Муҳаммад унинг расули иқрори билан дейишади. Шундай экан фано водийсига етиш ва бақобиллоҳга юз тутиш – “Барчаларингиз Аллоҳнинг арқонига боғлангиз ва бўлинмангиз” ояти билан Қуръони карим ва Ҳадиси шарифни ҳаёт мезонига айлантириш, илоҳий амрларга буйсуниш, тақдири азалга ризо бўлиш ва шукр этиш. Мана шу йўл турли-туманлиги каби ҳақиқатлар маърифат водийсида англашилади. Бунга жуда яхши мисол тариқасида “Кўрлар ва фил” воқеаси ҳикоя қилинади: Нақл қилишларича, бир гуруҳ кўрлар мусофирлик ёхуд асирлик туфайли Ҳиндистонга бориб қолибди. Бир замонлар ўтгач, тақдир тақазоси билан улар ўз юртларига қайтиб келишибди. Бир киши улардан сўрабди: “Ҳиндистонда филларни кўрдингларми?” Улар: “Ҳа”, – дея жавоб беришибди. “Кўрган бўлсангиз далил келтиринг-чи”, – дебди ўша киши. Аммо улар филни кўрмаган, ҳатто яхши сўраб суриштирмаган ҳам эди. Ҳар бири филнинг бир аъзосини пайпаслаб, у ҳақида ўзича тасаввур, билим ҳосил қилган эди, холос. Шу сабабли фил қўлларини ушлаган басир фил сутунга ўхшаркан деса, қорнини пайпаслаган “йўқ, у бесутун” дейди. Хартумини ушлаган филни аждаҳога ўхшатса, тишларини ушлаган бири “йўқ фил иккита суяк” экан, дея таъриф беради. Қуйруғидан хабар топган киши эса филни осилиб турган илонга қиёс этади. Филнинг бошини пайпаслаш насиб этган киши уни бир қоянинг тумшуғи дея шарҳлайди. Ниҳоят, филнинг қулоқларини пайпаслаган киши уни қимирлаб турган икки елпигич дея таърифлайди. Улар кўрлик юзасидан шу тариқа турли сўзлар айтдилар. Гарчи уларнинг барча сўзлари рост бўлса ҳам уларнинг ҳаммаси нуқсонли эди. Шу билан бирга бу таърифларда тартиб ҳам йўқ. Шунинг учун ҳам филбонликда етук донишманд устод, ўзи ҳинд бўлган киши фил ҳақида нақл қилганларни маломат қилмасдан шундай дейди: “Ҳар бир одам фил ҳақида билганларича хабар беришди. Улар бир-бирларига зид фикрларни айтган бўлсалар ҳам кечирарлидир. Зеро, уларнинг ҳар бири билганича сўзлади, бироқ бирортаси филни кўрмаган эди. Лекин улар айтган сифатларнинг бари жамланса, бир маърифат ҳосил бўлиб, улардан фил ҳақида муайян тасаввур дунёга келади. Комил кўрувчи зот буни аниқ билгани учун, ҳеч иккиланмасдан, кўрларнинг барча сўзларини чин дея тасдиқлайди. Мазкур ҳикоят орифона мушоҳада ила таҳлил ва талқин қилинса, тариқатнинг маърифат босқичи ҳақидаги тасаввурлар тиниқлашади. Ҳикоятда эътибор бериш зарур бўлган жиҳатлар: кўрлар, фил, филбон донишманд каби ладуний тимсоллар ва жойнинг Ҳиндистон дея танланиши. Кўплаб талқинларда таъкидланганидек, ҳикоятда Ҳиндистон Ҳақ даргоҳини тамсил этган. У ерга йўл олган кўрлар Ҳақ ирфонига талабгор йўлчилардир. Филбон эса комил муршид, фил ҳақидаги маърифатдан хабардор орифибиллоҳ. Шу боис у кўрларнинг ҳолини англайди ва уларни айбламасдан ҳар бирининг сўзини рост дейди. Зеро, нафс тарбиясида қанчалар маърифатга эришиб, солиқ юксак мартабаларга

кўтарилса ҳам Аллоҳ азда ва жалланинг бирор исм, феъл ва сифатлари тажаллисини англаб етади, холос. Демак, даҳри дунда мусофир инсон Ҳакни, маърифат нури ила кўрувчи басирлар филни ўз илму ирфонига яраша тасаввур этадилар. Бироқ Аллоҳнинг мутлақ зотига эришиш барибир имконсиздир. Шунга қарамай бу сифатлар бирлаштирилса, Зот ҳақидаги тасаввур мукаммаллашади:

*Лек жамъ ўлгонда бу барча сифат,
Пилга ҳосилдур улдам маърифат.*

Сайри сулукда босиб ўтилиши шарт бўлган маърифат водийсидан мурод мақсад ҳам ана шудир.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. Lison ut-tayr. MAT. 12-tom. Toshkent. Fan, 1996.
2. Navoiy A. Nayrat ul-abror. MAT. 7-tom. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami. 17 jild. – Toshkent: "Fan" , 2001.
4. A.Navoiy. Lison-ut tayr. (nasriy bayoni) www. ziyo.uz kutubxonasi.
5. Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
6. Раҳмонова З. ишқ, ирфон ва иршод. – Тошкент: “Тафаккур томчилари”, 2021.
7. G‘iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2015.

BULUT – NAFS

*Mo‘minova Aziza**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti**Boshlang‘ich ta‘lim va sport
tarbiyaviy ishi yo‘nalishi talabasi**Ubaydullayeva Shohista**Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti,
o‘simlik va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari karantini yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayevning “Bulut to‘sgan oy” hikoyasi tahlil etilgan va unda detallarning ahamiyati va asar bosh g‘oyasi haqidagi mulohazalar bildirilib, dalillar bilan asoslangan.

Kalit so‘zlar: oy, bulut, irmoq, nafs, muhabbat, shamol.

Hikoya qisqa hajmli bo‘lsa-da, unda katta muzmunni singdirish, butun boshli romanda ifodalab bo‘lmaydigan voqelikni tasvirlash mumkin. Bu albatta, ijodkordan katta mahorat talab etadigan ishdir. Bunday jarayonda yozuvchi asaridagi har bir elementga ma‘lum bir ramz, sirli bir funksiya yuklaydi. Buni adabiyot bilan yaqindan aloqada bo‘lgan kitobxon yoki shu soha vakillari juda yaxshi ilg‘aydilar. Shukur Xolmirzayev ham hikoyalarida kichik detallarni juda mahorat bilan ishlatadiki, ularning hech biri oddiy tasvir uchun ishlatilmagandek go‘yo. “...Eslaysizmi, ustoz adibimiz Odil Yoqubov maqolalaridan birida Shukur Xolmirzaev o‘z hikoyalarida detallashtirishga alohida e‘tibor beradi, deb yozgandi. Aslida detal barcha janrlarda ham o‘ziga xos o‘rin tutadi, lekin hikoyada boshqacha ahamiyat kasb etadi-da! Bilasiz, hikoya qisqa hajmli asar. Qisqalikka esa tasvirda so‘zlarni tejash orqali erishiladi. Ana shunda detallashtirish mahorati yozuvchiga qo‘l keladi. Ijodkorning topqirligi tufayli qo‘llangan detallar tilga kirganda hikoyani gapirtirib yuboradi. Kitobxon e‘tibor bermay o‘tishiyam mumkin bo‘lgan bunday detallar yo‘l-yo‘lakay shunchaki eslab qo‘yiladi (ammo izziz ketmaydi) yoki bayon qilinayotgan voqelikka singdirib yuboriladi. Atoqli san‘atkor Jek London: “Hikoya bu — tugal asardir. U hayotiy epizod, ruhiyat, vaziyat va harakatlar birligidir”, deganida bu janrda bir paytning o‘zida epiklik ham, lirizm ham, dramatik holat ham mujassam bo‘lishiga ishora qilgandi. Darvoqe, yaxlitlik, tugallanganlik hikoya janrining eng muhim belgilari sanaladiki, ularni ta‘minlashda detalning ahamiyati juda muhimdir”[2:4]. Shukur Xolmirzayevning shunday o‘ziga xos asarlaridan biri “Bulut to‘sgan oy” hikoyasidir. Bu hikoyadagi detallarni tahlil qilgan Yo‘ldosh Solijonov hikoya haqida juda asosli fikrlar bildirgan. Undagi kichik detallarning ramziy belgilarini e‘tirof etgan. Y. Solijonov hikoyadagi *shamol, yomg‘ir, irmoq, lola* kabi detallarni diqqat bilan tahlil etib, ularni hikoya qahramonlariga va ularning taqdir yo‘liga o‘xshatadi: “... “Bulut to‘sgan oy”dagi kuchli yomg‘ir Gulsaraga, guvillagan shamol esa Tavakkalga nisbat berilgan detallardir. Gulsara o‘ksik qalb egasi, turmushidan yolchimagan, ko‘nglidagi odamini topolmagan baxtsiz ayol. Bevaqt yoqqan kuchli yomg‘ir uning hayotini barbod qilgan. “Yomg‘irni bukib-qayirib” o‘z izmiga solishga urinayotgan shamol esa “novcha, norg‘ul yigit” Tavakkaldir.

Hikoyada yomg‘ir, shamol va bulutlar ortidan chiqishga urinayotgan oy tasviri tez-tez takrorlanadi. Bu tasvirlar personajlarning ichki dunyosi, xatti-harakati, kayfiyati bilan chambarchas bog‘lanib ketgan, obraz darajasiga ko‘tarilgan. Yomg‘ir, shamol va oy qahramonlarning holati, o‘zaro munosabati, ruhiyatiga qarab o‘z shiddati hamda shakl-shamoyilini o‘zgartirib boradi”[2:4]. Hikoya qahramoni Tavakkalning hayoti ham tavakkalchilik asosiga qurilgan. Turmushidan yolchimagan bo‘la-da, Gulsara gullarning sari aslida. Tavakkal haqiqiy mard, jasur, tanti o‘zbek yigiti. U ham aslida yoshligidan yetimlikda katta bo‘lgan. Shu oriyatli va millatparvarligi evaziga sakkiz yil qamoqda o‘tirish bilan “mukofotlanib” ham bo‘lgan. U har qancha mehribon, oqibatli inson bo‘lmasin, ayollar bobida suyagi yo‘q toifadan. Gulsara ta‘biri bilan aytganda “perchatkaday almashtiradi”. Asardagi yozuvchi Quvvatjon ham unga “... bu inson – bir qop yong‘oq misolidir. Dali-g‘uli, mard. Xullas, Temur bobo yurtining vallamat yigitlaridan...”[1:585], – deb ta‘rif beradi. Bekorga *bir qop yong‘oq* demadi. Qopda mag‘zi to‘q va puch yong‘oq ham bo‘ladi. Faqat uni chaqib ko‘rganda bilish mumkin. Xuddi shunday Tavakkalning ham ayrim qiliqlari vaziyat taqazo qilganda ochilib boradi. Hikoyaning ikki o‘rnida irmoqqa ishora mavjud. “...Hikoyada qo‘llanilgan detallardan yana biri irmoqdir. Garchi irmoqni hikoyachi o‘rtadagi suhbat maromiga nisbat berib tilga olsa-da (“suhbatimiz ravon oqayotgan irmoq maqomida davom etdi”), aslida bu asar qahramonlarining hayot yo‘lini ifodalovchi detalga aylanadi. Masalan, Tavakkalning hozirgi hayoti sho‘x, ravon oqayotgan irmoqqa o‘xshaydi. Bolaligida ota-onasidan erta yetim qolib, og‘ir qiyinchiliklarni ko‘rib ulg‘aygan bu yigitning hayoti o‘xtin-o‘xtin toshlarga urilib, sharqirab oqayotgan, manzilga yetish uchun o‘ziga yo‘l ochayotgan irmoqni eslatadi. Aksincha, Gulsaraning xarakteri, o‘zini tutishi sokin jildirab, o‘ziga ehtiyotkorlik bilan yo‘l ochib berayotgan irmoqchani eslatadi”[2:4]. Hikoyaning bir necha o‘rinlaridan qora bulutlar tagidan chiqishga urinayotgan oy tasviri uchraydi. Bu yerda oy va bulutlar garchand suhbat vaqtidagi ob-havoni tasvirlayotgandek tuyulsa ham aslida yozuvchi uni boshqa maqsad bilan ishlatgan: “... – Ko‘ryapsizmi? – dedi Tavakkal. Men uni bog‘ni tomosha qilyapti deb o‘ylagan esam-da:

– Nimani? – dedim.

– Oyni-da, e, yozuvchi, – kinoya qildi Tavakkal. – Bulut to‘sdi.

Xa-xa. Hozir o‘tib ketadi. Oy yana ko‘rinadi... Kallangizga biron gap keldimi?

– O‘zimmi shu qora bulutga o‘xshatdim. Oyni nima desam ekan, keling, muhabbat deb ataylik...”[1:639]. Parcha orqali anglashiladiki, oy – pok muhabbat ramzi ekan. Agar oy muhabbat ramzi bo‘lsa, unda qora bulutlar-chi? To‘g‘ri Tavakkal bulut menman deb turibdi. Ammo hikoyaning voqealar rivojini kuzata turib, qora bulutlar – nafs degan qarorga keldik. Chunki Gulsara uchun Tavakkal har narsaga tayyor bo‘lishiga qaramay, nafsning qutqusi bilan harakat qilganligi tufayli Gulsaraning sevgisiga emas, balki nafratiga, sevgi iztirobiga erishdi. Asarda ikki qahramon taqdiri bilan yonma-yon tarzda ikki qaldirg‘och ham tasvirlab borilgan. Ular qish yaqinlashgach bolalarini olib issiq yurtlarga uchib ketdi. Ammo bizning qahramonlarimiz birga bo‘la olishmadi. Tavakkal ham

avvaliga nafsning da'vosi, keyinchalik qalbining va dardining davosi bo'lgan sevgisidan kechishga majbur bo'ldi: – O'-o', Quvvatim! – deb xitob qildi: sezdimki, tiliniyam tshlab olgan. – Akangizni tabriklang! – Keling, Tavakkal aka, – dedim va ne bir xush istak ila so'radim: – Nima bilan tabriklay?

– O-ozodlik bilan! – dedi u. Keyin loyga belangan tufisini bir-biriga ishqab yechib tashladi-da, xonaga kiriboq meni mahkam quchib oldi. – Azizim, ukam, yurtdoshim... Akangiz rasvo bo'ldi. Hammasi tugadi uka"[1:633]. Bu endi butunlay mag'lubiyatni tan olgan Tavakkalning iqrori. Hikoyadan ko'zlangan bosh maqsad – odam har qanday sharoitda ham odam bo'lib qolishi kerak. Aks holda, hayvondan nima farqi qoladi? Xuddi ushbu mulohazalar Gulsara tomonidan ham aytilgan. Xulosa qilib aytda, inson nafsga emas, imoniga, aqliga, sof, samimiy tuyg'ulariga ergashib yashamog'i kerak. Shukur Xolmirzayev qahramonlari ko'p hollarda nafsdan ustun kela oladigan, farosatli, pokiza insonlar. Ijodkor hamisha insonni ulug'lar ekan uni tabiatdan ayro tasavvur etmaydi, ularni bir-birisiz tasvirlamaydi. Inson va tabiatni bir butun vujud sifatida tasvirlaydi. Shuning uchun ham u tanlagan detallar doimo tabiat va hayvonot olamidani tanlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Холмирзаев Шукур. Танланган асарлар. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2020. - Б. 759.
2. Солижонов Йўлдош. Деталлар тилга кирганда// Ўзбек тили ва адабиёти, - 2007.- № 5.

Foydalanilgan internet saytlari

3. <https://n.ziyouz.com>.
4. <https://Xurshid Davron kutubxonasi>.

“QUTADG‘U BILIG” ASARIDA AXLOQIY MASALALAR TALQINI*Fazilat Xolmuminovna Qosimova**TDYU qoshidagi**M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” didaktik dostoni o‘dob-axloqqa doir qimmatli pand-nasihatlarni qamrab oladi. Yusuf Xos Hojib til odobi, rostgo‘ylik va halollik, sevgi va sadoqat kabi masalalar haqida hikmatli so‘zlar so‘zlaydi, takabburlik va mayxo‘rlikni tanqid qiladi, kishining o‘zini tutishi, yurish-turishi haqida o‘git beradi. Bular dostonning butun mazmuni-mohiyatiga singdirilgandir. Ushbu maqolada asardagi axloqiy masalalar talqini xususida fikrlarimiz bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘dob-axloq, farzand [tarbiyasi](#), til odobi, mardlik, rostgo‘ylik, kibr, yolg‘onchilik, takabburlik, mayxo‘rlik.

Abstract. Yusuf Khos Hajib's didactic epic "Kutadgu Bilig" contains valuable advice on manners. Yusuf Khos Hajib speaks wise words about issues such as language etiquette, truthfulness and honesty, love and loyalty, criticizes arrogance and arrogance, and gives advice on one's behavior and behavior. These are embedded in the whole essence of the epic. This article describes our thoughts on the interpretation of moral issues in the work.

Key words: manners, child upbringing, language etiquette, courage, honesty, arrogance, deceit, arrogance, arrogance.

Абстракт. Дидактический эпос Юсуфа Хос Хаджиба «Кутадгу Билиг» содержит ценные советы о манерах. Юсуф Хос Хаджиб говорит мудрые слова о таких вопросах, как языковой этикет, правдивость и честность, любовь и верность, критикует высокомерие и высокомерие, дает советы по поведению и поведению. В них заложена вся сущность эпоса. В данной статье изложены наши размышления о трактовке нравственных вопросов в произведении.

Ключевые слова: манеры, воспитание детей, языковой этикет, мужество, честность, заносчивость, обман, заносчивость, заносчивость.

Boshidan oxiri donolar so‘zi,

Go‘yoki tizilgan javohir o‘zi

(Yusuf Xos Hojib)

“Qutadg‘u bilig” asarida adibning o‘dob-axloq, farzand [tarbiyasi](#), chin insoniylik, halollik, kishilikning ulug‘ hislatlari, insonning ma’naviy dunyoqarashi, komil inson haqidagi chuqur falsafiy qarashlari badiiy ifodasini topgan. Ulug‘ mutafakkir- Yusuf Xos Hojibning falsafasi o‘rta asrlar Sharq falsafiy qarashlarining eng yuksak cho‘qqisida turadi.

Asarda ilgari surilgan axloqiy fazilatlar mohiyatining to‘laqonli ochib berilishi adibning axloq va ta’lim-tarbiya masalalarini juda chuqur bilganligidan dalolat beradi: insoniylik, mehr-muhabbat, vafo, rostgo‘ylik, to‘g‘rilik, ishonch, sadoqat, soflik, insof, adolat, shafqat, muruvvat, xushmuomalalik, shirinso‘zlik, mardlik, saxovat, himmatlilik, tavoze, tadbirkorlik, hurmat va ehtirom.

Aql-zakovat, ezgulik, halollik kabi insoniy fazilatlar ulugʻlanadi, ularga yolgʻonchilik, fisq-u fasod, noinsoflik, bevafoqlik, mehrsizlik, hurmatsizlik, qoʻpollik, [baxillik](#), nomardlik, quvlik, johillik, nodonlik, ochkoʻzlik, haromxoʻrlik kabi xislatlarni qiyoslab, ezgu fazilatlarining yaxshi oqibatlarini va salbiy xislatlarining yomon oqibatlarini misollar bilan ishonarli qilib bayon etadi.

Asarda barcha yaxshiliklarning manbaini ezgulik, yomon ishlar asosini esa essizlik nomlari bilan talqin etadi. Adib inson hayotda qilgan ishlari bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yoki yomon nom oladi, deydi. Yusuf Xos Hojib barcha ezgulikning boshi til odobi, ushbu kitob esa uning foyda va zararlariga bagʻishlanadi deya uqtiradi.

Til insonning qadr-qimmatli qiladi yoki shu til orqali inson yuz tuban ham ketishi mumkin. Kishining nomi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik, ikkinchisi yaxshi soʻz, deydi. “Qutadgʻu biligʻ”ning bir necha bobi odob-axloq masalalariga bagʻishlangan. Shunday boblardan biri “Til ardami” (“Til odobi”) deb atalgan 7-bob boʻlib, unda shoir bilim olishda tilning ahamiyati, tilga ortiqcha erk bermaslik, qisqa va mazmunli soʻzlash kabi insoniy fazilatlar haqida ibratli oʻgitlar beradi:

Uqushqa biligki, bu tilmachi til,
Yarutgachi arni yoʻriq tilin bil.
Kishig til ogʻirlar boʻlur qut kishi,
Kishig til ujuzlar yarir ar bashi.
Til arslan turur, koʻr eshikda yatur,
Aya avlug orsiq boshingni yatur.
Tilin emgamish er naku ter eshit,
Bu soʻz ishqa tutgʻil oʻzunga ish et.
Mani emgatur til ezi oʻg talim,
Boshim kasmauni kasayin tilim.

(Uquvga, bilimga tilmoch-bu til,
Kishini roʻshnolikka chiqargan ravon til deb bilgin.
Kishini til eʻzozlaydi, kishi u tufayli baxtga erishadi,
Kishini til qadrsiz qiladi, er boshini yoradi.
Til hovlida yaʻni qafasda yotgan arslon kabidir,
Ey, qafasdagi (makkor) vahshiy boshingni eydi.
Tili tufayli ozor topgan kishi nima deydi, eshit,
Bu soʻzga amal qilgin, oʻz foydangga ishlat:
Til meni juda koʻp kulfatlarga soladi,
(U) boshimni kesmasin, (men) tilimni kesayin.

Insoniy munosabatlarning eng oliy qonuni sanalgan hurmat va ehtiromni shakllantirishning barcha koʻrinishlari asarda yaqqol oʻz ifodasini topgan. Yusuf Xos Hojib jamiyat taqdirini: taraqqiyoti va tanazzuliga bevosita hal etuvchi eng ulugʻ mansabdorlardan tortib, oddiy aholining oila aʻzolarigacha bir-biriga boʻlgan ehtiyojlari: muomala-munosabat masalalarini hayotiy misollar vositasida yoritadi. Katta kishilarning kichiklarga, kichiklarning ulugʻlarga, amaldor va mansabdorlarning oʻz qoʻl ostidagi xizmatchilarga, xizmatchilarining oʻz

xo'jalariga, oilada oila a'zolarining bir-birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko'rinishlarigacha e'tibor berib, kishi ko'z oldida yaqqol tasvirlab beradi. Farzand tug'ilganidan boshlab tarbiyalash hamda unga bilim va hunarni o'rgatish, odob qoidalarini o'rgatish uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzand hatti-harakatini doimiy nazoratda saqlash kabi masalalarning asarda batafsil bayon etilganligidan ham bilish mumkin.

Yusuf Xos Hojib asarda ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi odob- xulq qoidalari haqida fikrlarini bayon etganida kamtar bo'lishlik, salomlashish odobi, odob talablari, axloq qoidalarini ham tavsiya etadi.

Ayniqsa, Yusuf Xos Hojibning amaldorlar axloqi haqidagi o'gitlari diqqatni tortadi. Bunday fikrlar hozirgi davrda ham muhim ahamiyatga molik hamda qimmatli sanaladi. Allomaning beklar, hojiblar, vazirlar, xazinadorlar, saroyboshilar, lashkarboshilar, devonboshilar, elchilar, sarkotiblar kabi ko'plab amaldorlarning hatti-harakatlari, ish yuritishlari, xulq-odobi haqidagi o'gitlari va yo'l-yo'riqlari har bir amaldor uchun dastur sanaladi. Masalan, har bir amaldorning o'z ishining ustasi, ilm-fanni egallagan, uning turli sohalari borasida fikr yurita oladigan, zehnli, fahm-farosatli, so'zga chechan, tadbirli, zukko, hushyor, himmatli, ko'zi to'q, ochiq qo'l, saxiy, jiddiy, qanoatli, jasur, samimiy, sog'lom, sadoqatli, andishali, o'z so'zining ustidan chiqadigan, she'r baxsida ishtirok etib, o'zi ham she'r to'qiy oladigan, turli tillarni biladigan va yoza oladigan, chovgon, shatranj, nard, o'yinlarida o'ynay oladigan, merganlik kabi xislatlarga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, har bir insonning kamolga yetishida to'sqinlik qiladigan yomon illatlar, nuqson va kamchiliklardan birinchi navbatda el-yurt xizmatida bo'lgan amaldorlar ham xoli bo'lishi lozimligi uqtiriladi: maishatbozlik, ishratparastlikka berilish, adovat, nizo, kek, gina, xusumat, fisqi-fasod, mayparastlik, maishiy buzuqlik, kayfu safoga berilish, xiyonat, mutakabbirlik, manfaatparastlik, xudbinlik, davlat ketidan quvish, ta'magirlik, boshqalarning haq-huquqlarini toptash kabilar shunday illatlardirki, buning natijasi davlat rivojiga putur yetkazadi, jamiyatni ma'naviy qashshoqlikka olib boradi, deb bu kabi yomon illatlardan tiyilish haqida maslahat beradi. Masalan:

(Agar) dunyo beglari ichimlikka (maishatga) berilsa,

El va xalqning dardlari (qismati) achchiq bo'ladi.

Jahongir kishi aysh-ishratga mahliyo bo'lsa,

Elini buzadi (xarob qiladi), o'zi (esa) tilamchi

Bo'lib qoladi

Yusuf Xos Hojib mag'rurlanish, takabburlik, kekkayishga kamtarlik, xushfe'llik, xushsuxanlikni zidlaydi. Amaldorlarga xoh katta, xoh kichik bo'lsin, baland himmatlilik, samimiylik, muruvvatli bo'lish, mardlik xos fazilat ekanligini ta'kidlaydi. Chin insoniy boylilik- uning ko'zi va ko'ngil to'qligi deb baholaydi. Zero, ta'magirlik, ochko'zlik insonda poraxo'rlik kabi yomon illatning tomir otishiga olib keladi, deydi.

Yusuf Xos Hojib oilaviy turmushning mayda ikir-chikirlariga ham katta e'tibor qaratadi. U uylanish va bola tarbiyasi haqidagi 53-bobda oila va bola tarbiyasining murakkab ekanini ta'kidlab, bolani yoshlik chog'idan boshlab yaxshi xulqli qilib etishtirish zarurligini aytadi.

U kishilarni mulohaza qilib oila qurishdan boshlab, farzand tarbiyalashi, oilaning moddiy ta'minotini yuritishgacha bo'lgan eng ezgu zaruriy vazifalarni birma-bir bayon etadi. Shuningdek, yigitlik va keksalik fasllari haqida ham fikr yuritib, yigitlikni ehtiyot qilish, yigitlik davrida qarilikning g'amini yeyish, bu to'g'rida qayg'urish kabi zaruriy narsalar haqida tavsiyalar beradi.

Ziyofatlar va ularda ishtirok etish, o'zini tutish odobiga bag'ishlangan 55-56-boblarda saroy ahllariga o'git beradi. Adib insonning turli oilaviy marosimlar, yig'inlar, ziyofatlarda o'zini tutishi, xulq-odob qoidalariga rioya etishi haqida ham fikr yuritib, insonning mehmon va mezbonnaovozlik qoidalari, tartib-intizomlari haqida ham muhim o'gitlarni ham berib o'tadi. Masalan, "Qutadg'u bilig"dagi elchilar (diplomatlari) huzurida, shohlar saroyida, to'y va azalarda qilinadigan mehmondorchiliklarda kishi o'zini qanday tutishi, hatti-harakati, odob-axloq masalalari bugungi davrda ham o'ta ahamiyatli va dolzarbdir.

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarini yozishda Sharqda keng yoyilgan pandnoma janriga tayanib ish ko'rsa ham mulohazalarini bayon etishda, ularga odamlarni iqrar qilish va ishonch hosil qilishi uchun hayotiy dalillarga ko'proq murojaat etadi. Masalan, insonga yaxshilik bilan yomonlik qilishning oqibatlarini quyidagicha bayon etadi:

O'zing ezgu bo'lsang, oting maqtovg'a loyiqdir,
Agar yomon bo'lsang, tahqirga mahkumsan, ey latif.
Tuban Zahhok ne tufayli tahqirga loyiq bo'ldi,
Baxtli faridun qanday qilib madhga sazovor bo'ldi.
Biri ezgu edi, uni madh qildilar,
Biri yomon edi, uni so'kdilar.
Demak, ezgulik va essizlik bu o'rinda qiyoslanadi.

Shunday qiyosni biz rost bilan yolg'onchilik, yaxshilik bilan yomonlik, yorug'lik bilan ziyo, kamtarlik bilan takabburlik, samimiylik bilan quvlik, saxiylik bilan baxillik, bilimlilik bilan johillik va boshqa juda ko'p axloqiy xislatlarni taqqoslaganda ham ko'ramizki, bu uslub maqsadni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, "Qutadg'u bilig" axloqiy-ta'limiy yo'nalishga ega doston bo'lib, unda kishilar o'rtasidagi muomala-munosabat madaniyatining eng oddiy ko'rinishidan eng yuksak insoniy fazilatlariga qadar fikr yuritilgan hamda asosli dalillar, hayotiy misollar yordamida asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1971.
2. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, "Fan", 2004. 185-B.
3. Jumaxo'ja N. Satrlar silsilasidagi sehr. Toshkent, "O'qituvchi", 1996.
4. Mallaev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. 1-kitob. 3-nashri:-Toshkent: «O'qituvchi», 1976.
5. Mualliflar jamoasi. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 tomlik. 1-tom.-Toshkent: «Fan», 1977..

**“НАСОЙИМ УЛ-МУҲАББАТ”ДА NAJMIDDIN KUBRO VA
KUBRAVIYA TARIQATI**

*Ruxsora Rahimberganova,
Urganch davlat universiteti magistranti*

Annotatsiya. Alisher Navoiy Shayx Najmiddin Kubro shaxsiyati, irfoniy asarlari bilan yaxshi tanish bo'lgan. Kubraviya tariqati vakillari asarlarini ham “Nasoyim” tazkirasida zikr etadi. Mazkur maqolada shoirning shayx va uning muridlari haqidagi ma'lumotlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tazkira, tariqat, tasavvuf, murid, shayx, murshid, silsila.

Аннотация. Алишер Навои был хорошо знаком с личностью и мистическими произведениями шейха Наджмуддина Кубро. Он также упоминает работы представителей секты Кубравия в tazkire «Насаим». В данной статье анализируются сведения поэта о шейхе и его мюридах.

Ключевые слова: tazkira, тарикат, мистика, мюрид, шейх, муршид, силсила.

Annotation. Alisher Navoi was well acquainted with the personality and mystical works of Sheikh Najmuddin Kubro. He also mentions the works of representatives of the Kubravia sect in the Nasaim tazkir. This article analyzes the poet's information about the sheikh and his murids.

Key words: tazkira, tarikat, mysticism, murid, sheikh, murshid, silsila.

Alisher Navoiy mutasavvif ijodkor Najmiddin Kubro va u zot asos solgan kubraviya tariqati vakillarining asarlaridan ilhomlangan, ularning nafs tarbiyasidagi usulu arkonlarini puxta o'rgangan. Shoir asarlarida, nafaqat to'qima, balki, tarixiy obrazlarga ham keng o'rin ajratilgan. Shunday tarixiy shaxslardan biri Xorazm vohasidan yetishib chiqqan Najmiddin Kubrodir. Valiylar hayotiga bag'ishlangan “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasida va tariqat yo'lini badiiy ifoda etgan “Lison ut-tayr” dostonida Najmiddin Kubro siymosini gavdalantiradi.

Ulug' insonlar haqida fikr bildirmoq, ularning hayoti va ijodi haqida mulohaza yuritmoq oson emas. Ulug'larning ishq oliylari, sobit e'tiqodlari, tafakkur kengliklariga havas qilamiz, ulardan bahramand bo'lishga harakat qilamiz. Bunday kishilar shaxsini o'rganish bilan qalbimizga nazar tashlaymiz. O'z vijdonimizni taftish qilamiz, uni tozalash, hayot tarzimizni to'g'rilik va ezgulik sari yo'naltirishga ehtiyoj sezamiz. Chunki ularning hayot tarzi, ezgu amallari bizga saboq maktabidir. Shunday buyuk zotlardan biri, shubhasiz, Shayx Najmiddin Kubrodir. Xiva yaqinidagi Sayot qishlog'ida tug'ilgan Najmiddin Kubroning nomi tirikligidayoq yetti iqlimga ketgan edi. O'z zamonasi ilm-u urfonida Najmiddin Kubroga teng keladigan birorta olim topilmagan. Shu bois ham unga “Kubro” ismi berilgan. G'iyosiddin Xondamir “Makorim ul-axloq» asarida quyidagi ma'lumotni keltiradi: “... Hazrat sulton hazrati oliylariga shunday arz qildilar: Bir safar sizning Xudo ko'nglingizga solgan narsalarni so'zlovchi tilingizdan: “Qachonki jahondorlik kabi o'ta mas'uliyatli bu ishdan zeriksam, avliyolarning sarasi bo'lgan shayx Najmiddin Kubroning o'zidan nurlar taratuvchi maqbarasida istiqomat qiluvchi yoki ulug' Tangrining yaqini bo'lgan Xoja Abdulloh Ansoriyning (Alloh bularning qabrlarini tabarruk qilsin) tabarruk maqbarasi ostonasini supuruvchi

bo‘laman”, degan gap chiqqan edi. Biroq endi sizning bu orzungiz ushalmaydigan bo‘ldi, menga esa to‘la xohish va rag‘bat bilan Hijoz safariga borishimga ruxsat bermaydilar. Shunga ko‘ra sizning qutlug‘ shaxsingiz vakolati bilan qolgan umrimni Ansoriyaning tabarruk maqbarasi ostonasini supuruvchilik bilan o‘tkazishimga va saroy mulozimligi ishidan butunlay bo‘shashimga ruxsat bersangiz...” [7:45] Navoiyning do‘sti shoh Husayn Boyqaro ham bejiz Kubro hazratlari ostonasida jorubkashlik qilishni orzu etmagan. Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida eng katta uchin ajratgan valiylardan biri Najmiddin Kubrodir. Muallif tazkirada shunchaki valiylar nomini zikr etishni emas, balki tasavvufning mazmun-mohiyatini anglatishni ham maqsad qilgan edi. Shuning uchun Najmiddin Kubro laqablarining berilish sababi, ustozlari, muridlari, sharaflari va vafotlari – barcha-barchasini e‘tibordan chetda qoldirmaydi. Tazkirada o‘qiymiz: “Alarg‘a Kubro ondin laqab bo‘ldiki, har kim bila munozara va mubohasa qilsalar ermish, ul kishi g‘olib bo‘lurlar ermish” [3:286]. Bugun biz anglashimiz lozimki, bu mubohasa, munozaralar fiqh, kalom, hadis, tariqat ilmidan bo‘lgan, zero valiy zotlarning ilmi insoniyat, jamiyat va tabiatga xizmat qilgan. Kubro hazratlari, haqiqatan, ilm-ma‘rifat yo‘lida riyozat chekkan, munosib ustoz izlab yurtma-yurt kezgan edilar. Kubroning “Valiytarosh”, ya‘ni valiylar yetishtiruvchi, “Tummat ul-kubro”, ya‘ni baloqazolarning oldini oluvchi, buyuk bashoratchi, “Abuljannob”, ya‘ni parhez qiluvchi, dunyoviy iker-chikirlardan uzoq turuvchi kabi nom va laqablari bo‘lgani ham manbalarda zikr etilgan. Najmiddin Kubro hazratlari bu maqom-mavqega osonlikcha erishmagan. Ilohiy bir ist‘odini tinimsiz ilm o‘rganish, zahmat chekish orqali toblagan. Ilm olish yo‘lida mashaqqatlardan cho‘chimadi, egallagan bilimlaridan hech qoniqmadi, ilm istab Misr, Tabriz va boshqa ko‘plab o‘lkalarni kezdi. Alaloqibat tinimsiz mehnat, izlanish, mashaqqatlar uni komillik darajasiga ko‘tardi. Najmiddin Kubro dunyoviy bilimlarda yuqori martabaga erishgach, bu bilimlar Haq ma‘rifatini idrok etish uchun kam ekanligini anglaydi. Endi u botiniy bilim, g‘ayb asrorini o‘rganishga kirishadi. Bu nihoyatda mashaqqatli yo‘l bo‘lib, Najmiddin Kubro bu og‘ir sinovlarni ustozlari rahnamoligida yengib o‘tdi. Shundan keyin u olamga boshqacha qaraydigan, faqat kitoblardagi bilimlarni takrorlaydigan olimlardan farq qilib, erkin, ozod mushohada etadigan, mohiyatni teran idrok etib, buni odamlarga yetkaza oladigan darajaga erishdi. Ilmi qoldan ilmi holga yuksaldi.

Tazkirada, avvalo, Najmiddin Kubroning ustozlari: Shayx Ammor Yosir, Shayx Ro‘zbehoni Kabir Misriy, Shayx Ismoil Qasriylar haqida ma‘lumot beriladi. Avvalo, shuni ta‘kidlash lozimki, Navoiy shayxning ustozlari haqida ma‘lumot berar ekan, Kubro hazratlarining «Favoyih ul-jamol» asaridagi ma‘lumotlarga tayanadi. Navoiy tazkirasidagi Najmiddin Kubro hamda xalifalari xususidagi ma‘lumotlar asosiy manbadan olingan. Shoir Kubroning irfoniy asarlaridan xabardor bo‘lgan. Tazkiradagi quyidagi misol fikrimizni dalillaydi: “Shayx Najmuddin Kubro q. s. «Favotih ul-jalol» otlig‘ kitobida kelturubdurkim, chun Shayx Ammor Yosir xidmatig‘a yettim va aning izni bila xilvatqa kirdim, xotirg‘a keldikim, chun ulumi zohiriy iktisobin qilibmen, g‘aybiy futuhot dast bergandin so‘ngra ani minbarlar ustida Haq subhonahu toliblarig‘a yetkurgaymen. Chun bu niyat bila xilvatqa kirdim, xilvat tamom muyassar bo‘lmadi va chiqdim. Shayx

dedikim, avval niyating tas'hihin qil, andin so'ngra xilvatqa kir! Aning botinining nurining partavi ko'nglumga tushdi, kitoblarimni vaqf qildim va liboslarimni fuqarog'a ulashdim, bir jubbadin o'zgakim kiyib erdim" [3:286]. Xuddi shu solik hayotidagi xilvatdan maqsad-muddao, bunda murshidning muhimligi haqidagi mulohazalarning davomini "Favoyih ul jamol va favotih-ul jalol" risolasida o'qiyimiz: "Xullas, niyatimni sof va samimiy qildim. Ruhimni qo'lga oldim va o'zimga: "Uni mahkam ushla!" dedim. Kitoblarimni vaqf qilib, kiyimlarimni hadya etdim. Pullarimni sadaqa qildim. Dunyoni ortga uloqtirdim, Qiyomatni qarshimga keltirdim. Or va nomus libosini yechdim. Toki odamlar: "Parishon va zalil bo'ldi, egildi yoxud aqlini yo'qotdi, zero borar joyi ham o'zi shu edi", desinlar. O'zimni shayxim oldida taxta ustidagi o'likdek his etdim va dedim: hozir qabrga kiraman va Qiyomat qo'pmaguncha u yerdan aslo chiqmayman. Nihoyat, bor-yo'g'im – qo'limdagi ana shu libos mening kafanim. Agar xilvatdan chiqish uchun xayolimga biror narsalar kelsa hamda kuchaysa, odamlarga yalang'och ko'rinishdan hayo qilib, ustimdagi kiyimlarimni yirtib tashlayman. Ana shunda xilvatxonaning devorlari menga libos bo'ladi. Bularning bari qutulish va najot shavqining natijalari edi". Ko'rinadiki, Tazkiradagi shayxning hol va maqomlari haqidagi tasavvur va izohlarning teran va aniqligi Navoiyning Kubro hazratlari hamda u kishining muridlari asarlariga tayanganidandir. Tazkiradagi ko'plab ma'lumotlar shayxning o'z asarlaridan olinganligi ularni qiyoslab o'qish jarayonida aniq bo'ldi. Masalan: "Qaytib kelurda, Hazrat Risolat (s.a.v.)ni voqeada ko'rdi va iltimos qildiki, Hazrat anga kuniyate bag'ishlag'ay. Abuljannob kuniyati Hazratdin anga inoyat bo'ldi. So'rdiki, Abuljannob muxaffafa? Buyurdiki, lo, mushaddada. Chun voqeadin uyg'ondi. Bu kuniyatdin anga bu ma'ni yuzlandiki, dunyodin ijtinob qilmoq kerak! [3:287]" Xuddi shu ma'lumotlar shayx tilidan ham o'z asarida keltiriladi: " Keyin menga kunyamni so'rash ilhom qilindi va: "Yo Rasululloh, mening kunyam Abuljanobmi yoki Abuljannobmi? Nafsim Abuljanob (buyuklik otasi) bo'lmog'ini istayapti", deya so'radim. U zot: "Yo'q, kunyang Abuljannob (qo'ruvchilar otasi)dir", deya javob berdilar. Shunda yonlaridagi birodari ham: "Albatta, yo Rasululloh, u Abuljannobdir", deya quvvatladilar. Xuddi mana shu ikki ism dunyo va oxirat siriga sohib erur. Agar Abuljanob deganlarida edi, men dunyoga sohib bo'lardim. Abuljannob degani uchun Alloh izni ila har ikkalovidan ham yiroq qoldim" [8:124]. Kitobxon tazkiradan shayx shaxsiyatini to'laqonli ochib beruvchi ma'lumotlar to'planganiga guvoh bo'ladi. Ammo Kubro risollari bilan "Nasoyim" tazkirasini baravariga o'qish, o'quvchi tasavvurini tiniqlashtiradi, kubraviya tariqati asosi, usulu arkoni to'g'risida bilim doirasi boyiydi. Shayx Ro'zbehoni Kabir valiytaroshning ham murshidlari, ham qaynotalaridir. Bu ma'lumotlarni ham Navoiy Majididdin Bag'dodiy asaridan oladi: "...«Majduddin Bag'dodiyning «Tuhfat ul-bararah» kitobida yozilgan: «Shayximiz Abuljannobdan eshitdim. U kishi Misrda Ro'zbehonning shunday deganini eshitdim, deydi: «Menga bir necha marotaba «namozni tark qil, sen bunga muhtoj emassan», – deyildi. Men: «Ey Rabbim, bunga toqat qilolmayman, menga boshqa narsani taklif qil», – dedim». Navoiy tazkirada Kubro hazratlarining ustozlarini bir-bir sanarkan, ammo irodat xirqasi nisbati Shayx Ismoil Qasriyga tegishli ekanini ta'kidlab, ushbu silsilani to'liq keltiradi: "Va Shayx Najmuddin

Kubro aning suhbatig‘a yetibdur va aning iligidin xirqa kiyibdur. Va ul Muhammad Monkildin va ul Muhammad b. Dovud al-ma‘ruf Nodim ulfuqarodin va ul Abulabbos Idrisdin va ul Abulqosim Ramazondin va ul Abu Ya‘qub Tabariydin va ul Abu Abdulloh b. Usmondin va ul Abu Ya‘qub Nahrajuriydin va ul Abu Ya‘qub Susiydin va ul Abdulvohid b. Zayddin va ul Kumayl b. Ziyoddin q. t. a. va ul amir ul-mo‘minin Ali b. Abu Tolib (r. t.)din va alar Hazrat Risolat (s.a.v.)din” [3:287]. Tazkirada Najmiddin Kubroning tahsil jarayonlari bilan birgalikda uning komil bir murshid sifatidagi faoliyati ham ko‘rsatib beriladi.

“Hazrat Shayxqa muridlar ko‘p erdilar, ammo alardin nechasi jahonda yagona va zamonda muqtado va farzona erdilar. Andoqki, Shayx Majiduddin Bag‘dodiy va Shayx Sa‘duddin Humuyiy va Bobo Kamol Jandiy va Shayx Rozuddin Ali Lolo va Shayx Sayfuddin Boxarziy va Shayx Najmuddin Roziy va Shayx Jamoluddin Giliy r.t. va ba‘zi debdurlarki, Mavlono Bahouddin valadki, Hazrat Mavlono Jaloluddin Rumiy(q.s.)ning volidi bo‘lg‘ay, ham alardindur” [3:287]. Tazkirada shayx va muridlari orasida kechgan, tariqat sir-asrorini ochib beruvchi, ustoz va shogird o‘rtasidagi munosabatlarni ko‘rsatib beruvchi voqealar bayon qilingan. Bularning bari tasavvuf ta‘limotini hol ilmi o‘laroq kashf qilishga, tariqat usulini tushunishga yaqindan yordam beradi. Kubraviya tariqatining ta‘lim jarayoni, bu tariqat vakillarining ijodkorligidan ham xabardor qiladi. Shayxning shahidlar kubrosi ekanligi ham tazkirada, albatta, ta‘kidlanadi. Vatanparvarligi, xalqparvarligi asrlar osha avlodlarga bir namuna sifatida ham Navoiy nazaridan chetda qolmaydi. Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, Alisher Navoiy asarlari Najmiddin Kubro hayoti, tariqati xususida muhim va asosiy manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

8. Navoiy A. Lison ut-tayr. MAT. 12-tom. Toshkent. Fan, 1996.
9. Navoiy A. Hayrat ul-abror. MAT. 7-tom. – Toshkent: Fan, 1991.
10. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami. 17 jild. – Toshkent: "Fan" , 2001.
11. A.Navoiy. Lison-ut tayr. (nasriy bayoni) www. ziyo.uz kutubxonasi.
12. «Alisher Navoiy va XXI asr» mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Toshkent: 2020.
13. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf va she‘riyat. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1991.
14. G‘iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2015.
15. Najmiddin Kubro. Tasavvufiy hayot. – Toshkent: Movarounnahr, 2004.

ИСЛОМ ДИНИДА АТРОФ-МУХИТ МУХОФАЗАСИ

Қориев Мирзохид Рустамжонович
НамДУ катта ўқитувчиси, г.ф.ф.д., PhD.
qoriyevmirzohid@mail.ru

Рахимова Шохиста Хокимбек қизи,
Орифжоновна Одина Нодиржон қизи
НамДУ иқтидорли талабалари

Аннотация. Ушбу мақолада муқаддас ислом динида атроф-мухит муҳофазасига катта эътибор қаратилиши ҳақида атрофлича маълумот берилган. Жумладан, Ислום динида мусулмонлар Аллоҳ томонидан яратилган барча табиат неъматларини (масалан: тупроқ, сув, ҳаво, ўсимлик ҳамда ҳайвонот дунёси) муқаддас билиши, уларга беҳуда зиён еткизмаслиги, ифлослантирмаслиги, исроф қилмаслиги зарур амаллардан ҳисобланади. Шунингдек, мусулмонлар табиат неъматларини асраб авайлаши ҳам жуда муҳимдир. Ушбу мақола мазкур масалаларга бағишланган.

Калит сўзлар: Ислום дини, атроф-мухит муҳофазаси, Қуръони Карим, Ҳадиси Шариф, экологик маданият.

Аннотация. В религии исламе очень много внимания уделяется вопросу охраны окружающей среды, и в статье дается много информации об этом. В частности, в религии Ислам необходимо, чтобы мусульмане считали священными все природные блага, созданные Богом (например, почву, воду, воздух, растительный и животный мир), не причиняли им вреда без надобности и не растрчивали попусту. Для мусульман также очень важно сохранить все блага природы. Статья посвящена этим вопросам.

Ключевые слова: Исламская религия, охрана окружающей среды, Священный Коран, хадисы, экологическая культура.

Annotation. In the religion of Islam, a lot of attention is paid to the issue of environmental protection, and the article provides a lot of information about this. In particular, in the religion of Islam, it is necessary that Muslims consider sacred all the natural benefits created by God (for example, soil, water, air, flora and fauna), do not harm them unnecessarily and do not waste them in vain. It is also very important for Muslims to preserve all the blessings of nature. The article is devoted to these issues.

Key words: Islamic religion, environmental protection, Holy Quran, Hadith, ecological culture.

Кириш. Фан-техника тараққиёти инсониятнинг эҳтиёжларини кондириш мақсадида табиатнинг янги, ўрганилмаган бойликларини излаб топишга, уларни ўзлаштириш имкониятларини тадқиқ этишга ва табиий бойликлардан кенг миқёсда фойдаланишга имконият яратди. Шу билан бир қаторда, саноат корхоналаридаги барча жараёнларни техникалашгани, халқ хўжалигининг турли соҳаларида кимёвий моддаларнинг ишлатилиши, автомобил транспортининг тез ривожига кўп миқдорда захарли чиқиндиларнинг пайдо бўлишига ҳамда атроф-мухитга ташланишига олиб

келди. Натижада, зарарли чиқинди моддалар атмосфера хавосида, сув хавзаларида, тупроқ юзасида тўпланиб, уларни кучли даражада ифлосланишига, тирик организмларнинг ташқи муҳит билан бўлган муносабатларини бузилишига, қолаверса, инсон саломатлигига жиддий салбий таъсир этишига олиб келди [2, 3, 4, 5]. Зеро, бу муаммолар ўзининг инсониятга келтириши мумкин бўлган ёмон оқибатлари бўйича ядро ҳалокатидан кам эмас [6].

Табиийки, табиатни муҳофаза қилиш муаммоси бутун ер юзаси бўйлаб истиқомат қилаётган юз миллионлаб мусулмонларни ҳам, ислом уламоларини ҳам ташвишга солмоқда. Улар бу муаммоларни ҳал қилишда Қуръони Карим оятларига, Ҳадиси Шарифларга ва Ислом таълимотларига мурожаат этмоқдалар. Зеро, Қуръони Карим ҳамда Ҳадиси Шарифларда атроф-муҳит муҳофазасига доир жуда кўплаб маълумотлар келтирилган. Мазкур маълумотлар, панд-насиҳатлар, Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам (с.а.в.)нинг суннатлари жамиятда экологик маданиятни юксалтириш ва янги дунёқарашни шакллантиришда катта имкониятлар яратади. Чунки, ўзбек халқи ислом динига эътиқод қилади, диний таълим ва тарбияга, ислом динининг муқаддас китобларида келтириб ўтилган панд-насиҳатларга жиддий эътибор қилган ҳолда уларга амал қилишга интилади. Шу жihatдан ислом динининг муқаддас китобларида келтириб ўтилган экологик таълим ва тарбия, табиатни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш борасидаги панд-насиҳатлар ҳам аҳоли ўртасида ижобий қабул қилиниб, уларга амал қилишга ҳаракат қилади. Бу эса аҳолининг экологик маданиятини шаклланишига катта туртки беради.

Асосий қисм. Маънавиятимиз асоси бўлмиш ислом дини асрлар давомида халқимизни озодаликка, покликка, саранжон-саришталикка, ерни, сувни, ҳавони булғамасликка даъват этади. Аллоҳнинг яратиб қўйган ҳар бир жонли махлуқотлари – ўсимликлар, ҳайвонот дунёси ва ҳоказоларга меҳр ва шафқат назари билан қараш талаб этилади. Умуман, ислом таълимотида жонли ва жонсиз табиатга, атроф-муҳитга бўлган ижобий муносабат кенг ўрин олган.

Табиатга, табиий ресурсларга ислом динининг муносабати қандай, деган саволга жавоб бериш учун тўғридан-тўғри Аллоҳнинг каломи бўлмиш Қуръони каримга мурожаат қилишимиз мумкин. Ер, сув, осмон, умуман, табиат ҳақида, уларни асраб-авайлаш, қадрига етиш, муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш ҳақида Қуръони каримда қуйидаги ояти карималар нозил қилинган:

«Ерни эса ёйиқ (кенг) қилдик ва унга тоғларни ўрнатиб қўйдик ҳамда унда (ўсимлик, мевалардан) ҳар турли гўзал жуфтларни ундирдик («Қоф» сураси 7-оят) [7].

Биз осмондан баракотли сув (ёмғир) ёғдириб, у билан боғларни ва ўриб олинадиган донларни ундирдик («Қоф» сураси 9-оят) [7].

Шунингдек, зич мевали, шохлари баланд хурмоларни ҳам («Қоф» сураси 10-оят) [7].

Бандаларга ризқ булсин учун (шундай қилдик). Яна у (сув) билан «ўлик» шаҳарни (ерни) «тирилтирдик...» («Қоф» сураси 11-оят) [7].

«У сизлар учун Ерни «пайондоз», осмонни «бино» қилиб қўйди ва осмондан сув тушириб, у сабабли сизларга ризқ сифатида мевалар (мевали дарахтлар)ни ундирди... («Бақара» сураси, 22-оят) [7].

Аллоҳ сизлар учун ўзи яратган нарсалардан соя жойлар (бунёд) этди ва сизлар учун тоғлардан бошпаналар қилди ҳамда сизлар учун иссиқ (ва совуқдан асрайдиган кийимлар ва сизларни (турли) хавфдан сақлайдиган совутлар яратди. (Иймон келтириб) мусулмон бўлурсиз, деб У сизларга ўз неъматини шу тарзда мукамал етказиб туради» («Нахл» сураси, 81-оят) [7].

«У яна сизлар учун иссиқ (кийим) ва (турли) манфаатлар бўлсин, деб, чорва молларини ҳам яратди ва улардан тановул ҳам қилурсиз.

Яна сизлар учун уларда кечкурун (ўтлоқдан) қайтаётган ва тонгда (ўтлоққа) кетаётган пайтида гўзал манзара пайдо булур («Нахл» сураси, 5-6 – оятлар) [7].

Юқоридаги ояти карималардан маълум бўлмоқдаки, Аллоҳ ерда инсонлар учун жуда кўп неъматларни, яъни табиий ресурсларни яратди, табиатни гўзал манзарали қилди. Ҳақиқатдан ҳам инсоннинг фаровон ҳаёт кечириши учун табиатда барча нарсалар мавжуддир. Буни инкор этиб бўлмайди. Зеро, «Ар-Раҳмон» сурасининг 16-оятида «Бас, (эй, инсонлар ва жинлар!) Раббингизнинг қайси неъматларини инкор этасиз?! Деб марҳамат қилинган [7]. «Ар-Раҳмон» сурасида Аллоҳ таоло инсон ва жинларга бу дунё ва охирада ато этган ва этадиган неъматларини 31 марта эслатиб, шу оятни 31 марта қайтарган! Ушбу ояти карима, бизнинг фикримизча, Аллоҳ инсонларнинг ҳар турли эҳтиёжларини қондириши учун ер юзасида (табиатда) яратган неъматлар – ер (тупроқ), сув, ҳаво, ўсимлик, ҳайвонот дунёси ва б. дан инсонлар ўз эҳтиёжига яраша, тежамкорлик билан фойдаланишларини, уларга зарар етказмасликларини, яъни ифлослантмасликларини, бефойда исроф қилмасликларини ҳамда уларни яратган Аллоҳга доимо шукур келтиришликларини алоҳида уқтириш, алоҳида огоҳлантириш мақсадида 31 марта такрорланган бўлиши мумкин.

Аллоҳ яратган неъматларни, табиий ресурсларни асраб-авайлаш ва уларни яратган Аллоҳга шукур келтириш лозимлиги тўғрисида «Ёсин» сурасининг 33-35 – оятларида шундай дейилган: «Яна Биз унда (ерда) хурмозор ва узумзор боғларни (пайдо) қилдик ва у ерда булоқларни оқизиб қўйдик. Токи (одамлар) мевасидан есинлар. Холбуки, у (мевалар)ни ўз қўллари (билан) қилмаган эдилар. Ахир шукур қилмайдиларми?!» [7]

Ер юзасида бузғунчилик қилмаслик, табиатга зарар етказмаслик тўғрисида Қуръони каримнинг «Аъроф» сураси 56-оятида шундай дейилган: «Ерни (Аллоҳ, хайрли ишларга) ярокди қилиб қўйгандан кейин (унда) бузғунчилик қилмангиз!..» дейилган [7]. Ушбу оят инсоннинг табиатга нисбатан билдириши керак бўлган муносабатини кўрсатади. Яъни, инсоннинг табиатга нотўғри аралашини, мақсадсиз ҳайвонларни ўлдиришини, дарахтзор ва ўрмонларни кесиб юборишини, атроф-муҳитга қўпол муносабатда бўлишини динимиз ман этади.

Ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини бемақсад ҳалок қилмаслик, уларни муҳофаза қилиш ва асраб-авайлаш тўғрисида Қуръни каримнинг «Бақара» сураси 205-оятда шундай дейилган: «Жумладан, «(Олдингиздан) кетганида ерда фитна-фасод, экин ва насли ҳалок қилиш ишлари билан юради, Аллоҳ эса, фасодни (бузғунчиликни) ёқтирмайди». Оятда «экин» деб набодот олами, «насл» деб ҳайвонот олами эътиборга олинапти [7].

Аллоҳнинг биз инсонлар учун гўзал, унумли, мусаффо ва баракотли қилиб яратиб қўйган табиатни, ер (тупроқ), сув, ҳаво каби табиий ресурсларни ифлослантираётган, ўсимлик ҳамда ҳайвонот дунёсига зиён келтираётган инсонлар қилмишларини ҳеч ким кўрмайпти, билмайпти, деб фикр юритмасликлари, бу учун албатта жазо муқаррар эканлигини англамоқликлари лозим. Чунки Қиёмат куни зарар кўрган табиат ва табат компонентлари тилга кириб инсоннинг барча қилмишларини Аллоҳга айтиб беради. Бу ҳақда пайғамбаримизнинг қуйидаги ҳадиси муборакларида таъкидлаб ўтилган:

Пайғамбаримизнинг саҳобалари бўлмиш Абу Хурайра разийаллоҳу анҳу айтадилар:

Расулulloҳ: «Қиёмат куни Ер Аллоҳга барча хабарларни маълум қилади. Ернинг хабарлари – ҳар банданинг ва ҳар умматнинг Ер юзида қилган ишлари тўғрисида гувоҳлик беришидир. Ердан эҳтиёт бўлинг. У сизнинг онангиздир. Ҳар ким Ернинг устида бирор яхши, ёмон иш қилса (Ерга, сувга, ҳавога умуман, табиатга зарар етказса) у албатта, буни Аллоҳга хабар қилади», дедилар [1].

Яшаб турган заминимиз – Ер (тупроқ), сув, ҳаво ва бошқалардан ташкил топган она табиат Аллоҳнинг мулки бўлиб, улар инсониятга фойдаланиш учун топшириб қўйилган Аллоҳнинг омонатидир. Биз бу омонатни қандай бўлса шундайлигича авайлаб-асрашимиз, келгуси авлодларга ҳозир табиат қандай бўлса шундайлигича етказишимиз керак бўлади. Зеро, Аллоҳнинг омонатини кимда-ким яхши сақласа, Аллоҳ ҳам унинг иймонини муҳофаза қилади. Омонатга хиёнат эса охир-оқибат дўзах билан жазоланиши мумкин. Шунинг учун пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом «Омонатни яхши сақламаганнинг иймони йўқдир, аҳдида турмаганнинг эса дини йўқдир», деб айтганлар ва бунинг учун Аллоҳ олдида жавоб берасизлар, деб огохлантирганлар.

Халқимиз орасида «Тузини ичиб, тузлиғига тупирма», деган мақол бор. Аллоҳнинг яратиб қўйган неъматларига ношукрлик қилиб «тузлуғига» тупириб, гунохкор бўлмаслигимиз, табиат ва унинг компонентларини асрашимиз, исроф этмаслигимиз лозим.

Хулоса. Муқаддас Қуръони каримда Аллоҳ томонидан мукамал қилиб яратилган неъматлар, табиат ресурслари ҳақида, шунингдек уларга зиён келтирмаслик, ифлослантирмаслик, исроф қилмаслик, табиат неъматларини асраб авайлаш тўғрисида кўплаб ояти карималар ва уларнинг қисқача изоҳлари билан юқорида таништириб ўтилди. Шунингдек, Пайғамбаримизнинг ҳадиси муборакларидан ҳам мисоллар келтирилди. Бу маълумотлар денгиздан томчи десак муболаға бўлмайди. Чунки Аллоҳнинг

инсонлар учун ер юзасида яратиб қўйган неъматлари, табиат ресурслари тўғрисида, уларни асраб-авайлаш, муҳофаза қилиш борасида, Пайғамбаримизнинг бу борадаги ҳадиси шарифлари, суннатлари тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш, йирик асарлар битиш мумкин. Шу жihatдан, маънавиятимиз асоси бўлган, покликка, тозалikka, гўзалликка, софликка, меҳр-шафқат кўрсатишга, барча тирик жонзотларга зулум етказмасликка ундайдиган ислом динининг она табиат, унинг ресурслари ва уларни асраш борасидаги диний таълимотидан фойдаланиб аҳолининг экологик маданиятини оширишимиз мумкин. Натижада, инсонларнинг табиатга бўлган меҳри, табиий ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш бўйича масъулияти ортади, табиат ва унинг ресурсларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш, уларга таъсир этиш одоби шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Имом Абу Хомид Ғаззолий. Мукошафат ул-қулуб. – Т.: «Адолат», 2002. – 167 б.
2. Кориев М. Р. Адир тупроқларининг зичлашиб бориши ва унинг олдини олиш чора–тадбирлари //Журнал Биологии и Экологии. – 2019. – №. 2.
3. Кориев М. Р. и др. Namangan viloyati atmosfera havosining ifloslanishi //География: Природа и Общество. – 2021. – Т. 2. – №. 1.
4. Rustamjonovich K. M. Geocological issues of horticulture development in the foothills of the Namangan region of the Republic of Uzbekistan //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2019. – Т. 5.
5. Rustamjonovich K. M. Salinization of soils of adyr as a result of irrigation farming in the possibility of its elimination //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2019. – Т. 7.
6. Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф. Иймон. – Т.: «Hilol-Nashr», 2021. – 368 б.
7. Шариф Отабоев. Экология, дин ва саломатлик. – Т.: «Тошкент ислом университет», 2007. – 106 б.

**ZEBO MIRZO SHE'RLARIDA OTA-ONAGA MUNOSABATNING
MILLIY-BADIIY IFODASI**

Saloxiddinova Nigoraxon Inomjonovna

*Filologiya fanlari falsafa doktori, katta o'qituvchi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Andijon*

Annotatsiya. Bugungi o'zbek ayol ijodkorlarining ijodiy laboratoriyasiga kirar ekanmiz, ular she'riyatida ko'ngil lirikasi ustuvor yo'nalish kasb etib borayotganligiga guvoh bo'lamiz. Olamni poetik idrok etishda yangicha qarash, yangicha fikrlash an'anasi kuchaymoqda. Ijtimoiy ruhning o'rniga qalb ruhiyati, uning evrilishlarini poetik obrazlar orqali ifodalash she'riyatda g'oyaviy-estetik ta'sirchanlikni oshirishga, ijodkorlar poetik mahoratini ko'rsatishga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar. Mavzu, poetik obraz, badiiy tasvir, oksimoron san'ati, poetik ma'no, lirik qahramon.

Abstract. When we enter the creative laboratory of today's Uzbek women artists, we witness that the lyric of the heart is becoming a priority in their poetry. The tradition of a new way of thinking and a new way of thinking in the poetic perception of the world is gaining strength. Instead of the social spirit, the spirit of the soul, expressing its transformations through poetic images serves to increase the ideological and aesthetic effectiveness of poetry, and to show the poetic skill of creators.

Key words. Theme, poetic image, artistic image, art of oxymoron, poetic meaning, lyrical hero.

Аннотация. Когда мы заходим в творческую лабораторию современных узбекских художниц, мы видим, что лирика сердца становится приоритетной в их поэзии. Набирает силу традиция нового взгляда, нового мышления в поэтическом восприятии мира. Вместо общественного духа дух сердца, выражающий свои эволюции через поэтические образы, служит повышению идейно-эстетической действенности поэзии, проявлению поэтического мастерства творцов.

Ключевые слова: тема, поэтический образ, художественный образ, искусство оксюморона, поэтический смысл, лирический герой.

Kirish. Zebo Mirzayeva ijodini tahlil qilar ekanmiz, uning ishqqa yo'g'rilgan dunyosi o'quvchini tamoman o'ziga mahliyo etadi. E'tibor berib qaraydigan bo'lsak, shoira she'rlarining o'zak qismini ishq mavzusi band etgan. O'sha o'zakdan esa Yaratganga, vatanga, ota-onaga va yorga bo'lgan muhabbat paydo bo'lgan. U o'z muhabbatini turli poetik obraz va badiiy tasvirlar bilan ifoda etmoqqa urinadi. Natijada, har bir she'rida kutilmagan tashbehlariga, ramzlarga boy olam paydo bo'ladi. O'quvchi ramzlar tilini, timsollar mohiyatini to'g'ri anglasagina, bu olamning yana bir sirini tushungandek bo'ladi.

Asosiy qism. Shoira vatan, tarix, ota-ona, zamon haqida bitilgan she'rlariga an'anaviy uslubda yondashmaydi. Balki yangi timsollar orqali ham ona yurtning, tarixning siyratini yarata oladi. Eng asosiysi esa, ijodkor qalbidagi bular uchun ham

ishq bor. Endi bu ishq o'zni bilan goh achinish, goh quvonch, goh afsuslanish, goh hayqirish bilan yuzaga chiqadi.

Ijodkorning "Onamga" she'rida oksimoron san'ati bilan yuzaga kelgan *oppoq tun* birikmasi orqali farzandlar tashvishida qora sochi oqargan onaning umumlashma obrazini yarata olganligini ko'rishimiz mumkin. Uning "Onamga" she'rida ham tantanavor kayfiyat o'rniga ezginlik, o'zining onasiga bo'lgan munosabatidan qoniqmaslik holati sezilib turadi.

Oq sochlari oppoq tun uning,
Umri halol ishqqa bayroqdir.
Oh, yuzlari dunyoi dunning,
Go'zalidan chiroyliroqdir.
(Bo'lolmadim hassasichalik),
Otam dardin ko'targan mohim.
Ushoqqina onam ko'ngliga
Bir hovuch nur bergil, iloyim! [5.B.9].

Oksimoron san'ati bilan yuzaga kelgan *oppoq tun* bu o'rinda katta poetik ma'no kasb etgan. She'rdagi *oppoq tun* lirik qahramon uchun yorug'lik manzili. Chunki oqlik va tunning qoraligi bu o'rinda badiiyatning go'zal namunasini hamda ijodkorning tuyg'ularning mohir rassomi ekanligini ko'rsatgan. "Albatta, so'zga yangi ma'no, yangi badiiy jilo berishda shoirning iste'dodiga, so'z tanlash va qo'llash mahoratiga, taassurotlarining boyligi va fikrlarining teranligi" [4.B.42] lirik qahramonning ishq deb atalmish ko'ngil saltanatida onaning umri bayroq timsolida aks etishiga sabab bo'ladi. Oilaning ichki tashvishini butun gardaniga ilgan, tashvishlardan toliqqan ona shuning uchun bu she'rda dunyo go'zalidan-da chiroyliroq deb ta'riflanadi. Onasidan olislarga ketgan farzand o'z farzandlik burchini bajara olmagan, balki uni sog'inchi azobiga giriftor etgani kitobxon qalbini ham junbushga keltiradi. She'rning so'nggi esa "*Rabbim, meni gul qilib yarat, hech bo'lmasa uning poyiga!..*" deya lirik qahramonning Yaratganga iltijosi bilan yakunlanadi. Shuningdek, ijodkor ushbu she'rida o'zi bilan o'zi ichki ziddiyatga berilayotganligini sezish qiyin emas. Ayni hol ham badiiy fikrning originalligini ta'minlab kelgan.

Har bir farzand ota-ona oldida qarzdor ekanligi ko'hna tarixdan ma'lum va bu holat asrlar she'riyatida turlicha talqin etilgan. Chunonchi, Navoiy bobomiz:

Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Tun-kunungg'a aylagali nur fosh,
Birisin oy angla, birisin quyosh, - [2.B.118]

deb ota-ona uchun tanu jondan kechmoq, yoinki, qalblarini har doim nurafshon aylamoq kerakligini uqtiradi. Xalq orasida uchraydigan "Ota – quyosh, ona – oy" iborasi ham yuqoridagi baytga o'zni bilan singdirilgan.

Uni xafa qildim, bora olmayman,
Nazdimda u qahri qattiq, bardoshli.
Hech kimdan so'ramas, hech kimsa ko'rmas,
Bilaman, yo'l poylar ko'zlari yoshli...

Ota oldidagi aybdor farzandning achchiq ko'zyoshi, achchiq iqrori she'r ohangiga tabiiy singdirilgan. O'zbek xalqi mentalitetida ota deyilganda qahri qattiq, vazmin, sirli insonning qiyofasi chiziladi, lekin bu uning suvratida, xolos. Siyratida esa aksincha. Chunki bu insonda ham qalb bor, ko'ngil bor. Hech qaysi ota o'z farzandini sevmaydi emas, shunchaki, hayotda to'g'ri yo'lini topib ketishida qattiqqo'llik bilan qalqon yelkadosh, kezi kelganda g'amdosh bo'la oladi.

Dunyo sellariga borolmasdim tik,
Qalbimga bermasa edi hur qonni!
Axir, u do'zaxning og'zini yopib,
Ko'tarib turibdi to'qqiz osmonni.

Istiora san'ati bilan vujudga kelgan birinchi satrning javobi ikkinchi misrada izohlangandek ko'rinadi. Ya'ni lirik qahramon vujudida oqayotgan "qon" oddiy qon emas, "hur qon". U shu "qon" tufayli hayot sinovlarini yengishda o'zini mardonavor, ulug'vor his qiladi. Chunki otadagi chin insoniy fazilatlar shu "qon" tufayli farzand ruhiyatiga ko'chib o'tadi. Shoir otaning qudrati haqida: "do'zaxning og'zini yopish", "to'qqiz osmonni ko'tarish"ga qodirligida ko'rsatadi va bu ifoda bilan mubolag'aning go'zal namunasini yaratadi.

Payg'ambar emas, yo avliyo emas,
Ammo men uchun u eng buyuk odam.
Oriyatday ulug', mehrday baland –
Hazrati otam u, hazrati otam! [5.B.88].

Lirik qahramon otasi haqida yozganda "U" kishilik olmoshini qo'llaydi. Misralar davomida "U" kim ekanligini o'quvchiga avvaldan bildirmaydi. "U"ning qudrati, mehri, bardoshi haqida gapirib keladi-da, she'rning so'nggi misrasida "U" otasi ekanligini ma'lum qiladi, ammo shunchaki "otam" deb tanishtirmaydi, "hazrati otam" darajasida ta'rif etadi. Zebo Mirzayeva so'zlarni bekorga isrof qilmaydi, balki so'zlarga o'rni bilan darddan yaralgan hislarini yuklaydi. Natijada kuchli pafosga yo'g'rilgan she'rlar yaratiladi.

"Poetik obraz hayot haqidagi shoirona xayol va tafakkurning konkret his-tuyg'u, kechinma orqali maxsus suratlanishidir; bu goh ob'ektiv olamning shoir sub'ekti – qalb oynasida aks etishi tarzida, goh ruhiy olam – odamlar shuuriga, hissiyotiga ko'chgan olamni shoir "go'zallik qonunlari" nuqtai nazaridan qaytadan kechirishi, yangidan inkishof qilishi tarzida yuz beradi" [1.B.3]. Darhaqiqat, ijodkor olamni shunday e'tirof etmaydi, balki yuqoridagi kabi holatlarni qalbidan o'tkazadi, fikrlaydi, sintez qiladi va eng maqbulini qabul qiladi. Zero, inson ongi hayotiy voqelikdan estetiklik sari o'sib boradi. Natijada uning fantaziyasi bilan favqulodda nozik tashbehtar paydo bo'ladi. So'z esa badiiy adabiyotda o'zining yangi qiyofasi bilan yangicha mazmun kasb etadi. Dunyoni obrazli qiyofada gavdalantirish so'z yordamida amalga oshirilar ekan, N.V.Gogolning quyidagi fikrlari ahamiyatga molikdir: "So'z ko'p emas, ammo ular shu qadar aniqki, ular barcha narsani ifodalaydi. Har bir so'zda tubsiz kenglik bor, har bir so'z shoir kabi qamrov bilmaydi [3.B.55].

Xulosa. Ijodkor xayolini band etgan voqelik, avvalo, uning ongida akslanadi. Yuritilgan mulohaza natijasida qalb uning oqimiga bo'ysunadi. Ana shu jarayonda yozuvchining ko'ngil torlari chertiladi. U borliqning mohiyatidan yana bir yangi

olam yaratmoqqa urinadi. Faqat bu olam borliqning aynan nusxasi bo'lmay, shoir qalbining so'zlardan yasalgan sirli oynasi tarzida gavdalanadi. Tafakkur kuchi bilan yaratilgan bu olam shoir qalbida qayta kashf etiladi va poetik obrazlar bilan ziynatlanadi. O'quvchi ko'zi bilan ko'rgan olam in'ikosini she'riyatda qalbi bilan anglaydi. Tashqi olamning kishi bilmas sirlarini ijod mahsuli orqali tushunadi. Qalbda yaratilgan yangi olam yana bir qalbgga shunday tarzda kirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramov. B. She'riyat gavhari. – Toshkent:Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979. – 168 b.
2. Alisher Navoiy . Hayrat ul-abror. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – 262 b.
3. Gogol N.V. Poln. Sobr.Soch., T.8.M.: Izd-vo AN SSSR, 1952.- 348 c
4. Jumatova. N. Hozirgi o'zbek she'riyatida rang bilan bog'liq ramziy obrazlar: fil.f.a.nomz... diss. – Toshkent, 2000. – 124 b.
5. Mirzayeva Z. Ishq. – Toshkent:Akademnashr, 2011. – 128 b.
6. Salohiddinova, N. (2019). Zebo Mirzo's poetry and image. *International Journal on Integrated Education*, 2(6), 115-118.

**BASHORATLI TAHLILLAR UCHUN MASHINALI O'QITISH
ALGORITMLARI. QIYOSIY QARASHLAR***Onarqulov Maqsad Karimberdiyevich**Farg'ona davlat universiteti f.m.f.b.f.d(PhD) o'qituvchisi**Yoqubjonov Alijon Mahamadamin o'g'li**Farg'ona davlat universiteti amaliy matematika yo'nalishi 2-kurs magistranti**Mahamadaminova Shahina Valijon qizi**Farg'ona davlat universiteti matematika fakulteti amaliy matematika yo'nalishi 3-kurs talabasi*

Abstrakt. Ma'lumotlar to'plamining borgan sari oshib borishi va ular asosida kelajakda sodir bo'ladigan analitik jarayonlarni o'rganish insoniyatga juda katta foyda keltirayotganligi tufayli optimal bashoratli tahlillar mashhurlikka erishdi va bunda mashinali o'qitish algoritmi muhim ro'l kasb etgan. Ko'pgina bashorat qilish uchun yaratilgan mashinali o'qitish algoritmlari odatda bashoratli tahlil uchun qo'llaniladi, ammo bu ma'lumotlar to'plamidagi o'rganilayotgan muammo uchun to'g'ri algoritmi tanlash hali ham qiyin vazifadir. Ushbu maqola bashoratli tahlil uchun eng mashhur mashinali o'qitish algoritmlari va ularni ma'lumotlar to'plamida qo'llash natijalari tahlili haqida umumiy ma'lumot beradi. Ushbu algoritmlar ishlash vaqti, aniqlik, sezgirlik, o'ziga xoslik va xatolarga yo'l qo'yish kabi qiyosiy ishlash ko'rsatkichlari bilan baholanadi va tahlil qilinadi.

Due to the increasing number of data sets and the fact that the study of analytical processes taking place in the future on their basis brings enormous benefits to humanity, optimal predictive analysis has gained popularity, and in this the machine learning algorithm has acquired an important role. Machine learning algorithms created for most predictions are usually used for predictive analysis, but choosing the right algorithm for the problem under study in this data set is still a difficult task. This article provides an overview of the most popular machine learning algorithms for predictive analysis and the analysis of the results of their application in a data set. These algorithms are evaluated and analyzed by comparative performance indicators such as run time, accuracy, sensitivity, specificity, and error-making.

Благодаря все большему количеству наборов данных и тому факту, что изучение аналитических процессов, происходящих на их основе в будущем, приносит огромную пользу человечеству, популярность приобрела оптимальная прогнозная аналитика, важную роль в которой сыграл алгоритм машинного обучения. Многие алгоритмы машинного обучения, предназначенные для прогнозирования, обычно используются для прогнозного анализа, но выбор правильного алгоритма для изучаемой проблемы в этом наборе данных по-прежнему является сложной задачей. В этой статье представлен обзор наиболее популярных алгоритмов машинного обучения для прогнозного анализа и анализ результатов их применения в наборе данных. Эти алгоритмы оцениваются и анализируются с

использованием сравнительных показателей производительности, таких как время безотказной работы, точность, чувствительность, специфичность и вероятность ошибок.

Kalit so'zlar: Mashinali o'qitish, Bashoratli tahlil, KNN-K eng yaqin qo'shni, SVM-Vektorlarni qo'llash mashinasi, Naive Bayes.

Machine learning, Predictive analysis, KNN- K nearest neighbor, SVM-Support vector machine, Naive Bayes.

Машинное обучение, Прогнозный анализ, KNN-K-ближайших соседей, SVM- метод опорных векторов, Naive Bayes.

Bashoratli tahlillar uchun mashinali o'qitish algoritmlari. qiyosiy qarashlar. Bashoratli tahlil qilish - bu kelajakdagi voqealarni yoki kutilmagan vaziyatlarni sezilarli darajada aniqlik bilan bashorat qilish uchun joriy va avvaldan mavjud bo'lgan ma'lumotlarni tahlil qilishning eng keng tarqalgan va keng qo'llaniladigan usulidir. Bu ma'lumotlar mayningi, statistik tahlil va mashinali o'qitish kabi keng ko'lamlari analitik usullarni o'z ichiga oladi. Mashinali o'qitish esa - bu tizimlarning ma'lumotlar asosida o'qitilishi, modellarni tanish va minimal inson ishtiroki bilan bashorat qilish imkonini beruvchi statistik va analitik modellarni yaratishni avtomatlashtiradigan sun'iy intellektning bir tarmog'idir. Bashoratli tahlillar uchun eng mashhur va keng qo'llaniladigan mashinali o'qitish algoritmlariga Logistik regressiya, KNN, SVM, qaror daraxtlari va tasodifiy o'rmon algoritmlarini misol qilib keltirish mumkin.

Mashinali o'qitishning bashorat qilish usullari va tahlillini talab qiladigan sog'liqni saqlash, sanoat, moliya, qishloq xo'jaligi, ta'lim, ijtimoiy media, kiberxavfsizlik va boshqa ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi.

Birinchi navbatda turli tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tegishli tadqiqot ishlarini muhokama qilsak va ularning eng dolzarb topilmalari qayd etsak. Bu tegishli bashorat qilish algoritmlarni ko'rib chiqish uchun tanlovni yo'naltiradi. Shundan so'ng, ular asosida tanlangan strategiyalarni afzalliklari va kamchiliklariga oydinlik kiritiladi. Keyin esa amalga oshirish uchun ko'rib chiqilgan ma'lumotlar to'plamining qisqacha ko'rinishi beriladi.

Bu kungacha ko'plab tadqiqotchilar maqsadli iste'molchilarni qidirish uchun yanada samarali marketing va ijtimoiy media tahlillarining marketing strategiyalarini tanlashda bashorat qilish usullari va tahlillarining imkoniyatlari va muammolari bo'yicha tadqiqotlarni taqdim etdilar. Yana bir tadqiqod natijalariga ko'ra "intraoperative" bashorat tahlillarini sog'liqni saqlash tizimining elektron bazalardagi mavjud ma'lumotlarga asoslanib mashinali o'qitish usullaridan foydalangan holda amalga oshiradi. Tadqiqotchilar post-induksion gipotenzivni bashorat qilish vazifasi uchun sakkizta eng yaxshi mashinani o'rganish algoritmlarini amalga oshirdilar va qo'shimcha parametrlarni sozlash test to'plamiga qo'llanilishidan oldin ular orasida eng yaxshi bashoratchi yordamida amalga oshiriladi. Eksperimental natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quv jarayonida ham, test jarayonida ham gradientni kuchaytirish boshqa barcha yondashuvlarga nisbatan aniq diskriminatsiyani ko'rsatdi.

2017 yilda Intellektual hisoblash va boshqarish tizimlari (ICICCS) bo'yicha xalqaro konferentsiyada sog'liqni saqlash sohasida mashinani o'rganish algoritmlari

yordamida samarali hal qilinishi mumkin bo'lgan prognozlash muammolari ko'rib chiqiladi. Bunda yurak-qon tomir kasalliklari bashoratlari, diabet bashoratlari, gepatit va saraton bashoratlari va boshqalarni keng ko'lamda muhokama qilishadi. Tadqiqodchilar ushbu bashorat qilish vazifalari uchun ishlatiladigan CART, Naïve Bayes, RBF, SVM, Simulated Annealing (SA) kabi umumiy mashinali o'qitish algoritmlarini aniqladilar. Kelgusi ishlarda ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan ba'zi cheklovlar, masalan, analitik modellashtirishning katta ma'lumotlar tizimlari bilan to'liq integratsiyalashuvi va quvvat sarfidan tashqari ko'plab boshqa muhim barqarorlik natijalariga joriy etishni kengaytirish kabilar muhokama qilindi.

Ushbu maqolada bashorat qilish usullari va tahlillari uchun keng qo'llaniladigan mashinali o'qitishning "Naive Bayes", "SVM" va "KNN" algoritmlari asosida olib borilgan tadqiqod natijalarini e'tiboringizga havola qilinadi. Tegishli ravishda bashorat qilish usullari va tahlillar bilan ular qisqacha o'rganiladi.

Naive Bayes (NB)- bu eng oddiy Bayes tarmog'i modeli ostida *supervised* mashinali o'qitish algoritmi sifatida tanilgan "ehtimoliy tasniflagichlar" bo'lib, Bayes teoremasini atributlar orasidagi erklilik haqidagi sodda taxminlar bilan amalga oshiradi. Bayes teoremasiga yanada soddaroq nazar tashlaydigan bo'lsak boshqa ehtimollarni bilgan xolda ehtimollikni toppish usuli deb atasak ham bo'ladi. Naiv Bayes klassifikatorlarining afzalligi yuqori darajada masshtabli bo'lib, o'quv muammosidagi atributlar sonini bir qator parametrlarga simmetrik bo'lishiga imkon beradi. U birinchi marta matnni qayta ishlashga kiritilgan va matn va hujjatlarni, masalan, firibgar yoki qonuniy ekanligini atribut sifatida so'z chastotalari bilan turkumlash uchun asosiy vosita hisoblangan, shuningdek, avtomatlashtirilgan tibbiy diagnostikada ham keng qo'llanilgan. Naïve Bayes algoritmlarini qo'llagan xolda analitik modellar yaratilgan va ular asosida chiqarilgan natijalar klinik ma'lumotlarga to'g'ri kelganligi sifatida o'zini oqlagan.

SVM- bu tasniflash va regressiya tahlili muammolari uchun ishlatiladigan shunga o'xshash *supervised* algoritmlari to'plamidir. U chiziqli klassifikatorlar oilasiga mansub bo'lib, Tixonov tartibga solishning alohida holati sifatida ham ko'rib chiqilishi mumkin. SVMning o'ziga xos xususiyati shundaki, empirik tasniflash xatosi doimiy ravishda kamayadi va bo'shliq oshadi, shuning uchun usul ***maksimal bo'shliqni tasniflash usuli*** sifatida ham tanilgan.

Usulning asosiy g'oyasi asl vektorlarni yuqori o'lchamli fazoga aylantirish va bu bo'shliqda eng katta bo'shliqqa ega bo'lgan ajratuvchi giperplanani qidirishdir. Sinflarni ajratib turadigan giperplanning ikkala tomonida ikkita parallel giperplanlar qurilgan. *Ajratuvchi giperplane* ikkita parallel giper tekislikgacha eng katta masofani yaratadigan giper tekislik bo'ladi. Algoritm ushbu parallel giperplanlar orasidagi farq yoki masofa qanchalik katta bo'lsa, o'rtacha klassifikator xatosi shunchalik kichik bo'ladi degan taxminga asoslanadi.

KNN oddiy parametrik bo'lmagan *supervised* mashinali o'qitish algoritmi bo'lib, tasniflash muammolari va regressiya muammolarini hal qilish uchun ishlatiladi. Bu shunchaki ma'lumotlarni aniqlash uchun xayoliy chegara yaratadi va yangi ma'lumotlar nuqtalari uchun eng yaqin chegara chizig'ini

bashorat qilishga harakat qiladi, ammo ma'lumotlarning hajmi oshgani sayin jarayon keskin sekinlashib boradi.

1-jadval. Mashinali o'qitish usullari

Strategiya	Afzalliklar	Cheklovlar
Naïve Bayes	Agar erklilik prezumpsiyasi mavjud bo'lsa, u boshqa algoritmlarga qaraganda samaraliroq ishlaydi. Yuqori darajada kengaytiriladigan va doimiy va diskret ma'lumotlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin	O'zgaruvchilar orasidagi assotsiatsiyani integrasiya qilib bo'lmaydi. Yana bir kamchilik – bu real dunyoda mutlaqo mustaqil bashoratchilar to'plamini olish deyarli amaliy emasligi haqidagi mustaqil bashoratchilarning prezumpsiyasi
Support Vector machine	Kategoriyalar orasidagi farqlanishning aniq chegarasi mavjud bo'lganda, u umumlashtirishda yaxshi ko'rsatkichga ega. Bundan tashqari, yuqori o'lchamli bo'shliqlar uchun yanada samarali.	Bu katta ma'lumotlar to'plamlari uchun maqbul emas va maqsadli sinflar bir-biriga mos kelganda unchalik yaxshi ishlamaydi
K-nearest neighbor	Amalga oshirish va tushunish oson. Algoritm qidiruv maydonida mustahkam va hisoblashda kamroq vaqt talab etadi	Ma'lumotlar to'plami hajmi kattalashganda yomon ishlaydi. Bu sekin o'rganadi, shuning uchun hisoblash uchun ko'proq vaqt talab etiladi.

1-jadvalda ko'rinib turibdiki har bir algoritmning afzalliklari va kamchiliklari bor. Ushbu algoritmlarni moliya sektoridan olingan kredit karta ma'lumotlar to'plamiga qo'llab ko'ramiz. Quidagi jadvalda kredit kartalarning ma'lumotlari to'plamining tavsifi va xususiyatlari keltirilgan keltirilgan:

2-jadval. Ma'lumotlar to'plami tavsifi.

Ma'lumotlar to'plami	Turi	Xususiyatlar	Na'munalar	Sinflar	Nisbat(holatlardan xususiyatlarga)	Domen
Kredit karta	Ikkilik tur	24	30000	2	1250,0	Moliya
Xodimlarni saqlash	Ikkilik tur	10	14998	2	1499,0	Sanoat
Uy joy ma'lumotlari	Ikkilik tur	18	497	2	27.61	Moliya

Standart to'lov uchun ($H_a/Y_o'q= 1/0$) 24 ta atributlar orasidagi qaram o'zgaruvchidir, qolgan 23 tasi esa bashorat qiluvchi o'zgaruvchilardir.

2-jadvalda tasvirlangan kredit karta ma'lumotlar to'plamida NB, SVM va KNN ning amalga oshirish natijalari va qiyosiy tahlilini ko'rib chiqamiz. Bu foydalanuvchilarning moliyaviy tranzaksiya shakllari va tarixiga asoslangan sukut to'lovlarini bashorat qilishga qaratilgan. Bu bashoratli tahlil to'rt bosqichdan iborat:

- dastlabki ishlov berish bosqichi, unda xomaki ma'lumot yig'iladi va oldindan qayta ishlanadi;

- oldindan qayta ishlangan ma'lumotni osongina boshqarilishi mumkin bo'lgan shaklga (muammo talabiga ko'ra eng mos ma'lumot yoki atributlarni tanlash orqali) aylantirish uchun to'g'ri mashinali o'qitish algoritmi qo'llaniladigan ma'lumotlarni o'zgartirish yoki xususiyatni tanlash bosqichi;

- o'quv modeli o'zgartirilgan ma'lumotlardan foydalangan holda tuzilgan o'quv bosqichi;

- hisobot berish uchun avval yaratilgan o'quv modelidan foydalanadigan sinov yoki bashorat bosqichi.

Ushbu bosqichlardagi qadamlar sosidagai tajribalar ko'plab dasturlash tilari orasida mashhur bo'lgan Python dasturlash muhitida o'tkazildi. Bu ko'plab oldindan ishlov berish jarayonlarini va ma'lumotlarni tahlil qilishni osonlashtirdi. Ayniqsa python dasturlash tilidagi transformatsiya kutubxonalarini tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar to'plamini qayta ishlashni amalga oshiruvchi jarayonlarni yuqori aniqlikda ko'rsatib bera oldi.

Tegishli turli xil ishlash ko'rsatkichlari bilan solishtirganda bashorat qiluvchi algoritmlarni amalga oshirish natijalari aniqlik balliga ko'ra SVM boshqa algoritmlardan ustundir. Biroq, SVM algoritmi uchun talab qilinadigan vaqt boshqa algoritmlarga qaraganda ko'proq sarflandi. Naïve Bayes algoritmi esa tajribalar vaqtida KNN bilan bir xil aniqlik natijalarini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Onarqulov, M., Yaqubjonov, A., & Yusupov, M. (2022). COMPUTER NETWORKS AND LEARNING FROM THEM OPPORTUNITIES TO USE. *Models and methods in modern science*, 1(13), 59-62.
2. Онаркулов Максад. (2021). Influence of the temperature and cyclic deformations of $(\text{Bi}_x\text{Sb}_{1-x})_2\text{Te}_3$ films on their resistance. *Инженерно-Физический журнал. Беларусь*, 94 (5), 1403-1408.
3. Абдулазиз угли, Ю. М., Каримбердиевич, О. М., & Махамедин угли, Ё. А. (2022). АЛГОРИТМЫ РАСПОЗНОВАНИЯ РЕЧИ И КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ РАСПОЗНОВАНИЯ РЕЧИ. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 3(10), 15-19.
4. Rajeshkanna, A., Preetha, V. & Arunesh, K. (2019). Mobil tarmoq provayderlarini tasniflash vazifasida mashinali o'qitish algoritmlarini eksperimental tahlil qilish. *Elektron biznes va telekommunikatsiyalar bo'yicha xalqaro konferentsiya* (335-343).
5. Kendale, S., Kulkarni, P., Rosenberg, AD, & Wang, J. (2018). Postinduksion gipotenziyani bashorat qilish uchun nazorat qilinadigan mashinani o'rganish bashoratli tahlili. *Anesteziologiya*, 129 (4), 675-688.

**ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ В
НОВОМЕТОДНЫХ ШКОЛАХ РОССИИ В XIX -XX в.в.****Базарова Лола Аблакуловна**

Старший преподаватель кафедры русского языка
ТГИЯ им. С. Улугзода, г. Душанбе, Таджикистан
bazarova_lola@mail.ru

Бегбудиева П.Ш.

Старший преподаватель кафедры
английского языка и литературы
Самаркандский государственный
институт иностранных языков
parvinabegbudieva@gmail.com

Аннотация. В данной статье выделяются и описываются характерные особенности методики преподавания в новометодных школах России в XIX - XX в.в. Значительное внимание уделяется научить мусульманских детей чтению и письму, познакомить их с установками ислама, воспитать их в доброй нравственности. Рассматриваются особенности обучения по так называемому новому методу.

Abstract. This article highlights and describes the characteristic features of teaching methods in new method schools in Russia in the 19th-20th centuries. Considerable attention is paid to teaching Muslim children to read and write, to acquaint them with the principles of Islam, and to educate them in good morals. The features of teaching by the so-called new method are considered.

Ключевые слова: новометодные школы, звуковой метод, учебные дисциплины, шакирды, медресе, светские науки.

Key words: new method schools, sound method, academic disciplines, shakirds, madrasas, secular sciences.

Особенностью мусульманских учебных заведений в новометодных школах было то, что они не имели официально утвержденных программ и уставов. Каждый учитель преподавал в них то, что знал сам и так, как учили его самого. Во всех мусульманских школах, в той или иной степени, с небольшими видоизменениями изучался определенный ряд наук или, по крайней мере, отделы из этих наук. Незначительно отличались между собой и методика преподавания учебных дисциплин.

Основной целью мектебов являлось-научить мусульманских детей чтению и письму, познакомить их с установками ислама, воспитать их в доброй нравственности, указать им путь к достижению земного и небесного благополучия, и тем самым содействовать миру и покою государства»[1]. Поставленная цель реализовывалась через обучение чтению и письму на арабском языке и языке тюрки, исламское вероучение и начальные сведения из арифметики. Школьники учили не звуки, а название букв: а-алиф, б-ба, т-ти и так далее. Выучив алфавит, они приступали к чтению по книге «Иман шарты» («Основы веры»), а затем по «Афтияку» (древнейшее извлечение из

Корана, равное одной седьмой его части) арабского текста старинным, буквослагательным методом, т.е. сначала говорили названия букв слога и только потом читали весь слог. Так было и с другими слогами слова. В лучших мектебах одновременно усваивалась буквенная символика чисел, иногда и письмо. Сложностью обучения являлось и то, что дети в домашних условиях не использовали арабский язык. Обучение в школах велось параллельно на арабском языке и языке тюрки. Арабский язык, подобно латыни, церковно-славянскому языку, санскриту представлял собой священо учёный язык. Башкирам и татарам он был непонятен (так как относился к другой языковой семье) и в повседневной их жизни не употреблялся. Литературно-письменный язык тюрки башкиры и татары в какой-то мере понимали благодаря тюркской основе, но и он во многом отличался от их устноразговорной речи. Особенно это было характерно для «книжного» тюрки, в котором активно употреблялись древнетюркские, арабские и персидские слова.

Овладев механизмом буквосложения, лучшие ученики мектеба на второй или третий год обучения приступали к чтению религиозно-дидактических произведений восточных и местных писателей на языке тюрки.

Изучение этих книг играло важную роль в религиозно-нравственном воспитании учащихся. В форме диалогов, анекдотов, красочно и живо описанных сцен они исподволь внушали читателю идеи и доктрины ислама.

В то же время от знакомства с лучшими образцами мусульманской назидательной литературы школьники выносили и некоторые сведения по истории, географии, этике, эстетике, что способствовало умственному развитию детей. Читением нескольких литературных произведений для большинства детей обучение в мектебе заканчивалось. Лишь немногие мектебы, обычно в крупных махаллях, имели трехгодичное второе отделение, являющееся как бы подготовительным к учебе в медресе. В нем изучались начала арабского языка, мусульманской этики и права [2].

Организация учебного процесса и педагогические приемы, применяемые в мектебах, были типичными для религиозно-схоластических школ. Обучение было индивидуальным что, кстати, давало возможность вести прием учащихся в течение всего учебного года. Поскольку такой метод не позволял одновременно работать со всеми учащимися, учитель-мулла назначал себе помощников (хальф). Каждый из них занимался с тремя-четырьмя школьниками, а некоторые, вероятно наиболее опытные, - с группой в 7-12 и даже 20-30 человек [3].

Институт хальф занимался проблемами педагогических кадров и удешевлял содержание начальных школ. Белль-Ланкастерский метод взаимного обучения, распространившийся в конце XVIII-начале XIX в. В Европе, в том числе и в России, основывался именно на опыте работы хальф в школах мусульманского мира [4]. Методика обучения не ориентировала школьника на сознательное усвоения материала. Он заучивал на память то, что задавал ему учитель или хальфа. Домашних заданий не практиковалось.

В мектебах царил жесткая дисциплина. В целом учебно-воспитательная деятельность мектебов старого типа имела религиозную направленность.

Багаж знаний выпускников начальной мусульманской школы был не всегда весомым. Посетив в 1910 г. мектебы Башкирии, один из представителей Министерства просвещения писал: «Проучившись в мектебе от 3 до 6 лет, мальчик средних способностей уносит оттуда умение читать механически по-арабски и сознательно на татарском языке, писать на этих языках, читать наизусть те молитвы, которые полагается произносить при исполнении намаза и совершать установленные омовения» [5]. Но уже то, что мектебы давали определенной части детей элементарную грамотность требует признания за ними известной культурно-просветительской роли.

Правительственные чиновники сравнивали медресе с богословскими факультетами университетов, духовными семинариями или академиями. Продолжительность обучения в медресе, как и в мектебах, не была ограничена во времени, но для преодоления полного его курса при принятой тогда организации учебного процесса требовалось не менее 10-15 лет. Конечно, столь продолжительное время обучаться могли не многие. Значительное число шакирдов выходили из медресе до его окончания.

Основу программы медресе составляло богословие. Общеобразовательных предметов было немного, причем они носили вспомогательный характер и должны были служить для лучшего понимания и усвоения исламского вероучения. Известный мусульманский богослов XI в. имам Газали писал: «Ищущие знания мусульманские студенты должны, прежде всего, овладеть вспомогательными средствами для дальнейшего занятия наукой, поэтикой, риторикой и логикой и затем получить достаточную порцию насущного духовного хлеба – законоведение, а также предохранительного лекарства от душевной болезни – догматики» [6]. Арабский язык в медресе изучался как язык Корана и богослужения, логика и философия – для обоснования религиозного учения формально-логическими и философскими доводами.

Фархшатов М.Н. указывает, что немаловажную роль в становлении «неофициальной» части программы медресе играли также шакирды, стремившиеся к действительному просвещению. Наличие богатых библиотек при медресе. позволяло пытливым из них заниматься самообразованием и расширять объем и состав получаемых знаний. Из шакирдских конспектов и рукописных книг, собранных в последние годы в ходе археографических экспедиций, видно, что учащиеся медресе были знакомы с классической литературой Востока, математикой, астрономией, медициной, риторикой, поэтикой, историей, географией. Шакирды интересовались и народным творчеством, что пробуждало у них любовь к родному языку, способствовало усвоению его богатства.

Рассмотрим особенности обучения по так называемому новому методу. Считалось, что новометодным называется обыкновенный звуковой метод. Посредством нового метода, дети через 1-2 месяца начинают читать отлично

легкие статьи и рассказы. Школы мусульман с новым методом преподавания имели общераспространенную программу.

Наряду с традиционным и новым методом обучения использовался и смешанный метод, который не представляет собой особый вид преподавания, а лишь заключается в том, что имеет в себе «смесь» из старых и новых книг, программ и преподаваний. Это обыкновенно встречается в мектебах тогда, когда они переходят на новый метод. Внедрение новометодного обучения требовало больших усилий, так как многие преподаватели, закончив учебные заведения на основе традиционного, кадимистского обучения не воспринимали новые тенденции в образовании.

С формированием новометодных школ, старометодные утрачивают популярность среди населения. Таким образом, глубокие изменения происходят в области культуры, особую роль начинает играть наука и образование. Активизируется процесс школьных реформ, растет значимость светских наук в образовании.

Таким образом, установлена необходимость в новометодном подходе в образовании: джадидизм, просветительство, религиозное реформаторство, автономизация, которые выражаются в ключевых понятиях, таких как просвещение и образование (джадидизм); просветительство - основа социального равноправия (просветительство); свобода теологического мышления (религиозное реформаторство).

Литература

1. РГИА Ф. 821. Оп. 133. Д. 466. Л. 57; Акт частного совещания духовных лиц округа Оренбургского магометанского духовного собрания. Уфа, 1914. С.7- 9.
2. ЦГИА РБ. ф. 295. Оп. 3. Д. 7085. Б. п.
3. Хрестоматия по истории педагогики. Под ред. С.А.Каменева, сост.Н.А.Желваков, М., - 1936 г.(Сборн, постановл. по мин. нар. просв., т. IV, С.1555—1566).
4. 4.Федеральный закон «О свободе совести и о религиозных объединениях»//Религия, свобода совести, государственно-церковные отношения в России (2-е изд. дополн. и перераб.) -М.: Изд-во РАГС, 1997.-27с.
5. РГИА. Ф. 821. Оп. 150. Д. 420. Л. 10 об. - 11.
6. Остроумов Н. Мусульманская высшая школа (мадраса) // Журнал Министерства народного просвещения. 1906. № 10.- С. 136.

SHAXS RIVOJLANISHINING GENDER XUSUSIYATLARI

Shonazarova Sevara Anvar qizi

Pedagogika fakulteti, Urganch Davlat Universiteti, Xorazm, O'zbekiston.

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender atamasi ta'rifi, gender psixologiyasi va bola rivojlanishidagi gender farqlar va gender farqlar bo'yicha olimlarning o'tkazgan tadqiqotlari natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: gender, gender psixologiyasi, jins, anatomic va fiziologik xususiyatlar, ong, differensiya, muloqotdagi farqlar.

Asosiy qism. Gender atamasi 1968 yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan bo'lib, "jins" ma'nosini bildiradi. Jinsiy munosabatlar ilgari ham psixologiyada faol o'rganilgan bo'lsada, yangi atamaning paydo bo'lishi ijtimoiy fanlarda yangi oqimlarni yuzaga keltirdi.

"Gender" tushunchasi, avvalo, erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar munosabatlarning ijtimoiy-psixologik hamda pedagogik tomonlarini qamrab oladi.

Gender psixologiyasi — differensial psixologiyaning bo'limi bo'lib, insonning jamiyatdagi xatti-harakatlarining biologik jinsi, ijtimoiy jinsi (gender) va ularning munosabatlari bilan belgilanadigan modellarini o'rganadi. Ijtimoiy psixologiyaning gender tadqiqotlarida sotsializatsiya, xurofot, diskriminatsiya, ijtimoiy idrok va o'z-o'zini idrok etish, o'z-o'zini hurmat qilish, ijtimoiy normalar va rollarning paydo bo'lishi kabi hodisalar o'rganiladi^[1].

Bunda gender psixologiyasining predmetini va uning rivojlanish bosqichi aniqlash ancha qiyin vazifa, chunki psixologiyaning ushbu bo'limi hozirda shug'ullanadigan sohasi rivojlanishi yo'lidagi dastlabki qadamlar. Gender psixologiyasi — psixologiya fanining bir bo'limi bo'lib, ma'lum bir jins vakili sifatida jinslararo differensiya, stratifikatsiya va ierarxiya asosida shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish va rivojlantirishni o'rganib boradi.

Gender psixologiyasi jins psixologiyasidan farqli o'laroq, erkaklar va ayollar o'rtasidagi psixologik munosabatlarning nafaqat psixologik xususiyatlardagi farqlarni o'rganadi, balki uning diqqat markazida, birinchi navbatda, erkaklar va ayollarning taqdiri, umuman olganda, shaxsiy rivojlanishning jinslararo differensiya, stratifikatsiya va ierarxiyaning ta'siri natijasida yuzaga keladigan hodisa va jarayonlarni o'rganadi^[2].

Gender psixologiyasining tuzilishida quyidagi bo'limlar ajralib turadi:

- gender farqlari psixologiyasi;
- gender sotsializatsiyasi;
- shaxsning gender xususiyatlari;
- gender munosabatlari psixologiyasi.

Gender psixologiyasida bir nechta asosiy yo'nalishlar mavjud:

Erkaklar va ayollarni taqqoslash psixologiyasi — bu erkaklar va ayollarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, jinslarning o'ziga xosligini aniqlash.

Ayol psixologiyasi — bu ayolning ruhiy holatining xususiyatlarini, ya'ni erkaklarda yo'q ayol fiziologiyasini o'rganishdir.

Erkak psixologiyasi — bu erkaklar fiziologiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan erkakning ruhiy holatining ayollarda mavjud bo‘lmagan xususiyatlarini o‘rganishdir.

Gender sotsializatsiyasi — gender identifikatsiyasining shakllanishi va gender rollarining rivojlanishini o‘rganish.

Gender munosabatlari psixologiyasi jinslar o‘rtasidagi va bir jinsdagi munosabatlarni o‘rganadi.

Yetakchilikning gender psixologiyasi — erkak liderlar va ayol liderlar o‘rtasidagi farqlarni, shuningdek, hukmronlik va bo‘ysunish munosabatlarini o‘rganish.

Sportdagi gender psixologiyasi sport psixologiyasining bir sohasi bo‘lib, sport faoliyatidagi xususiyatlar va farqlarni sportchi yoki jamoaning jinsi va gender bilan bog‘liq holda o‘rganadi.

Gender rivojlanishi va tarbiyasi shaxsning axloqiy shakllanishi sifatida qaraladi. U jinslarning anatomik va fiziologik xususiyatlarini, ularning hayotdagi ijtimoiy rollarini tushunishga qodir bo‘lgan o‘g‘il va qizning yaxlit shaxsiyatini shakllantirishga qaratilgan. Bilimning etishmasligi va bolalar bilan muomala qila olmaslik, shuningdek, bolalar tajribasining o‘ziga xos xususiyatlarini noto‘g‘ri tushunish ko‘pincha kattalar beixtiyor bolalarga ruhiy shikast etkazishiga, deformatsiyalanishiga yoki sekinlashishiga, shu bilan birga asosiy harakatlarning rivojlanishiga va buzilishlariga olib keladi.

Bolalar gender stereotiplarini maktabgacha yoshda o‘rganadilar va ularning tushunchasi inson hayoti davomida o‘tib boradi. Shunday qilib, gender rivojlanishi va ta‘lim, sotsializatsiya uchun eng muhim va muhim davr maktabgacha yoshdir. Shuning uchun maktabgacha ta‘lim muassasasida va oilada tarbiya va ta‘lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish zarur, bu esa shaxslararo munosabatlarni tushunish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi.

Boshlang‘ich maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda qizlar va o‘g‘il bolalar o‘rtasida juda ko‘p gender farqlari mavjudligini hisobga olish kerak. Bunday farqlarning mavjudligi empirik tadqiqotlarda V.V. tomonidan aniqlangan va tasdiqlangan. Abramenkova, V.E. Kogan, A.V. Libina, I.I. Lunin va boshqalar:

Fiziologik farqlar, bu o‘g‘il bolalarning harakatlarga ko‘proq qiziqish bildirishi, yaxshi natijaga intilishi, kattalarga ko‘proq taqlid qilishidir. Ular qo‘rquvni tezroq yengadilar, ko‘proq epchillik va jasorat ko‘rsatadilar, materialni murakkablashtiradilar, mushaklarning kuchini talab qiladigan mashqlarni yaxshi ko‘radilar. Ular tez, o‘tkir harakatlar va raqobat elementlariga jalb qilinadi. Qizlar esa vosita mahoratini sekinroq o‘zlashtiradilar, lekin shu bilan birga ularning harakatlari ritmikroq, aniq va ifodali bo‘ladi. Intellektual sohaning rivojlanishidagi farqlar: qizlar o‘g‘il bolalardan ko‘ra vizual va eshitish orqali taqdim etilgan materialni (so‘zlar, jumlar, hikoyalar) eslab qolishda yaxshiroq. Ular so‘z birikmalarining boyligida ustunlikka ega; o‘g‘il bolalar ko‘proq beqaror e‘tiborga ega, ular uzoqroq inklyuziya davriga ega. Qizlarda selektiv barqarorlik, diqqat hajmi va o‘zboshimchalik darajasi yuqori. Bundan tashqari, qizlar uchun ma‘lumotlarning hissiy ranglanishi muhim ahamiyatga ega, bu e‘tiborni kuchaytirishga ta‘sir qiladi;

Intellektual sohada o'g'il bolalar vizual-fazoviy qobiliyatlarning jiddiyligini, qizlar esa og'zaki (nutq) qobiliyatlariga ega; qizlar lug'at boyligi, nutq faoligi va nutq ravshanligining o'sish sur'ati bo'yicha o'g'il bolalardan oldinda bo'ladi, ular o'g'il bolalarga qaraganda ertaroq gap ishlata boshlaydi, o'g'il bolalar nutqida esa ish-harakatni bildiruvchi so'zlar (fe'l, kesim) ustunlik qiladi; O'g'il bolalarning samarali intellektual faoliyati asosan energiya zaxirasini sarflash, intellektual muammolarni hal qilishning "shartli kuch" usulini qo'llash orqali ta'minlanadi, qizlar esa shunga o'xshash vazifalarni tubdan farq qiluvchi mexanizmlar, ya'ni o'zini-o'zi deb ataladigan mexanizmlar asosida bajaradilar. tartibga solish jarayonlarini taklif qilingan vazifalarning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirishdan iborat bo'lgan tashkilot.

Muloqotdagi farqlar. O'g'il bolalar bir jinsdagi (3-5 yosh) tengdoshlari bilan suhbatda faolroq bo'lishadi, ularning muloqoti ko'pincha raqobatbardoshdir. Qizlar onasi bilan muloqot qilishda faolroq. A.L.ning so'zlariga ko'ra. Sirotiyuk, kattalarning munosabatiga ta'sir qiladi, ular o'g'il bolalarga murojaat qilishda ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalardan foydalanadilar va qizlar bilan suhbatlashganda shahvoniy so'zlar ishlatiladi. Hissiy sohaning rivojlanishidagi farqlar: o'g'il bolalar va qizlarda hissiy reaksiyalarning zo'ravonligi vaqtga qarab o'zgarib turadi: o'g'il bolalar hissiy omilga qisqa vaqt ichida, lekin yorqin va tanlab reaksiyaga kirishadilar, keyin esa ularning miyasi ta'sirlarga javob berishni to'xtatadi va ular samarali faoliyatga o'tadilar, qizlar esa aksincha, takroriy ta'sir qilish bilan kuchayadigan kuchli hissiy reaksiyani bering; eng muhim gender farqlaridan biri bu o'g'il bolalarning qizlarga nisbatan ko'proq tajovuzkorligidir (o'g'il bolalarda tajovuzkorlikning ustunligi nafaqat tug'ma xususiyatlar bilan, balki o'g'il bolalar va qizlarning turli xil ijtimoiy ma'qullangan xatti-harakatlari bilan izohlanadi: qizlarda tajovuzkor reaksiyalar hisobga olinadi. o'z jinsiga mos kelmaydigan, qoralangan va taqiqlangan, kattalar o'g'il bolalarning tajovuzkor reaksiyalariga ko'proq kamtarlik bilan munosabatda bo'lishadi, ularni kuch, faollik va o'zlarini himoya qilish qobiliyatining namoyon bo'lishi deb bilishadi); qizlarda, o'g'il bolalarga qaraganda yorqinroq, qo'rquvga moyillik namoyon bo'ladi (qo'rquv soni ko'proq); qaramlik, uyatchanlik, qo'rquqlik va xavotirlik qizlarda ko'proq uchraydi, ammo bu bilan birga o'g'il bolalar qizlarga qaraganda yaqinlaridan ajralish ehtimoli ko'proq, ular ko'pincha tashlab ketish hissi tufayli hissiy stressni boshdan kechirishadi. Qiziqishlar va imtiyozlardagi farqlar, bu ayniqsa bolalarning o'yin faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning (S. Brodi, V. Xartup va boshqalar) asarlarida ko'rsatilgandek, maktabgacha yoshdagi davrda rol o'yinlardagi eng muhim farqlar eng muhim: mavzuda, o'yinlarning mazmunida, afzal o'yin uchastkalari, rollar, o'yinchoqlar. O'g'il bolalar ko'proq qahramonlik, harbiy-sarguzasht mavzuidagi o'yinlarga, shuningdek, qurilish va konstruktiv o'yinlarga qiziqishadi. Qizlar oila va maishiy mavzulardagi o'yinlarga jalb qilinadi ("Uy", "Qizlar-onalar"). T.A. Repinaning ta'kidlashicha, o'yin faoliyatidagi farqlar o'yindagi sheriklar kabi bir jinsdagi tengdoshlarning afzal ko'rishida ham namoyon bo'ladi va T.V. Antonova o'yinlarda qizlar ko'proq o'yindagi sheriklariga, o'g'il bolalar esa o'yinning o'ziga ko'proq e'tibor qaratishlarini aniqladi. O.V. Dybina o'g'il va qizlarning ob'ektiv dunyoda

yo'nalishidagi farqlarni qayd etib, atrofdagi voqelikning turli jihatlariga qiziqish bildiradi.

O'g'il bolalarni texnologiya, narsalar, narsalar dunyosi, qizlarni esa odamlarning munosabatlari, uy-ro'zg'or buyumlari jalb qiladi. Bu yoshda bolalar o'zlarining gender xususiyatlarini aniq ajratib turadilar va tan oladilar: men o'g'ilman, men qizman. Maktabgacha yoshdagi bolaning jinsi quyidagilarni o'z ichiga oladi: tashqi ko'rinish; "Men tasviri" (vaqt bo'yicha - hozirgi va kelajakda); inshootlar (jamiyat, o'z); rollar (jamiyat, o'z). Hayotning to'rtinchi yilidagi bolalarning gender ongining mazmuni hali ham juda cheklangan, ammo bolalarni tarbiyalash jarayoniga ularning gender xususiyatlarini hisobga olgan holda texnologiyalarni kiritish allaqachon etarli, chunki ular qadriyatlarni, qiziqishlarni olish uchun ichki motivatsiyaga ega. va ularning jinsiga mos keladigan xatti-harakatlar. Shu sababli, o'g'il va qiz bolalarni birgalikda tarbiyalashda ular o'rtasidagi tarqoqlikni bartaraf etish va bolalar birgalikda harakat qilishlari mumkin bo'lgan qo'shma o'yinlarni tashkil etish juda muhim pedagogik vazifadir, lekin gender xususiyatlariga muvofiq: ya'ni. o'g'il bolalar erkak rolini, qizlar esa ayol rolini o'ynashi kerak.

Xulosa. Shaxs rivojlanishida uning psixologik xususiyatlariga, rivojlanayotgan sharoitiga va gender farqlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Kuzatishlar jarayonida shu narsa ma'lum bo'ldi-ki, odamdagi tug'ma, irsiy mexanizmlari uning psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi-yu, biroq uning mazmunini ham, shaxsiy fazilatlarini ham belgilab bera olmaydi. Ta'kidlash zarurki, muhit ham bola psixikasini rivojlantirishda muayyan rol o'ynaydi. Bundan tashqari bola rivojlanishida gender farqlar ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergash G'oziyev - "Ontogenez psixologiyasi". Toshkent 2010
2. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova - "Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya". T-2018
3. Sh.A.Do'stmuhammedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, Sh.K..Karimova,
4. Sh.T.Alimboyeva - "Yosh davrlari va pedogogim psixologiya". T-2013
5. A.K.Shamshetova, R.N.Meliboyeva, X.E.Usmanova, I.O. Xaydarov -
6. "Umumiy psixologiya". T-2018
7. Z.Nishanova, D.Qarshiyeva, N.Atabayeva, Z.Qurbonova- "Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya" T-2013
8. A.V. Petrovskiy- "Umumiy psixologiya"
9. Nodira Egamberdiyeva - "Ijtimoiy pedagogika" T-2009
10. S.X.Jalilova, N.A.G'ayiboyeva - "Umumiy psixodiagnostika" T-2018
11. Davletshin M.G. va boshqalar. qobiliyat va uning diagnostikasi. - T.:O'qituvchi, 1997.

**INGLIZ TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O'QITISH VA O'RGANISHDA
MADANIYATNING AHAMIYATI**

Turg'unboyeva Sug'diyona Sharofiddin qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi
turgunboyevasug'diyona@gmail.com

Valijonova Nafosatxon Otabek qizi
Namangan davlat universiteti talabasi
valijonovanafosat@gmail.com

Abstrakt. Bu maqola ingliz tilini chet tili sifatida o'rganish yoki o'rgatishda madaniyatning ahamiyati haqida muhokama qiladi. Muayyan madaniyatni til bilan aralashtirish bilan bog'liq bo'lgan til sinflari va faqat til darslari bo'lgan sinflar o'rtasidagi farq. Aytgancha, jarayon davomida til va madaniyatni birgalikda qabul qilishda ushbu muammolarni qanday hal qilishning turli usullari haqida ham ta'kidlan o'tiladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, iboralar, muloqot, madaniyatlararo, til, ingliz tili, madaniyatni mustahkamlash, darslar, ikkinchi til.

Annotation. This article discusses the importance of culture in learning or teaching English as a foreign language. The difference between language classes that involve mixing a specific culture with the language and classes that are just language classes. By the way, in the course of the learning process, different ways of solving these problems will be emphasized in the way of accepting the language and culture together.

Key words: culture, expressions, communication, intercultural, language, English language, cultural reinforcement, lessons, second language.

Аннотация. В этой статье обсуждается важность культуры в изучении или преподавании английского языка как иностранного. Разница между языковыми классами, которые включают смешивание определенной культуры с языком, и классами, которые являются просто языковыми классами. Кстати, в ходе процесса будут подчеркиваться разные пути решения этих проблем в процессе принятия языка и культуры вместе.

Ключевые слова: культура, выражения, общение, межкультурное, язык, английский язык, культурное подкрепление, уроки, второй язык.

Til madaniyatning bir bo'lagi hisoblanar ekan, bu bilimlarni tushunish va chuqurroq o'rganish uchun tilni ham, madaniyatni ham keng o'rganish kerak. Hozirgi kunda ingliz tili butun dunyoda xalqaro til sifatida qabul qilinayotgani hammaga ayon. o'sha tilda turli ibora va birikmalarni qo'llash, qachon ishlatish ajralmas qobiliyatdir. Ingliz tili kabi ikkinchi tilni o'rganishni boshlashdan oldin, o'sha madaniyat haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lishni amalga oshirish til bilan bog'liq. Aslida, madaniyat odamlarning nima qilishi va odatda nimaga ishonishini o'z ichiga oladi. Shuning uchun u ikkinchi tilni o'rganayotgan odamning tasavvuriga chuqur ta'sir qiladi va o'qitish va o'rganish usullarini ham belgilaydi.

Vey (2005:56) fikricha, til ikki tomonlama xususiyatga ega: ham muloqot vositasi, ham madaniyat tashuvchisi. Madaniyatsiz tilni tasavvur qilib bo'lmaydi,

insoniyat madaniyati ham tilsiz. Shuning uchun madaniyat odatda ma'lum bir tilning ko'zgusi sifatida ko'riladi.

Yangi tilni o'rgatish o'quvchilaringizni hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarga rejalashtirishni nazarda tutadi, shu bilan birga har qanday g'arb xalqi chalkashlik, kamsitish yoki muloqot qilishdan qochish yoki umuman noto'g'ri talqin qilish uchun ish qidirishni anglatadi. Ta'limning maqsadi maqsadli tilda mahalliy ma'ruzachilarning malakasi emas. Yoki, ehtimol, u o'quvchilarda madaniyatlararo kommunikativ kompetentsiyani yaratish orqali madaniyatlararo kommunikativ kompetentsiyani yaratadi, ijtimoiy asosda o'ziga xos sherigiga, ya'ni madaniyatga aniq interfeyslarni o'rgatadi, o'quvchilarda madaniyatlararo kompetentsiyani kuchaytiradi va yaratadi, ularga madaniy jihatdan kelib chiqadigan xatti-harakatlarni to'g'ri tushunish va olish imkoniyatini beradi. Yaqin Sharq o'qituvchilariga rozi bo'lish, har qanday holatda ham, Ingliz tilini uning madaniyati bilan o'rganish ularga bu jarayonni oson qiladi.

Dunyoning ko'plab mintaqalarida yashovchi ijtimoiy tartiblar o'ziga xos ijtimoiy bolalik, qadriyatlar, xulq-atvor va asoslarga ega va turli xil dialektlardan foydalanadi. Til va madaniyat sirtidan ikkita o'ziga xos soha bo'lib ko'rinadi, lekin ular bir-biriga bog'langan va odatda bir-biriga ta'sir qiladi. Gleason (1961) lahjalar jamiyatning ob'ekti emas, balki jamiyatning tasviri ekanligini ko'rsatdi. Dialektning rivojlanishi odatda unga bog'liq madaniyatga ta'sir qiladi va bilish va odatlarning ijtimoiy dizaynlari ko'pincha ushbu tilda aniq kodlangan. MakNikol, 1998).

Til sinfida taxminan madaniyatni o'rganishda biz dialekt va madaniyatga oid da'vo tajribamizga tayanishimiz kerak, chunki ular ma'nolarni yaratish va izohlashda tajribaga ega. Sinfidan tashqarida yodlash qobiliyati, ehtimol, maktabda o'qiyotganlar boshqa madaniyat atrofida o'rganishi mumkin bo'lgan har qanday ma'lumotlardan ko'ra muhimroqdir. Bu ko'pincha har qanday madaniyatga ko'rsatma berish g'alati, chunki jamiyatlar o'zgaruvchan va xilma-xildir. Til o'qituvchilari biladilarki, sinfda ta'lim berishga qodir bo'lgan narsa, albatta, dialekt va madaniyatning qisman tasviri kabidir. Ta'limga ega bo'lgan qamoqqa olishni tan olsak, biz taxminan ko'rsatma berayotgan jamiyatlar haqida stereotipik qarashlarni yaratish ehtimoli kamroq. Deyarli madaniyatni yod olishni o'rganish shuni anglatadiki, yangi til bilan barobar uning madaniyatini ham o'rganish ularga o'z shaxsiyatlarini qaytadan kashf qilishga yordam beradi.

Tomalin (2008) tufayli ingliz tilining xalqaro roli va globallashuv madaniyatni tinglash, gapirish, o'qish va yozishdan tashqari beshinchi til mahorati sifatida o'rgatishning ikkita asosiy sababidir.

Madaniyat va til o'rtasidagi munosabatni tushunish bizga ingliz tili kabi o'quvchilarga chet tilini o'rgatish bo'yicha ko'rsatmalarni yaratishda yordam beradi.. Til madaniyatning bir qismi bo'lishi mumkin va madaniyat tilning bir qismi bo'lishi mumkin. Ikkalasi bir-biriga so'zsiz bo'ysunadi va ular ham shunday ko'rsatma olishlari kerak. Ilhom ikkinchi tilni o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, o'qituvchilar o'zlarining shevalarini o'rganishni iloji boricha qiziq va mos ravishda shakllantirishga ishora qilishlari kerak. Madaniy asoslangan ELT sinflari madaniyatlararo kompetensiyalarga ega o'quvchilarni bugungi globallashgan dunyoda samarali muloqot qilish uchun tayyorlaydi. O'quvchilarning

uni uzoqdan o'rganishlari uchun tashqi madaniyat va o'z madaniyatidan birgalikda foydalanish kerak.

Xulosa. Hamma narsani hisobga olsak, madaniyat va tilni aralashtirib olib boriladigan darslar faqat tilni o'rgatishdan ko'ra, oldinga borish va hamma narsani oson va tez o'rganish uchun ajoyib yo'l bo'lardi. Xulosa qilib aytganda, o'qituvchilar o'quvchilarga Ijtimoiy qarama-qarshiliklarga e'tibor berganidek emas, balki fikrlash va muloqotda noto'g'ri tushunchalardan qochish uchun uni olish va qarama-qarshiliklarni o'rganishga harakat qiling. Talabalar uchun to'g'ridan-to'g'ri o'qitilishi va to'sqinlik qiluvchi omillarni ye ngib o'tish uchun ijtimoiy asos ma'lumotlariga e'tiborini yaratish juda muhimdir.

Adabiyotlar

1. Armour-Tomas, E. & Gopaul-McNicol, S. (1998). Aql-idrokni baholash: Bio-madaniy model. Sage Publications, INC.
2. Gleason, H.S. Jr., (1961). An Introduction to descriptive Linguistics. New Dehli: Oxford and IBH Publishing Company.
3. Tomalin B. (2008). Madaniyat-beshinchi til malakasi.
4. Alptekin, C. (2002). `ELTda madaniyatlararo kommunikativ kompetentsiyaga to'g'ri`. ELT Journal, 56(1), 57-64.
5. Wei, Y. (2005). Integrating Chinese Culture with TEFL in Chinese classroom. Sino-US English Teaching, 2(7), 55-58.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BOSHQARUV TIZIMIDA YOSH KADRLARNING ROLI

Mamajonova Barno Taxirovna
Alfraganus Universiteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar-Gafurov Anvar Bazarbayevich

PhD, Alfraganus universiteti "Iqtisodiyot va moliya" kafedra mudiri

Annotatsiya. Dunyo mamlakatlari tajribasidan ma'lumki muayyan davlatda demokratiyaning o'rnatilishi va mustahkamlanishi o'ziga xos qonuniyatlar asosida amalga oshiriladi. Bugun modernizatsiya hamda transformatsiya jarayonlari globallashuvning ta'siri negizida dunyoning barcha mamlakatlaridagi siyosiy jarayonlarga avvalgidan shiddatli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois ham davlat boshqaruvida yoshlarning rolini ko'paytirish, tajribasini oshirish uchun qator chora-tadbirlar olib borilmoqda.

Kalit so'zlar. Renessans, milliy ta'lim-tarbiya, modernizatsiya, "Zamonaviy boshqaruv" va "Boshqaruv mahorati", "Kreativ boshqaruv", "Siyosiy madaniyat".

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab yurtimizda yoshlarga e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatishga davlat siyosatining eng asosiy va ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qarab kelinmoqda. Bu sohadagi davlat siyosatini yanada takomillashtirish maqsadida "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" gi qonun yangi tahrirda qabul qilindi.

Barchamizga ma'lumki davlatimiz kundan-kunga yangilanib, ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy, hamda ma'naviy-ma'rifiy jihatdan dunyo davlatlari ichida yetakchi o'rinlarni egallab bormoqda. Chuqur ildizga ega madaniyatimiz tufayli Yangi O'zbekiston jahon maydonida kuchli salohiyat, munosib obro'-e'tiborga ega bo'lib, har tomonlama obod va farovon mamlakatga aylanib bormoqda. Mana shunday o'zgarishlarning fundamental asosida yosh rahbar kadrlarning o'rni ham alohida e'tiborga molikdir.

Hozirda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan Yangi O'zbekiston g'oyasi zamirida, ulug' ajdodlarimizning milliy tariximizda birinchi va ikkinchi uyg'onish davrlariga asos solgan alloma bobolarimizning orzu - intilishlari va armonlari ham mujassam desak adashmagan bo'lamiz. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, har qaysi xalq hayotida madaniy taraqqiyot uni yangi bosqichga ko'taradi. Bunday ijtimoiy noyob hodisa RENESSANS - uyg'onish, qayta tiklanish yuksalish deb atalishi barchamizga ayon. O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanib Yangi O'zbekiston va Uchinchi Renessans so'zlari hayotimizda o'zaro uyg'un va hamohang bo'lib yangramoqda va xalqimizni ulug' maqsadlar sari ruhlantirmoqda.

Albatta davlatimizning Uchinchi Renessansga qadam qo'yayotganligi hamda dunyo davlatlarining Yangi O'zbekistonimizni o'rganishga yanada qiziqishi ortayotganligida yosh rahbar kadrlarning o'rni beqiyosdir. Shuning uchun ham yurtimizda bugungi kunda davom etayotgan jadal islohatlar davrida, progressev

fikrlaydigan va salohiyatli yosh kadrlarga katta e'tibor qaratilib, siyosiy jabhalarga va strategik muhim sohalarga jalb qilinmoqda.

Yangi O'zbekistonda fuqarolar jamiyatining siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy qiyofasi jadal o'zgarib hayotimizda yangicha munosabatlar, yangi imkoniyatlar va qadriyatlar shakllanayotganini hammadan ham ko'proq biz yoshlar his qilmoqdamiz. Jumladan, "iqtisodiy faoliyat erkinligi", "so'z erkinligi", "qonun ustuvorligi", "ochiqlik va oshkoralik", "jamoatchilik nazorati", "gender tenglik" singari demokratik tushunchalar va hayotiy ko'nikmalar hozirgi kunda real voqelikka aylanib borayotganligi e'tiborni tortadi.

Yangilanayotgan jamiyat talablari bo'lakcha. U fuqarolarni yurt, millat ravnaqi uchun qayg'urishga undaydi, hayotga teran va sergak qarashga da'vat qiladi.

Biz o'z oldimizga jamiyatning yangi qiyofasini yaratish, Yangi O'zbekistonni barpo etish masalasini strategik vazifa sifatida qo'ydik. So'nggi besh yilda mamlakatimizning har bir fuqarosi o'z kundalik hayotida teran his etayotgan beqiyos o'zgarish, yangilanish va tub islohatlarga ega bo'lgan davlatni ko'rib bormoqda. Jamiyatni siyosiy-huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy modernizatsiya qilish, ma'naviy jihatdan tiklash va yuksaltirish, mavjud qonunlarni, davlat boshqaruvi, iqtisodiy tizimni qayta ko'rib chiqish, bu borada tasirchan va samarali mexanizmlar yaratish, demokratik tamoyil va me'yorlarni hayotga tadbiq etish bo'yicha misli ko'rilmagan keng ko'lamlil va izchil chora-tadbirlarni amalga oshirdik. Muhtaram Prezidentimiz tomonidan Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida olib borayotgan siyosatini qo'llab-quvvatlash uchun biz kabi yoshlar belni mahkam bog'lab, qo'limizni shimarib oldinga qadam tashlashimiz lozim bo'ladi.

Bugungi O'zbekiston - bu hali tom ma'nodagi, biz orzu qilayotgan, intilayotgan, Yangi O'zbekiston emas. Hali bu marraga yetish uchun oldimizda juda olis va mashaqqatli yo'l turibdi. Yo'limiz shu paytgacha oson bo'lgani yo'q, bundan keyin ham oson bo'lmaydi. Lekin biz dadil oldinga borishdan, kerak bo'lsa, kutilmagan, ammo pirovard natijasi samarali va xalqimiz manfaatlariga javob beradigan noan'anaviy qarorlar qabul qilishdan cho'chimasligimiz kerak. Shu bois ham istiqbolli yosh kadrlarning intelluktual salohiyatini yuksaltirish davr talabi bo'lib kelmoqda. Nafaqat yosh rahbar kadrlarni, balki barcha yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va tarbiyalash, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, yosh kadrlarning iste'dodini, rahbarlik salohiyatini ochib berish Yangi O'zbekistonning asosiy maqsadlardan biriga aylangan.

Yangi O'zbekistonning yanada taraqqiy etishida IT texnologiyalari ham katta rol o'ynamoqda. Yurtimizda qolaversa xorij davlatlarida shu soha bo'yicha ta'lim olgan yosh rahbar kadrlar sohani to'laqonli o'rganib yoshlar orasida yanada kengroq targ'ib etmoqda. Bugungi hamma yosh zamonaviy rahbarlar ilg'or texnologiya tarafdori va shunga moyil hamdir deb aytish to'g'ri bo'ladi. Bu esa o'z navbatida, yosh rahbarning zamonaviy va ilg'or ishlab chiqarish uslublariga murojaat etish ehtimolini kuchaytiradi. Demak zamonaviy rahbar yoshidan qati'y nazar ilg'or texnologiyalar tarafdori, zamonaviy qarorlar qabul qiladigan qobiliyatli shaxs bo'lmog'i lozim.

Yangi O‘zbekistonning yoshlari yangicha fikrlaydigan, yangi-yangi g‘oyalarni dadil o‘rtaga tashlab, ularni amalga oshirishga, muammolarni ijodiy va nostandart yondashuvlar asosida hal etishga qodir yoshlar bo‘lib shakllanmog‘i kerak.

Sinovdan o‘tgan shaxslarni rahbar qilib saylash zarur. Nega deganda, bu dunyoda katta aql-zakovat bilan birga, ko‘pni ko‘rgan, uzoqni ko‘zlaydigan irodasi mustahkam, kerak bo‘lsa turli-turli murakkab sinovlardan o‘tgan odamlarni biz o‘zimizga rahbar qilib tanlashimiz kerak. Uzoqni ko‘ra olmaydigan odamning rahbar bo‘lishga mutlaqo haqqi yo‘q. Shuning uchun biz kabi yosh avlod vakillarining bilim olishi, ilm-fan, innovatsiyalar, adabiyot, san‘at, sport sohasidagi iste‘dod va salohiyatimizni yuzaga chiqarish, jamiyatimizning ijtimoiy-siyosiy hayotida faol ishtirok etish uchun barcha sharoitlar yaratib berilmoqda deb o‘ylayman.

Biz uzluksiz milliy ta‘lim-tarbiya tizimining barcha bosqichlarini uyg‘un va mutanosib rivojlantirishga alohida e‘tibor bermoqdamiz. 2021-yil Toshkent shahrida eng yuksak xalqaro talablarga javob beradigan “Yangi O‘zbekiston” universiteti tashkil etildi. Ushbu universitetda mamlakatimizdagi barcha oliy o‘quv yurtlari uchun na‘muna bo‘ladi. Eng bilimli va iste‘dodli yoshlarimiz shu yerda o‘qiydi. Mana shunday o‘zgarishlar bo‘layotgan bir paytda biz yoshlar aqlimizni, intellektual salohiyatimizni, bilim doiramizni oshirishimiz va yurtimizdagi o‘zgarishlarga befarq bo‘lmasligimiz lozim.

Davlatimiz rahbari “Axborot texnologiyalarini rivojlantirishga alohida ahamiyat beramiz. Men har gal yoshlar bilan uchrashganimda, “Ilmni qadrlang, ilmga intiling” degan so‘zlarni takrorlashdan aslo charchamayman. O‘zingiz ko‘ryapsiz, dunyoda o‘qigan, zamonaviy ilm va hunarlarni puxta egallagan, yosh avlodini ayni shu ruhda tarbiyalagan xalqlar, davlatlar jadal rivojlanmoqda. Yangi O‘zbekiston yoshlari ham shunday yuksak darajalarga ko‘tarilishi uchun biz albatta barcha imkoniyatlarni ishga solamiz”, - deydi.

Azmu jazm bilan ish tutdim. Biron ishni qilishga qasd qilgan bo‘lsam, butun zehnim, vujudim bilan bog‘lanib bitirmaguncha undan qo‘limni tortmadim. Bashariyat tamaddunining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan Sohibqiron Amir Temur bobomiz aytganlaridek, nimaiki qilsak bor kuchimiz bilan harakat qilmog‘imiz darkor. Biz Uchinch Renessansga qadam qo‘yishda ham mana shunday azmu jazm va shijoat bilan, butun zehnimiz vujudimiz bilan harakat qilmog‘imiz lozim.

Yangi O‘zbekiston orzusi, bugungi kunlarimizga nisbatan aytganda, hozirgi davrning taqazosi, uning asl qiyofasini, harakatlantiruvchi kuchlari va omillarini belgilaydigan g‘oyaviy-ma‘naviy asos, xalqimizga xos yaratuvchanlik shijoati va keng ko‘lamli islohatlarimizning yaqqol ifodasidir.

Yosh rahbarlarda eng murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirishda maxsus trening darslaridan foydalanish va malaka oshirish kurslarida o‘qitish maqsadga muvofiqdir. Kasbiy mahoratini oshirish yo‘lidagi asosiy omil nafaqat kasbga oid mutaxassisliklar, balki rahbarlik mahoratini oshirishga ham tegishlidir. Misol uchun, “General Electric” kompaniyasi inson resurslarini rivojlantirish uchun sarflangan har bir dollar ustiga ustama 3 dollar foyda olar ekan. Ushbu rivojlantirish dasturidagi asosiy e‘tibor,

yangi texnologiyani o'zlashtirish va maqsadga intilish yo'lida samarali faoliyat yuritish uslubini o'rganishga qaratiladi. Shunday ekan yosh rahbarlarni tashkilotda statusi va mavqei oshirish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish samarali yangicha uslublarni o'rganishni davrning o'zi taqozo qilmoqda. Shu maqsadda yosh rahbarlarining malakasini oshirish zarur. Ularni aynan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasiga 4 oylik "Zamonaviy boshqaruv" va "Boshqaruv mahorati", "Kreativ boshqaruv", "Siyosiy madaniyat" kabi malaka oshirish kurslarida o'qitish lozim. Bundan ko'zlangan maqsad yosh rahbarlarning rahbarlik mahorati oshadi, xodimlariga bo'lgan munosabati o'zgaradi, muammoli vaziyatlardan oson chiqib ketish yo'llarini o'rganadi. Sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan ishlash texnikasini oshiradi, bugun bilan hamnafas bo'lish kerakligini va xodimlariga o'rnak bo'lish ko'nikmalarini egallaydi. Shuningdek, seminartreninglar mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan va qaror qabul qila oladigan yoshlarni tarbiyalash, ularda mantiqiy fikrlash va mohirona munozara olib borish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda davlat xizmatida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish qadriyat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Hech bir rahbarga to'liq o'xshashga harakat qilmang, siz uning "ikkinchi nusxa"si bo'la olmaysiz. Siz undan va o'zgalardan eng yaxshi sifatlarni oling va ulardan ham komil bo'lishga intiling. Yangilikka chanqoq bo'ling, rahbarlik faoliyatingizda yangi uslub, texnologiya, yondashish, loyihalar muallifi bo'ling va shu bilan birga mutaxassislar maslahatini oling.

Xulosa qilib aytganda Yangi O'zbekistonning Uchinchi Renessansni amalga oshirishda yanada jadal qadam qo'yish, biz kabi yoshlarning zamonaviy texnologiyalarni, tezkor va samarali qaror qabul qilishni bilishimiz hamda liderlik qobiliyatini o'stirish uchun jamoa a'zolari bilan ko'proq muloqotga kirishishimiz lozimdir. Biz kabi yoshlar ota-onamizning, Vatanimizning, Prezidentimizning qolaversa butun xalqimizning ishonchini to'laqonli oqlaymiz, albatta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. A. Yuksak malakali mutaxassislar - taraqqiyot omili.-T.: O'zbekiston, 2005, 22- b.
2. Глухов В.В. Менеджмент: Учебник. 3- изд.- СПб.: Питер, 2009. -608 с.
3. Feodor Mikhaylova, Kolesnikova Julia, Salyakhov Eldar, Current tendencies of the development of serviceof human resources management Procedia – Social and Behavioral Sciences Volume 150, September 2014, Pages 300-335
4. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: darslik. –T .: Tafakkur bo__stoni, 2011. -336 b.
5. M.Mahkamova, S. Yuldasheva, Sh. Holmatova Menejment darslik –T.: Sharq, 2007. -200 b.
6. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
7. <http://www.uzagroservis.uz> —O'zagroservisAJ web sayti
8. <http://www.cbu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankning rasmiy sayti.

MUNDARIJA

*Falsafa. Filologiya. Pedagogika. Psixologiya. Metodika. San'atshunoslik. Sotsiologiya.
Islomshunoslik fanlari*

Otamurodova S.A. Teaching academic terms by various methods in english language	2
Zaripov O.K. Электрон таълим муҳитида интерактив таълим ресурсларини яратиш методикасини бошқариш моделлари	7
Sattorova F.S. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni tarbiyalashda erkin tarbiya asoslari	13
Abdullayeva S. G'arb va sharq folklorida allalar va ularning mazmun jihatdan qiyosiy tahlili	17
Ro'zimatova D.O. Maktablarda matematika fanining o'qitishning asosiy vazifalari	23
Niyazbaeva A.J., Kamalova G.M. Chanqovuz musiqa asobi va uning turlari.....	26
Maxkambayeva Sh.X., Binoqulova D.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni aqliy rivojlantirish	31
Odilova S.U. Features of the transmission of english discursive markers into russian	38
Izzatulloyeva G.S. Teaching reading in the classroom. forming the reading techniques of the pupils.....	43
Normatov Z.F. “Ergativ konstruktsiya”ning pashtu tili grammatikasidagi ahamiyati masalasi va uni o'rganish hamda o'rganishdagi asosiy qiyinchiliklar tahlili.....	49
Esanboyev K.U. Ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi harakati – pedagogik madaniyat tarkibi sifatida	54
Azimova M.S. Satire and humor in political discourse	57
Qurbanova S.T. Harbiy xizmatchilarda liderlik sifatlarini shakllantirishning psixologik o'ziga xosligi muammosining tadqiq etilishi.....	60
Jo'raboyeva S. Mulla Shams Shavqiy Namangoniyning “Riyozul muslimin” asari - adabiy manba sifatida	67
Umarova M. Matematika o'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarning o'rni	74
Ashurova Sh.A. Муסיқа фанида миллий кадрятларимизни акс эттириш	79
Saidova M.R. Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion menejment	84
Saminova Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xorijiy mamlakatlar tajribasidagi integratsion yondashuvdan foydalanish	89
Xodjamuratova P.Dj. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi va uning innovatsion faoliyati	93
O'ljayeva Sh.T., Ibrahimova Sh.B. Implementation of Kahoot and Wordwall to improve vocabulary aspect in intermediate level in FLT.....	98
Rahmonova Z. “Лисон УТ-Тайр” достонидаги бир ҳикоят ҳақиқати	106
Mo'minova A., Ubaydullayeva Sh. Bulut – nafs	110
Qosimova F.X. “Qutadg'u Bilig” asarida axloqiy masalalar talqini	113
Rahimberganova R. “Насойим УЛ-Муҳаббат”да Najmiddin Kubro va Kubraviya tariqati	117
Кориев М.Р., Рахимова Ш.Х., Орифжонова О.Н. Ислом динида атроф-муҳит муҳофазаси	121
Saloxiddinova N.I. Zebo Mirzo she'rlarida ota-onaga munosabatning milliy-badiiy ifodasi	126
Onarqulov M.K., Yoqubjonov A.M., Mahamadaminova Sh.V. Bashoratli tahlillar uchun mashinali o'qitish algoritmlari. qiyosiy qarashlar	130
Базарова Л.А., Бегбудиева П.Ш. Особенности методики преподавания в новометодных школах России в XIX -XX в.в.	135
Shonazarova S.A. Shaxs rivojlanishining gender xususiyatlari	139
Turg'unboyeva S.Sh., Valijonova N.O. Ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'qitish va o'rganishda madaniyatning ahamiyati.....	143
Mamajonova B.T., Gafurov A.B. O'zbekiston Respublikasi boshqaruv tizimida yosh kadrlarning roli	146